Віктор Близнець

ЗЕМЛЯ СВІТЛЯЧКІВ

Віктор Близнець

ЗЕМЛЯ СВІТЛЯЧКІВ

ПОВІСТЬ-КАЗКА

Для молодшого шкільного віку

Художник
ІГОР ВИШИНСЬКИЙ

КИЇВ «ВЕСЕЛКА» 1989

ББК 84Ук7—44
Б69

Цю повість я писав, доброю пам'яттю згадуючи лісову Каланчу, сосни й березові галявини Пущі-Водиці, моїх найкращих друзів у походах Олю і Раю, які одного разу привели мене до невеликого горбика над озером і сказали: «Ось тут він похований, наш бідний Чублик».

Автор

Повість-казка відомого українського радянського письменника (1933—1981) про життя лісових чоловічків — стовусів та тривусів, які в запеклій боротьбі перемогли печерних страховиськ.

Повесть-сказка известного украинского советского писателя (1933—1981) о жизни лесных человечков — стоусов и треусов, в жестокой борьбе победивших пещерных страшилищ.

Редактор Т. Г. Качалова

Б $\frac{4803640201—149}{M206(04)—89}$ БЗ—15—15.89.

ISBN 5-301-00615-0

© Видавництво «Веселка», 1979

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Сиз XII, він же від роду Стовус, відчиняє двері свого знаменитого музею і запрошує вас у гості

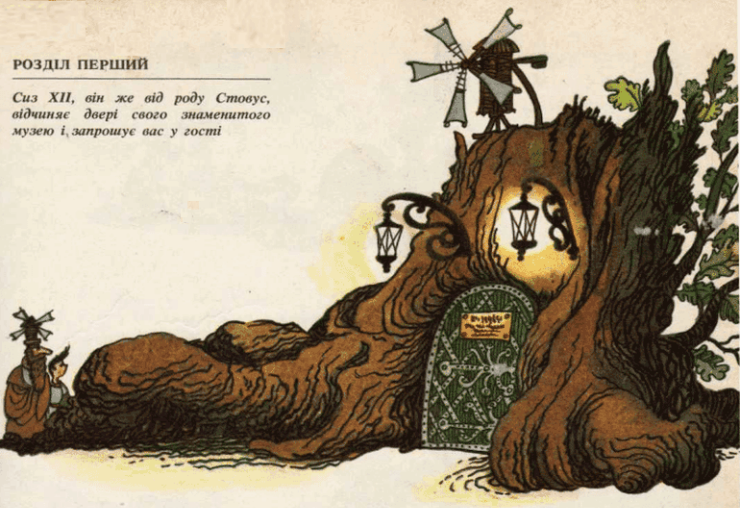

Як тільки за лісом сідало сонце, десь здалеку лунав густий, немовби розлитий в самому повітрі, розлогий вечірній дзвін:

Бом!

Бо-о-м!

Бом!

То сторож лісу сповіщав, що день закінчився і що всім лісовим стовусам і тривусам пора прокидатися.

Сонце сідало за гору, поволі гасло в далеких водах. Схилялася темрява до вікон, і тоді в спальню Сиза XII, Стовуса, влітала зозуля. Тихо, не ворухнувши крилом, вона облітала його ліжко і сідала на високий комод. Там чистила дзьоба і з великим милуванням дивилася на свого господаря.

Як всі лісові стовуси й тривуси, Сиз XII був неперевершеним, найбільшим у світі колекціонером. Що він збирав і чим страшенно пишався, ми поки що залишимо в таємниці і запросимо вас до спальні. Вся кімната Сиза завалена й закидана книгами. На підлозі, на кріслах, на шафі, навіть на теплій ковдрі, під якою спить зараз Сиз XII, скрізь лежать книги. Деякі з них такі грубезні, в таких товстих шкіряних палітурках, що комусь одному годі підняти такий фоліант.

Треба сказати, що крім книг Сиз XII мав ще одну слабкість — любив поспати. Він брав у постіль книгу, запалював над головою ліхтарик і заглиблювався у древні писання. Та його книги були такої товщини і такої незбагненної мудрості, що він швидко стомлювався. І далі читав книгу одним оком. Одне око його читало, друге спало. А потім ліве й праве знов мінялися вахтою. Аж поки обидві повіки його тихо не стулювалися і Сиз XII не провалювався в солодкий сон.

З усіма своїми родичами, тобто з добрим десятком тіточок, дядьків, племінників, онуків, Сиз XII належав до мирного лісового народу, а лісовий народ, як ви знаєте, вдень — од сходу до заходу сонця — спить, а вночі виходить на службу. Сиз XII, отже, з ранку до вечора відсипався, а ввечері, коли лунав над лісом урочистий дзвін пробудження, вставав і йшов одчиняти свій музей. Проте і в музеї, за книгою, він міг передрімнути краєм ока, хоч за древніми лісовими законами то був великий гріх. Та наш вельмишановний Сиз Стовус потихеньку грішив (мабуть, роки брали своє), і, коли в музеї не було відвідувачів, з якогось залу можна було почути, як він тихесенько прихропує.

Про це знала тільки його добра сестра Мармусія (хай довго їй служать ноги! Дев'яносто сім років їй, та вона ще при здоров'ї). Невтомна Мармусія приносила йому березового квасу, запалювала люльку і вкладала брата на маленький шкіряний диванчик. Перед сном не забувала підмостити йому м'яку подушечку під щоку, а ще одну, трохи більшу, під ноги. І щоб ніхто з лісових тривусів і стовусів не застав її брата за таким неподобним заняттям (бо то ж ганьба — спати вночі!), Мармусія вішала на дверях музею табличку:

«СКОРО БУДУ.
ПІШОВ У ЛІСОВУ АКАДЕМІЮ.
СИЗ XII».

Та повторюю: це траплялося з нашим Сизом тільки в хвилини нудьги й затишку, коли в музеї не було ані жодного відвідувача і лежала перед ним на столику дуже товста і дуже вчена книга. Ну, а якщо на сходах стукотіли кроки і хтось із гостей навідувався до нього в галерею... О, ви самі побачите, як оживав тоді наш мудрий Сиз і що з ним робилося в такі щасливі хвилини!

«Бом! Бом!» — лунав над лісом пробудний дзвін.

Зозуля вже почистила дзьоба і з великим замилуванням дивилася на сонного Сиза: з-під теплої ковдри виглядали його коротенькі товсті ноги і так виблискували червоними п'ятами, що здавалося, наче то лежали і від задоволення аж похрюкували на подушці двоє чистеньких поросят. А ще ворушилися, розвівалися його пишні білі вуса.

— Ку-ку, ку-ку! — рівно дванадцять разів прокувала зозуля.

Тим вона сказала:

— О великий Сизе Дванадцятий! Відкрий свої мудрі очі! Вже минув день і наступила ніч. Прокидайся!

Сиз XII встав і, не розплющуючи заспаних очей, намацав люльку. Ось так, примружившись і ще зовсім сонний, він вийшов на вулицю. Вибив люльку об пень, всипав навпомацки тютюну, підніс жарину. І тільки після першої затяжки геть прокинувся. Видмухнув із себе — разом із хмаркою диму — останній сон. І тоді сказав: «Кхе, кхе! Добрий буркун, хай би йому лихо! Пробирає до кісток!.. Ну що ж, за службу, брате Сиз! Вже ніч!»

Найперше, що Сиз робив завжди, то це підходив до ганку і сильно дмухав. Він дмухав на вітрячок, який стояв завмерши на дашку і чекав свого господаря. Від подмуху вітрячок оживав, швидко-швидко вертів крилами і з хурчанням заводив свою безконечну веселу пісню.

Оживав вітрячок, і всі знали, що в країні Довгих Озер почалося клопітливе, невсипуще лісове життя. Що професор Варсава, наймудріший серед стовусів і тривусів, той, який і на вчені ради приходив босий, зате носив аж три пари окулярів, саме зараз вивчає складні і до безтями заплутані траєкторії польоту кульбабиних парашутиків. Що брат Хвороща поливає на грядках незрівнянні, ніде не бачені в світі дині, не просто дині, а диньогоріхи і диньогарбузи. Що кремезний Вертутій з того боку озера запускає в дворі сотні, а може, й тисячі водяних і піщаних млинків.

Одне слово, що ніч вступила в свої повні лісові права. І скоро стовуси й тривуси підуть гуртами у ліс, де збиратимуть гриби, а старі діди-копачі прийдуть до Верхнього озера, почистять замулені джерела, викличуть з-під землі чисту студену воду, а тоді гукнуть молодих отроків і дівчат і разом з ними під звуки музики садитимуть над чистим озером верби й ялини, щоб скрізь було зелено і щоб скрізь співали весною вільшанки й зозулі.

Та поки ми говорили, Сиз XII погасив свою люльку і підійшов до воріт. Тільки підійшов, як одразу спалахнула сила-силенна ліхтариків, ціла низка маленьких вогнів на його сходах. Ті довгі дерев'яні сходи з вогнями вели далеко-далеко вниз, аж до озера, де стояв легенький човен і де любив посидіти з вудкою Сиз XII.

Від безлічі ліхтариків стало одразу світліше в дворі, і ми тепер можемо краще роздивитися будиночок Сиза.

То дуже химерна і симпатична споруда.

Колись, мабуть, в дуже давні часи, стояв над берегом могутній явір. Його спиляли, і от залишився від нього високий, широченний, обхватів на вісім, корч. Корч трохи потемнів, однак був ще міцний, мав зверху, там, де його спиляли, рівний, як стіл, дах, а по боках — могутні опори-кореневища, що вглиблювалися в землю. Між двома опорами хтось прорубав двері. А над тими дверима Сиз Стовус повісив два ліхтарики, а ще вище — млинок, який подарував йому найближчий друг Вертутій.

Вже пізніше міцні соснові двері корча були оковані залізом, а ще згодом Сиз XII повісив на дверях табличку. По червоній міді на табличці було вигравійовано старовинними літерами:

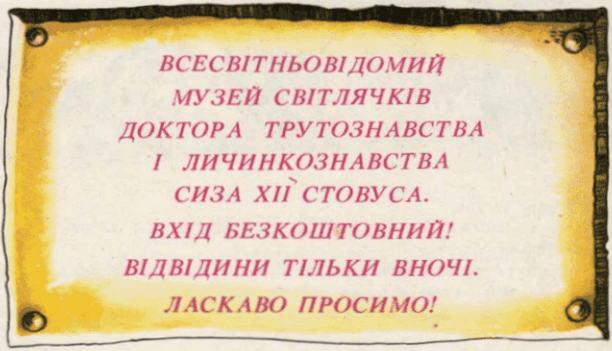

Сиз ступив ближче, похукав на мідь і рукавом натер табличку. Вона аж засяяла гарячим червоним блиском.

Відімкнув двері, сказав комусь у темні простори лісу: «Заходьте!» І саме вчасно сказав. Від Нижнього озера довгими дерев'яними сходами, над якими синьо й біло горіли маленькі коробочки-ліхтарики, підіймалися до нього двоє стовусів: найкращий друг Вертутій і його дванадцятилітній онук Чублик.

Сиз помітив, що рудий кремезний Вертутій несе під пахвою якийсь чималий пакунок. Коли б не новий млинок! У нашого Сиза від радості застрибало серце. Він страшенно любив подарунки, він радів, як дитя, не знав, куди їх покласти і де сховати. І тому він ширше розчинив двері музею і загукав...

Сиз XII веде гостей в підземелля і показує свої найдорожчі скарби. «Коси русалок» і «Риба-мішкорот»

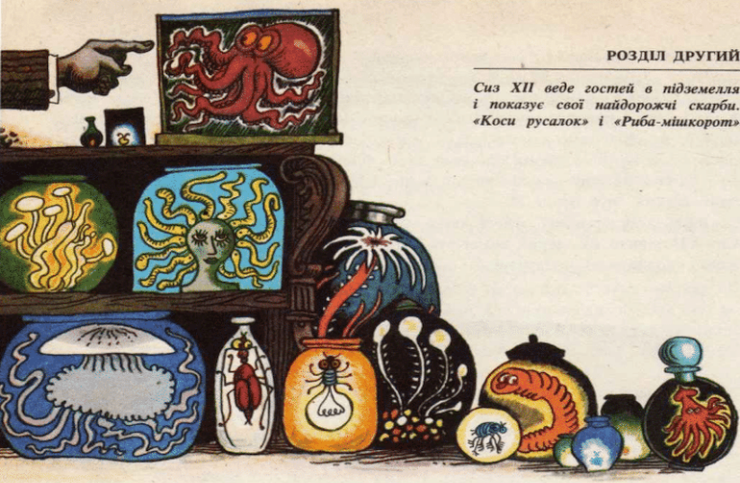

Сиз загукав сестрі:

— Дорога Мармусіє! Прошу вас, відчиняйте всі зали й галереї, ми зустрічаємо найдорожчих гостей!

Сиз і Вертутій радісно обнялися, по-лісовому тричі розчоломкалися. (Тим часом Сиз не забув вільною рукою легенько поскубти й погладити білоголового Чублика, якого давно не бачив, і, утираючи вуси, запросити гостей до корча.)

— Ну, показуй, показуй, Сизе, що в тебе нового! — загув розчулено Вертутій, маючи од природи дуже міцний голос.— Я ж бо все бачив, а онук мій не бував у тебе, не бував, от я і привів його, хай подивиться, кхе-хе, кхам!

Вертутій похвалився ще тим, що онук його — дуже мудре хлоп'я! — вчиться в Лунарії, в славнозвісній школі професора Варсави. Там вони, лісові отроки, тепер їх називають лунаристами, при світлі місяця ловлять з професором трав'яні парашутики. А оце вчора, значить, онук сам приплив до нього човном на канікули. Кхе-хе, кхам!

Як бачите, Вертутій не забував своє слово присмачувати м'яким громоподібним прикашлюванням.

Так за розмовами вони вступили в тихе, лунке, сповнене таємничого мовчання царство музею. І напівтемними сходами з єдиним ліхтариком на стіні

почали спускатися вниз, у підземні галереї. Аж ген далеко, у вузьких коридорах, тьмяно горіли маленькі світильники, вихоплюючи із темряви неясні обриси глибших катакомб, вогких стін і склепінь. Тут панувала така непорушна сутінь і тиша, що ваше серце мимоволі завмирало, стискувалося і до чогось прислухалося.

Чублик, а він був лунарист першого класу, найкращий вихованець професора Варсави, тільки спочатку і то недовго тримався солідно. Він багато чув і знав од діда про Сизів музей. Але ці глибокі коридори, ці вологі блискучі стіни й стеля...

Прудкий і до всього цікавий, Чублик задер голову і вже захоплено роздивлявся навкруг. Далі йому стало ще страшніше й цікавіше. Він і не помітив, як підтягнув живіт і почав обережно переставляти ноги.

— От, от, вельмишановні гості! Заходьмо, прошу! Спасибі, Мармусіє! Далі, далі, всі відчиняйте зали! — вигукнув Сиз і зробив рукою широкий гостинний жест, пропускаючи поперед себе Чублика.— Перший зал! Так би мовити, тільки квіточки, а ягідки будуть потім!

Чублик кинув погляд вгору і помітив на дверях підсвітлений зсередини напис:

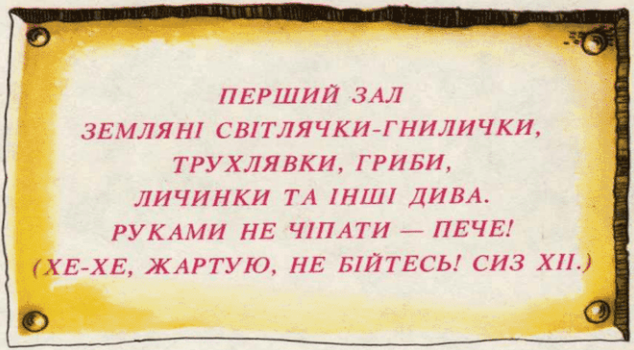

Чублик ступив на поріг.

І завмер, широко розплющивши очі. І, забувши про свою солідність, вимовив:

— Мамочки! Що ж це воно? Оце так-так, просто он як!

Сяйво...

Із глибини залу якесь волохате, якесь підсинене, підзеленене сяйво! Воно було м'яке, м'якше глибинного світіння води, м'якше блиску роси в новомісячну ніч. Воно було молочне, фосфоричне, воно лилось на голову, на руки, на стіни, воно пронизувало Чублика наскрізь!

— Диви! Крізь мене тече! — вимовив Чублик і міцніше взяв діда за руку. А Вертутій тихо прикахикував і через голову онука кивав господарю Сизові: «Бачте, любий сусіде! Ожив, загорівся мій отрок!»

А що вам сказати про Сиза! Де його поважність? Де його вчена солідність? Де його люлька, яку він не випускав із рота? Люльку він встромив за пояс, вуси розпустив білим віялом і тепер аж притупцював коло Чублика. То був мед, бальзам для його серця, найбільша радість очам, коли хтось захоплювався його світлячками.

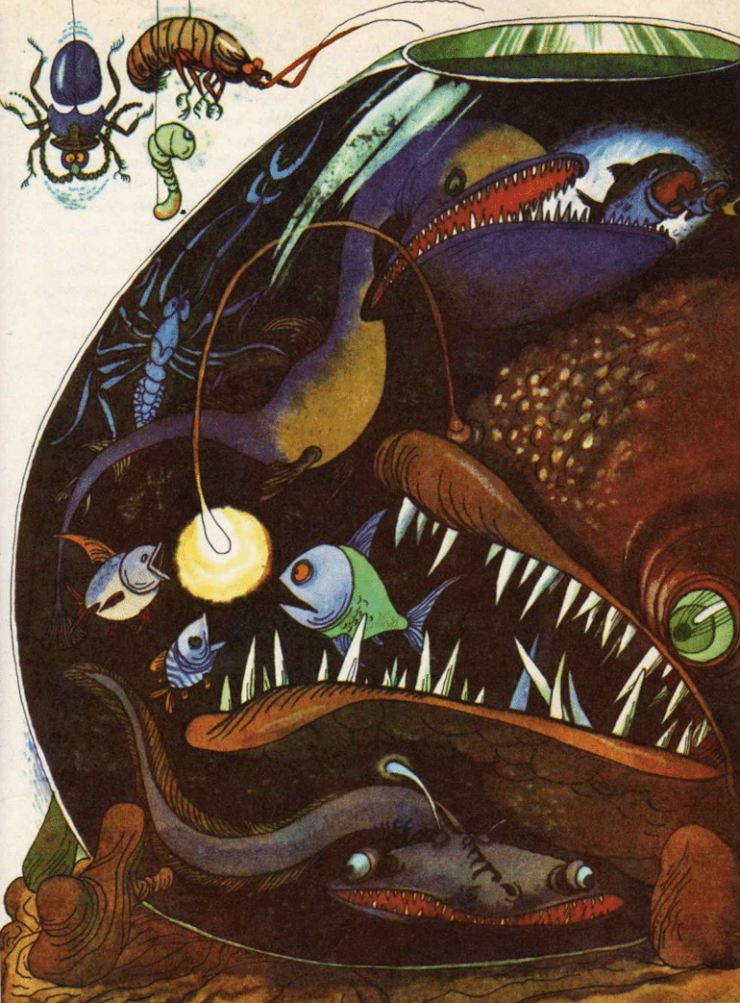

— От, от, проходьте, дорогий Чублику! Сюди, ближче! Гляньте, мій любий журавлику!

І Сиз, не даючи хлопцеві отямитися, швидко потяг його за руку до колекції. І тут Чублик зрозумів, що сяйво лилось не із стін, як йому здавалося, а із скляних шаф, із поличок, із ящиків, де щось лежало. А там, під склом! Знаєте, що там лежало? Звичайнісінькі шматки дерева, кори, трухлявого коріння, пеньків, старих трутовиків-наростів, дерев'яних гниличок. Все те давно зотліло, перетрухло, зацвіло моҳом і грибами, розсипалося на жовте або на зелено-руде порохно. Але (і в тому диво!) із вогких, із гнилих пеньків і корінців якраз і лилося, текло, фосфорувало оте фантастичне світіння!

— А це що? Що воно ворушиться? Що то воно повзає? І світить, світить синенько, черв'ячком! — сміявся Чублик і аж носом протискався в один із ящиків.

— Ага! Ага, клюнуло, повело,— торжествував Сиз. Він радів не менше за Чублика.— То, мій коханий, звичайні личинки. Тобто не звичайні, а личинки багатьох світляків... Я ж казав вам, я казав вам, дорогий Вертутію,— напосів раптом Сиз на сусіда,— я просив вас: дайте мені вашого онука в науку! Ми б тут ого! Ми б тут з ним таке сотворили! А ви? До старого Варсави, до того схимника, дива-дивака одвезли! Ну добре, то ваша справа, хай собі ловлять парашутики,— ніби примирливо, але й з гіркою образою в голосі закінчив Сиз і повернувся спиною до Вертутія, а лицем до Чублика.— Дивись, журавлику! Ти думаєш, чого цей березовий пень світиться? Думаєш, саме дерево світить? Е, брате, ні! Пригляньсь: деревина вся пронизана грибницею. І ото грибниця горить, палає, світить — і як вона світить? Бачиш, холодно-білим вогнем. Білим вогнем та ще й із глибоким, із голубим відливом. Е-е, брат! Я тобі ще не таке покажу! Ходімо скоріше в другий зал, до жуків!

Чублик і оком не моргнув, як його потягли далі. Знову якісь двері, і тут уже сам Сиз зіп'явся на порозі і войовничо підкрутив вуса. Він знав, що хто б не глянув туди, в темряву, то вигукне: «Ох ти ж, лелечки!»

— Лелечки ж мої! — тихо промовив Чублик.

Якщо в першому залі густе, волохате сяйво стояло, якщо воно рівно й спокійно лилося із стін, то тут!.. Щось неймовірне, чаклунське: було страшно й темно, як в глибокій печері, і в тій густій імлі блукало безліч маленьких вогників-ліхтариків. Ні, вогники не блукали, вони пурхали, літали, виписували кола й складні піруети. Темрява синьо й лілово світилася від тих вогників, від міріадів зірочок, від жаринок, що зблискували й гасли. А потім знов зблискували й гасли. І знову гасли і знов зблискували.

— Ну як? Ну як тобі, Чублику? — вигукнув над вухом Сиз.

— Ух ти! Це жуки-світлячки? Це вони блискають?!

— Так, так! — підстрибував і гаряче дихав йому в потилицю Сиз.— Це вони, жуки-світлячки! Лампіриси, як їх називають латиною. Але слухай: світять, дорогий мій колего, не всі жуки. Світять самочки, а бува, й самці. У них на черев-

ці є такі світні поясочки, такі смужки, от вони й посилають сигнали в темряву. А от! Це твій знайомий, Чублику! Глянь, ти його бачив у лісі.

Сиз вийняв з кисета якусь жарину (то був дуплячий гнилець-світляк), присвітив ним над одним столиком. І взяв з моху, поклав Чубликові на долоню якогось нічного жука. Сірого, дуже простого й непримітного повзуна.

— Ну що, впізнаєш?

Чублик пом'явся, потім покахикав, як те робив дід Вертутій, і так дипломатично похитав головою: мовляв, я б упізнав, так воно щось не дуже впізнається...

— Ти що! — аж гримнув над головою Сиз.— Та це ж наш великий світляк, Лампірис-нічник, він скрізь під ногами є в лісі! Чув, у народі його називають Іванів черев'ячок! Ай-яй-яй! Що ж воно робиться?! Куди дивиться ваш Варсава, що він вам там показує, чим він голови вам забиває?.. Ну нічого, гайда вперед, всіх жуків не оглянемо, їх тільки тих, що світять, дві тисячі видів. Дві тисячі! І майже всі в мене є! За п'ять днів не оглянеш! А от одного я вам покажу! Покажу одного, бо це моя гордість. Дивись: жук-ковалик Кокухо. Я його привіз з Амазонки, з тропічного лісу. Ну як він тобі, га? Пурхає? Мирне створіннячко, правда? А якби в джунглях ти його побачив, темної-темної ночі, та ще нічна птиця Куа над тобою прокричала?! А тут за криком, з глибокої темряви синій вогонь просто на тебе летить: блись-блись! Га? Як би ти тоді почувався?

Наш серйозний Чублик розтулив пухленькі губи і заусміхався. Після того Іванового черв'ячка, хай би йому грець, після сорому Чубликові трохи відпустило, і він уже сміливіше запитав, показуючи рукою в куток, в темний печерний зал:

— А то що воно? Такими вогняними нитками, такими джутами звивається? Ніби вогонь косами тече на землю?

— А-а! То, братику, теж рідкість — дощові черв'яки, привіз їх з далеких країв. Я їх називаю: «Коси русалок». А ще в мене є всяка дрібнота: ногохвістки, рачки, багатоніжки. Світять, світять, малі бісенята! Тільки знаєте,— вперед, далі, мої дорогі колеги, бо нас ще чекають нові зали — риби, медузи, кальмари. Там, по секрету скажу вам, дещо є!

Ось до цих слів («там дещо є!») огрядний, на диво спокійний і поважний Вертутій топтався весь час позаду, щось байдуженько розглядав, а щось і проминав швидко, аби тільки Сиз не бачив, прикахикував собі, зводив очі вгору і казав протяжно й замислено своїм трубним басом: «Кха-кхам!.. Диви, і була ж таке на світі!» Та от почулося Сизове дуже красномовне: «Там дещо є»,— і статечний Вертутій зірвався перший, затупотів у коридор, а далі в якусь галерею, де теж було темно і де в глибині м'яко горіло голубе, приглушене світло.

Чублик подався за дідом. В новій галереї він почув: десь нібито згори тече вода. Вона шумить і плеще так, як шумить і плеще гірський струмок, збігаючи по крутому камінню.

Ага! Ось воно що! В залі-печері стояли великі акваріуми. І не просто акваріу-

ми, а немовби підводні гроти з маленькими скелями, з коралами, які розрослися і пнулися вгору, нагадуючи собою то пустельні кактуси, то дивовижні зірчасті бутони квітів. І водорості, водорості кругом, що їх немовби овівав потужний вітер глибини.

Підводний світ! Морське дно, із нього лилося м'яке іскристе світло.

Чублик присів. Він і не загледів, як поруч примостився і дід Вертутій. Бо тут випливла до них рибина. Випливла із-за грота і — о диво! На кінчику її довгого-довгого носа щось горіло. Ну ніби лампочка, свічка або малесенький ліхтарик. Рибина повела своїм хитрим носом туди-сюди. І ліхтарик на її носі плавно завальсував у воді, до чогось немовби придивляючись. І от!.. З кам'яної печеркинори виглянула дрібненька рибинка. Її, видно, зачарував, загіпнотизував отой вогник, що так елегантно, під лебедині помахи ніжних шовкових водоростей плив у замріяному танці. Ах, той спокусливий вогник! Простодушна рибка підпливла зовсім близько до нього. Вона тицьнулась носом (як Чублик в зелене скло акваріума) і стала придивлятися: що ж то воно? Може, маленька зірка, одна з тих, що світить вночі над широкими водами океанів? Може, вона опустилась на морське дно?

А ліхтарик манив, манив до себе...

І тут — хап!

Довгоноса рибина клацнула пащею і блискавично, вмент проковтнула довірливу рибку.

І, мов нічого не трапилося, знов засвітила добрим, не скажеш, що злодійським, ліхтариком над принишклою печерою.

— Оце так! Та вона ж її з'їла! — скрикнув Чублик, і в голосі його продзвеніла така дитяча, така простодушна образа і здивування.

— Ха-ха, з'їла! — засміявся Сиз і навіть утер теплу розчулену сльозу.— З'їла, вража, і не облизалась! На те вона й називається: риба-вудильник. Бачите, як ловко приманює, як причаровує до себе здобич! Музикою, світлом, танцями. А от, помилуйтеся, ще один типчик. Тс-с-с! Випливає, випливає із-за коралів! Диво, а не риба! Мішкорот! Звертаю вашу високу увагу: ліхтарик у нього не на носі, а просто в пащі! Ну, а якої сили паща, не треба, гадаю, казати. Ви самі бачите — верша! Верша та й годі! Риба сама так і пливе, так і пливе в ту пащу на світло...

— Та ну їх к лиху! Вони всю рибину з'їдять! Не хочу! — Чублик тихо засопів, одвернувся, і в очах його промайнула місячна ніч, вершечки лісу і крилаті парашутики з лип і кленів, які тихо спускаються на землю.

— Не з'їдять, не з'їдять! — голосно заперечив Сиз.— Навпаки! Їх так мало в морях і океанах, просто одинички, наших безцінних риб-світляків, що їх треба берегти найпильніше. Ну, якщо вам не подобаються вони, то от вам мирна картинка — кальмари. Гляньте, зараз я потривожу одного очеретинкою, і що він зробить.

Сиз пригнувся, навіть умочив у воду свого сивого вуса і обережно, з чаклунським виглядом поліз очеретинкою під воду.

Прикусив язика, показав Чубликові: зараз! Зараз ми його подратуємо!

Великий кальмар лежав на дні. Весь майже прозорий, з невеликими щупальцями на голові. Видно, він любив поспати так же солодко, як Сиз над мудрими книгами. Кальмар собі спав, прикопавшись у піску, і скидався під водою на скляну зеленувату трубку з вусиками. Та тільки очеретинка повисла над ним, як він, немовби від електричного удару, вибухнув, зметнувся усім тілом і викинув угору густу хмарку світла. Ні, Чублик ще ніколи не бачив такого: у воді — хмарка світла, вона розпливалась, розгорталася, відсяваючи найніжнішими, найтоншими небесними барвами й відтінками. Але ще одно: в ту хмарку зметнувся і сховався кальмар, світло огорнуло, заступило його і понесло кудись геть.

— Га, ловко сховався? Ото ж бо, Чублику, вникай! Вникай і частіше заходь до мене... А ось, прошу, на хвилинку зупиниться, його брат — знаменитий японський кальмар. Уявіть: ніч, пекельна темрява, і от пливуть стомлені рибалки і бачать: десь на дні, на хтозна-якій морській глибині, лежить велика таріль. І світить. На сотні метрів світить, крізь ніч — таким яскравим, таким пронизливо-голубим світлом. Кальмар! То кальмар випускає із свого тіла сяйво. Морський місяць — так називають його рибалки... Сюди, сюди, Чублику! Тут вам нове диво: морські зірки, голотурії, морські лілеї, і всі вони горять, спалахують, перемовляються живим підводним світлом. Ах, треба бути поетом, щоб передати всі ці барви, всі відтінки, всю силу і красу світіння тільки її, морської голотурії! Та я, мабуть, вас стомив? Правда, стомив? Прошу, ходімте за мною, осьде сюди, в цю маленьку кімнатку. Тут ми трошки відпочинемо.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Сиз XII знайомить нас з рідною сестрою Мармусією, замовляє три чашечки кави коро-хоро і висловлює кілька мудрих думок. Під кінець він обмінюється з Вертутієм цікавими подарунками

Вони пройшли у кімнатку-боковеньку, що скидалася на низький підвальчик, і всілися в м'яких кріслах.

— Мармусіє! — погукав Сиз.— Прошу вас, принесіть нам дещо із тих запасів, із світлячкових мальків і гібридів, які ми показуємо тільки найкращим гостям. А заодно приготуйте три чашечки кави коро-хоро.

Ввійшла висока, пряма, надзвичайно сухорлява стовусиха. Не сказати б, що їй дев'яносто років, ну хіба що від сили сімдесят. Вона була вся в чорному, тільки білий комірець облягав її тонку шию. Та ще біле сріблясте волосся було гладенько зачесане назад. Говорили, що в молоді роки вона їздила в Юхландію, вчилася там в королівському коледжі і, мабуть, звідти вивезла деяку холодуватість, гордовиту поставу і не стовусівську стриманість у розмовах і жестах.

— Коро-хоро приготуйте, дорога Мармусіє, так, як я люблю: густенько, густенько і з жовтою плівочкою! — нагадав їй Сиз.

— Ви хочете сказати,— холодно перепитала Мармусія,— щоб я влила туди березового соку?

— Атож, атож, березового соку!

— І додала краплю тернового молочка.

— От, от, от! Саме тернового молочка.

— І всипала крихту тим'янових зерен!

— О-во-во! Саме крихту тим'янових зерен!

— І присмачила зверху тертими горіхами?

— Правильно! Правильно, Мармусіє! Саме так: коли кава закипить і почне вже загусати, тоді зверху посипте, потрусіть товчених горіхів, легенько посипте, щоб вони, знаєте, пудрою, пудрою лежали на жовтій пінці. Особливо на краях!

— Так-от! — випростала спину Мармусія і холодно глянула на Сиза.— Все це я знаю сама. Знаю з шістнадцяти років, з королівського коледжу. І пора зрозуміти: не гідно підказувати вашій сестрі, яка все життя готує каву коро-хоро і подавала її самому Чуй-Голованові.

Мармусія стисла губи і вийшла з кімнати. За нею війнуло холодом і неприступністю.

— Діду,— тихо шепнув Чублик.— А хто то такий був Чуй-Голован?

— О-о! — настовбурчив брови Вертутій.— То був найбільший у світі шибайголова, страшний відчайдух, спортсмен-тарзанник. Стрибав на тарзанці через прірви. І що виробляв! Якось, пам'ятаю, восени те було, кхе-кхам! Зібралось повно лісового народу. І от він летить на тарзанці, над головами, аж вихор несеться за ним, і раптом — хоп! — підхопив Мармусію на льоту і через глибоченький каньйон на руках переніс. У повітрі! М-да-а, відлітав коханий... Зламав собі голову. Мармусія (чував, що вона була його нареченою) от уже п'ятдесят і ще тридцять років не скидає чорного плаття-жалоби...

Посиділи трохи мовчки, кожен заглибившись у своє: хто згадував рибу з хитрющим ліхтариком на носі, хто уявляв собі, як зараз перетовчуються горішки і сиплються в густу запашну каву. А хто просто сидів і філософськи промовляв до стелі: «Кхе-кхам!.. Воно що ж... Воно, звичайно, якщо той, то воно, звичайно, може-таки, і той...»

Після довгої паузи Вертутій відкашлявся і, все ще солодко й замислено дивлячись в стелю, спитав з властивою йому одвертістю:

— Сизе, давно я вас хотів перепитати: от для чого ви розводите світлячків? Ну от ви їздите по світу (і нові калоші колись загубили в болотах Берберу, і крокодил вам одпоров половину плаща і з'їв капелюха), а ви все їздите, збираєте всяких світлячків, вирощуєте їх у теплицях, а потім...

— Як?! — підстрибнув Сиз, і його сива чуприна гнівно й погрозливо настовбурчилась.— Як? — повторив він.— Я вас не розчув, Вертутію, чи мені, може, здалося? Ви спитали: навіщо? Дозвольте, дозвольте! А чому я вас не питаю: навіщо, так, так, навіщо ви розводите свої вітрячки, і вже сорок років їх розводите, і вже розвели їх п'ять тисяч сімсот, чи то пак, сім тисяч п'ятсот, і от скажіть мені: на-ві-що?..

— Ну-у,— прогув спантеличено Вертутій, видно, не сподіваючись, що своїм простим запитанням накличе на себе таку бурю й грім.

— От вам і «ну»! От вам і «ну» після вашого страмного «навіщо!». Хе, «навіщо» питають! Та ви знаєте?..

Сиз аж сперся на лікті, протинаючи Вертутія наскрізь своїм обуреним поглядом. Вуса і сива чуприна у Сиза наїжачилися білими колючими голками. (Колись мені в Африці знаменитий мисливець Васько Дегаман сказав: «Якщо в лева піднялась щіткою шерсть і здибилась грива, не підходь, обмини його, бо він не збирається з тобою жартувати». Щось подібне творилося зараз і з нашим Сизом...) Та Сиз раптом відкинувся на спинку крісла, засміявся і вже іншим тоном, з гіркою остудою після вибуху, промовив:

— А щодо мене... Ну що ж, дозволю пояснити, коли це не ясно деяким доволі нетямущим головам. Слухайте. Я можу без гуркоту, без диму, без дротів залити всю землю світлом. Так, так, не ворушіть бровами, Вертутію, не дивуйтесь. У мене скрізь: у залах, в галереях, в корчі, на сходах до озера — скрізь у мене світять, ви думаєте, що? — прості лісові світлячки. А якщо розвести їх, то знаєте, можна

освітити не тільки всі корчі й притулки на Довгих озерах, а й далі аж до Щербатих скель. І яким світлом! Не грімлючим, не димлючим, не давлючим, а щирим, просто ласкавим світлом. Це раз. А друге. Хочете: я можу увесь світ завалити рибою. Найсмачнішою, найпоживнішою рибою. Атож, атож, не робіть круглі очі, Вертутію! Ви бачили у мене риб, які фантастично світять у морській воді. Так-от, вони можуть мені приманювати, кликати в мої сіті цілі табуни добірної сайри, сардини, ставриди. А як треба, вони відганятимуть від хижих ловців ту ж таки рибу, зберігатимуть її для нащадків. А третє, хочете, я можу...

Ми так і не дізнаємося, на що здатний ще наш мудрий Сиз XII, що він може зробити, загинаючи третього, четвертого, п'ятого і десятого пальця, бо тут зайшла в кімнату його сестра Мармусія. В одній руці вона занесла срібну таріль з чашечками, а в другій — перламутрову скриньку, накриту зверху білою хмаркою.

І те й друге поставила на стіл.

Білу хмарку вати зняла. І от!..

Чублик розгубився, до вух запалав, запалав на лиці жаром-медом, не міг одірвати очей. Бо в тому ящику, в м'яких гніздах на білій ваті лежали... Ні, не

лежали, а сяяли, сміялися, горіли — вишнево, кармінно, лимонно! — маленькі світлячки. І видно було, що вони з простого дерева, а тільки ж — які барви і яка несподівана, яка сильна гра сяйва!

— Це я сам! Це я сам вирощував. У підземній теплиці. Таких світлячків у лісі нема. Нема таких у світі! — гаряче шепотів Сиз і закохано дивився на блиск, на сіяння вирощених ним світлячків, які лежали один коло одного у білих ватяних гніздах.— О-о, там у мене, Чублику, в підземній оранжереї, є такі дива, дивенні, я колись тобі покажу. Ну як, подобаються? Правду кажи!

Хіба треба було питати? Чублик утопав очима в тих розкошах, в тих синіх, золотих, пурпурних жаринах-вогниках.

— Що ж, я дарую тобі, Чублику! Бери! Ти їх порозкладай дома в ліхтариках, в кімнаті на стінах. Побачиш, як спалахне і засяє у тебе в корчі царство нічних світлячків. Тримай! Тільки водою підмочуй вату, не забудь!

Чублик узяв спіднизу ту скриньку і до діда Вертутія поглядом: як же його? Куди ж його? Може, від сяйва, а може, від негаданого щастя Чублик сам раптом спалахнув і засвітився, як нічний світлячок в темряві.

— Сизе! — піднявся з крісла Вертутій.— Ти мені вибач, кхе-кхам, може, я і не той, і не теє щось бовкнув, все те з душевної простоти, воно в мене буває. А тільки ж я бачу... Оце радий онук, і в мене на душі — просто сіяніє. Тож дозволь і нам, значить, скромний наш подарунок... тобі і дорогій нашій Мармусії, осьде він, о!

Вертутій розгорнув пакунок і поставив на столі... Поставив перед очима Сиза й Мармусії веселий, живий, золотистий вітрячок. Саме золотистий, бо зроблений він був із сухої, добре вистояної на сонці очеретини.

— Вітрячок, кхе-кхам, скажу вам, з великим секретом. Я бився над ним двадцять два роки. Ось дмухніть на нього, дмухніть! Всі вітрячки на світі крутяться як? За вітром крутяться, клянусь вам честю, тільки за вітром. А я мудрував, і так і сяк прилаштовував крила і от зробив, зробив-таки — проти вітру крутиться! Ага, попробуйте дмухніть сильніше! Не бійтесь!

Дмухнув Сиз, навіть сувора Мармусія підійшла, стулила губи грамофончиком і легенько дмухнула (і тут же холодно відступилась, показуючи, що вона далека від їхніх дитячих забав!).

Вітрячок захурчав, золотисте коло замиготіло-заспівало на столі.

Сиз радісно стовбурчив брови, дивився, і хтозна, чи він справді вірив, що цей вітрячок — єдиний у світі! — крутиться навпаки, проти найдужчого вітру, чи просто радів: є у нього ще один симпатичний млинок! Він сказав, що буде берегти його, поставить на дах поруч із старим вітрячком, і хай вони крутяться разом: один за вітром, а другий проти вітру!

Очеретяний вітрячок швидко лопотів, золотим клубком накручував тиху пісню. Мармусія схопилася, нагадала братові:

— Припрошуйте гостей. Кава холоне.

Сказала і стала поважливо збоку, з рушником на плечі.

Ах, яка то була кава! Губи злиплися, а від запаху крутилося в голові! Я пив таку каву тільки в Багдаді, у затінку під верблюдом, з одним аравійським приборкувачем змій, який доливав у чашечку крапель десять чорної киплячої смоли. То був смак, то був запах, а це!.. Чублик пив і прицмокував, дід Вертутій пив мовчки і сопів, а Сиз XII відсьорбував з чашки маленькими ковтками, і щасливі сльози котилися по його щоках.

Подякували Мармусії, поставили чашки на срібну таріль, і тоді Вертутій сказав, що він запрошує Сиза до себе в гості на Верхнє озеро, покаже йому нові вітрячки.

І Сиз, який недавно, як нам здається, щось таке вигукував про ті легковажні торохтійки-вітрячки, встав, з великою радістю розчоломкався з Вертутієм і сказав, що він більшої втіхи не має, як посидіти у нього десь на бережечку, відпочити серцем, послухати, як виспівують на всі голоси його стонадцять млинків і вітрячків.

Всі гуртом встали з-за столу, дружно пішли, і тоді Мармусія покликала Сиза, суворо нагадала йому, щоб він вернувся, закутав горло. Літо літом, та з його простудами... А потім — хай будуть обережні, бо хтось ходить, никає круг їхнього двору і чогось крадькома, мов злодій...

Вона провела брата в насторожено-тиху ніч і довго ще стояла на дверях, тривожна й сумна, прислухалася до перелуння кроків на сходах, до шарудіння в кущах. Зараз, коли її ніхто не бачив, вона вже ні від кого не крилася — слухала і прикладала до очей вогку, напахчену духами хусточку. Не вірте, що в неї холодне і неприступне серце. Після коханого Чуй-Голована, який розбився на її очах, нема і не було у неї дорожчої істоти за брата Сиза. Вона готова була сидіти над ним всю ніч, тобто, пробачте, весь день, сидіти з в'язанням в руках, стерегти сон і спокій милого брата, аби тільки не сповзла з нього тепла ковдра, не зсунулася подушечка, не заскрипіла віконниця. Вона кидалася на кожен найменший шерхіт чи звук, навіть якщо пролетіла над ліжком муха. А її холодність, її шляхетна неприступність і гордовитість... Ну що ж, видно, таке вже там виховання, у тих юхландських коледжах...

Мармусія з тривогою провела свого брата до озера, глянула на кущі ожини, де вона була помітила недобрі причаєні тіні. Ніби відчувала вона всім серцем, що бідного Сиза чекає цієї ночі не одна пригода.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Сиз XII, Вертутій і Чублик пливуть до Верхнього озера. «Не пущу! Веслуйте сюди!» — гукає з берега Хвороща. У царстві дивь

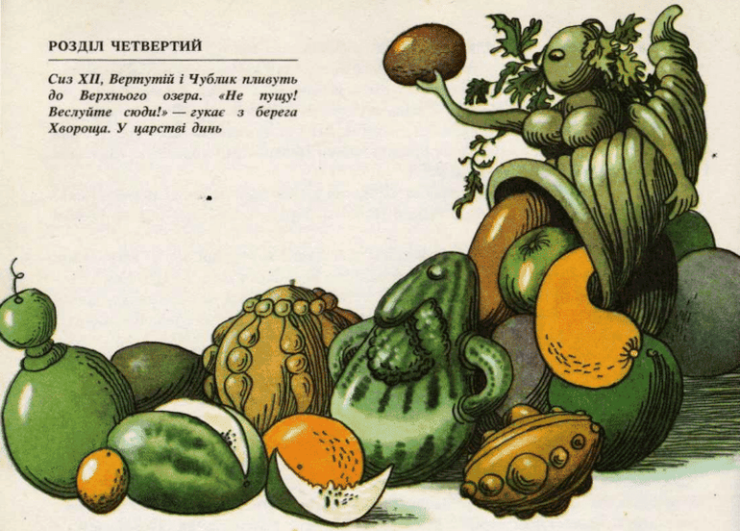

Вони вийшли за ворітця; густа темрява обступила їх; Чублик раптом оглянувся і здивовано вимовив:

— О! А то хто стовбичить? За кущем! І блимає, зирить на нас очима!

— Ти диви! — зупинився Сиз.— Правду казала Мармусія: наче вовки. Звідки вони тут взялися? Ану, стривайте, я їх веслом. Ар-ра!

Сиз махнув довгим веслом, і двоє в кущах, якісь волохаті, підплигнули високо вгору, з шумом і тріском кинулися геть від берега, в чагарі.

— Ач, таки приблудилися до наших країв сіроманці,— стривожено мовив Сиз, а потім розсміявся, згадавши, як чкурнули оті двоє в ліс. Ніхто в темряві й не додивився, що то були зовсім інші розбійники, ще страшніші за лісових вовків-сіроманців.

Скоро про ту пригоду й забули. Бо над озером стояла тиха чудесна ніч. В таку пору хіба можна було думати про щось страшне й погане? Тишею, чарами ночі впивалася ваша душа. Гляньте! Повний місяць плив у небі і світив червоно мов жар. Падали на воду темні тіні від сосен, і золота доріжка стелилася від берега до берега.

Товариство наше спустилося до озера. Легкий гостроносий човен дрімав на воді, прив'язаний до прикорня. Кумкали жаби, сухим тріскотом заливалися цвіркуни в прибережних травах.

Вертутій сів за весла, Чублик вмостився попереду (він не випускав із рук свій скарб, перламутровий ящик із морехтливими, із живими світлячками). Сиз поважно розсівся позаду, щоб спокійно попихкати люлькою, милуючись, як дим довгою змійкою стелиться ген позаду над водою.

Відштовхнулися від берега, попливли.

І поплив за ними повен місяць, попливли тіні від сосен, золота доріжка перебігла, виблискувала, наздоганяла їх. Вода тихо хлюпала, булькотіла десь за човном. Сонно скидалась риба, і така тиша, така благодать були розлиті над озером, що Вертутій кахикнув, а тоді сказав: «Ніч яка гарна»... І, легенько підгрібаючи веслами, замугикав густим басом, як джміль на дощ.

Човен легко й нечутно, як птах над водою, плив сонним озером; від берега тяглась до нього, виблискуючи жаром-морехтінням, червона доріжка, а Чублику здавалося, що то місяць грається з ними, держить їх на прив'язі, на золотому перевеслі.

Такої ночі не можна було мовчати, хотілося озиватися, аговкати, кликати таємничі тіні з-під берега, перемовлятися добрим словом. І Сиз з Вертутієм згадали минуле, згадали старі бувальщини, а потім потроху-потроху та й перекинулись на суперечку. Була в них давня, болюча, одвічна суперечка, а саме: хто перший поселився на берегах Довгих озер — тривуси чи стовуси? Сиз з найглибшою переконливістю доводив, що першими прийшли на береги Довгих озер саме стовуси, і не хто інший, а його предок Сиз Стовус І. Він тут відкрив у глушині першого корча, заснував державу-поселення і, встромивши у пісок патерицю, вимовив: «Отсе єсть і пребуде навіки наша земля, вода і гриби». (В хроніках сказано, що Сиз І до нестями любив гриби опеньки.) А вже потім поселився трохи далі, в Трьох Соснах, стовус Варсава, за ним стовус Лапоня, а ще далі інші...

Вертутій вдарив себе по коліну, розсердився і загримів: навпаки! Прийшли першими його предки тривуси, і не на лівий берег, де стоїть тепер Сизів корч, а на правий, осьде сюди, де зараз вітрячки Вертутія і де грядки Хворощі. Отако було! Тривуси прийшли перші, і саме його предок, Вертутій Мукомел, закопав на березі камінь і сказав: «Отсе тут я поставлю першого водяного млина».

Тепер уже Сиз підскочив, захитав і мало не перекинув човна. Вибив сердито люльку, підсунувся ближче до Вертутія. Взяв його за поли, і вони загукали один одному на вухо. Зараз вони зштовхнулись на тому, чого і звідколи стовусів називають стовусами, а тривусів тривусами.

Вертутій пихкав, гудів, як з труби, і казав, що його предки древніші, і більше скидаються на лісового царя Оха, і що носили вони здавна густі бороди і дов-

гі руді вуса. А стовусам, Сизовим родичам, з лівого берега здавалося, що у Вертутієвих дідів-мукомелів не борода і два вуса, а просто три вуса.

— Як?!

Сиз вткнув люльку в рот та так і завмер. Виходить, Вертутій звинувачував його предків у недотямкуватості або принаймні у поросячій підсліпуватості.

Від такої образи місяць сипнув Сизові в обличчя червоного жару. І Сиз вхопив Вертутія за петельки і крикнув на вухо:

— Та ви знаєте? Ви знаєте, що в хроніках сказано? Ви не тривуси, а тригуси, від трьох гусей, гусячі ви голови!

— А ви, а ви? Сто волосинок у вас на бороді, і тих, нещасних, немає, ото ви й стовуси такі!

— Ага, ви так?

— Ага, і ви так?

Сиз і Вертутій звелися на рівні ноги. Сиз шарпнув найкращого друга до себе, найкращий друг — Сиза до себе, човен похилився-похилився набік та й зачерпнув води.

Шелесь!

Шубовсь!

Весла сторчма!

Вертутій з розмаху — беркиць спиною за борт!

Сиз наче хотів ухопитись руками за місяць, сплеснув над головою в долоні і теж — з виляском! Догори ногами! Аж бризки над озером!

Стихло...

Тільки кружала побігли, та Сизові вуса гойдались на воді, та злякане пирхання й бульканння.

І дзвінкий голос Чублика:

— Світлячки, світлячки, світлячки ж мої! Рятуйте, ловіть їх! Ряту..

Кумкали жаби, перегукувались цвіркуни на березі.

І пливли, пливли озером Чубликові світлячки, легенько погойдувались у білих кубельцях із вати. Та ще коливалась під берегом золота доріжка, і здавалося, стиха усміхався з неба червоний місяць.

Перший випірнув здоровань Вертутій. Вода шумнула з нього ручаями, вилилась із вух і носа. Він голосно чмихнув, аж луна покотилась берегами, і сказав: «Бісова мама! Здається, я трохи намок!» Оглянувся. Посеред озера, на темній воді, лежав догори дном човен; його просмолене днище виблискувало під місяцем, як спина акули.

Вертутій догнав його, перевернув, поставив на воду. Ще раз оглянувся: ніде ні душі. Тільки світлячки вигойдувались на воді. У білій ваті, як у білих блюдечках.

— Сизе! Чублику! Де ви? — пролунало над озером.

Хлюпнув сильніше — то Вертутій набрав повні легені повітря і пірнув. Витяг із дна мокрого й холодного онука. Довго кректав, поки підсаджував у човен круглого і добре натоптаного Сиза.

Зраділи, що всі живі й здорові. І не відпирхувались, не викручували сорочок. Швидше кинулись виловлювати світлячки. Підпливали човном і по одному визбирували їх, а Сиз смоктав мокру люльку і втішав Чублика. Нічого, нічого, казав, не бійся, синку, вони не втонуть. А що вата трохи підмокла, то навіть краще: вогкі, вони сильніше світитимуть. Я так завжди й роблю, зволожую їх саме о такій порі, коли місяць високо і вода поймається легеньким туманом...

Одне слово, виловили всі світлячки, попливли далі між темними стінами сосен, між дубами, які громадились високими шатрами над самісіньким берегом.

Колись тут була долина і текла долиною невелика річка. Та весняні води залили все старе річище; з глини, з піску, з повалених дерев нагорнуло весною загати; і от довгим шнурком, одне за одним, розлилося тоді троє озер. Стояли вони чисті й глибокі; коли падав на дно жовтий листок осики, той листок видно було хтозна з якої глибини, із самого дна. Одним з таких озер, а саме Нижнім, і пливло зараз наше товариство.

Знов увесь світ огорнула тиша. Місяць світив кругло і ясно.

Ой зійди, зійди, ясен місяцю,
Як млиновеє коло,—

ніжно й самотньо лунало з далекого берега, з лісу.

Хтось кликав, звертався піснею до нічного батька-світила. Співала, мабуть, молода якась стовусівка або тривусівка і так журно, так високо виводила голосом, що дрібна хвиля покотилась за водою і у всіх трьох на човні, у Сиза, Чублика і Вертутія, холодні мурашки побігли по тілу.

— Сизе,— під той журливий спів глухо й замислено озвався Вертутій.— Ви мені вибачайте, товстошкірому, я знов, ка'еться, щось не теє бовкнув... Воно в мене, знаєте, буває, кхем...

Сиз тільки гірко махнув люлькою:

— І ви мені даруйте на слові, дорогий Вертутію. Погарячкував, дуже я погарячкував і тепер каюсь в душі... Слухайте, що я вам скажу. Коли я пірнув у холодну воду і вже думав, що вмер, що втопився, я раптом згадав, чуєте, я раптом згадав під водою — в одній старій хроніці сказано: наші предки разом, так-так, саме разом вийшли до озера, в один день...

— От-от-от! І я такеє чував. Разом, разом вийшли! Ваші з того боку, наші з цього боку, ось тут вони зійшлись, зняли шоломи і перед водою схилили коліна. І так зрекли: «Отсе навіки-віки... без ворожнечі й сварки». І даремно ми з вами теє... за петельки...

Сиз аж крякнув з досади, картаючи себе в душі.

Обережно простягнув руку, ніби за люлькою. І раптом, в гарячому пориві, міцно й віддано стис широку лапу Вертутія, і вони вдвох завмерли в тому потиску рук, щось між ними прокотилося, щось до сліз зачепило душу (щоб теє... ніколи... і ніяких сварок!). Мокрі, вони сіли тісніше, плечем до плеча, і вдвох, щиро й віддано, задивилися в небо.

А човен плив тихо під місяцем, розсікаючи світлу гладінь озера.

Минули крутий берег, де висіло над водою старе перетрухле коріння, обвалені корчі, де чорніли ями і вибиті хвилею печери і де, на думку Чублика, ховалися химороди, поторочі, голопуцьки, блуді, сопухи та інші сновиди ночі.

Раптом берег вирівнявся, заблищала біла піщана коса, запахло з невисокого зеленого пагорба домашнім димком. Хтось стояв на косі з великою лійкою і гукав:

— Ви куди?! Безсовісні! Не пущу! Ану сюди, сюди підгрібайте, до мого берега! Де це видано: пливти повз мій корч і не заїхати? Та хай мені ноги всохнуть, якщо вас відпущу!

Вертутій весело і безнадійно махнув рукою: отут ніяк не проскочимо! Коли Хвороща помітив, не трать, куме, сили, повертай до його берега. Неодмінно затягне, всадовить і буде вгощати вас динями, і хоч просіть, хоч благайте,— не відпустить.

Повернули човна, попливли на гук веселого й гостинного Хворощі.

Хвороща стояв коло води голий, в червоній папуаській пов'язці. Розкішний пучок петрушки стирчав у нього за вухом. Видно було, що він не сидить, як дехто, в підземних музеях, а все життя клопочеться на повітрі, коло своїх грядок. Від циганського сонця — місяця — Хвороща засмаг до синього, до фіолетового блиску. І був схожий (не тільки глянсем шкіри, а й товстеньким животом) на добірного синього баклажана.

Як майже всі товстуни, він любив добре попоїсти і мав дуже веселу вдачу: на кожне ваше слово, смішне чи не дуже смішне, він не просто сміявся, а наче котив, пускав у берег своє могутнє «го-го!», і воно, оте «го-го», вистрибувало аж до води веселими обручами-колесами.

Одне слово, Хвороща не дав отямитися гостям. Одразу потяг їх до куреня.

І не встиг Чублик розтулити рота, щоб похвалитися своїми світлячками, як господар припхав з городу першу диню.

— Ось вона, королева столу! — засміявся до гостей.— Диня з начинкою! Ви ще такої ніколи не куштували! Розсідайтеся! Зараз пригубимо! Бо це диня не проста, а диня з галушками! Для вас зберігав!

В один мент Хвороща розрізав диню і висипав у велику миску справжні і навіть гарячі галушки. Миска запарувала розімлілим гречаним тістом. Видно, Сиз хотів його спитати: «Як? Звідки галушки в дині?» — та тільки поворушив довгим вусом, як Хвороща йому, а потім усім ткнув у руки дерев'яні шпички і запросив:

— Почали! Призволяйтесь! Кажуть: благодарениками за вареники, а я вас галушками частую. Їжте! Наштрикуйте по три, бо по дві мало! І не питайте, секрету не відкрию: я ці галушки з пуп'янка в диню вкладаю, вони там і росли в ній, разом із динею.

Він підхопився і швидко промовив:

— Сидіть! Це тільки прикуска, а зараз буде щось більш тривкіше.

Вкотив з городу другу диню.

— Ах ти, моя красунечко! Гляньте: диня-верблюд! З весни викохував її на чистому піску, поливав тільки при світлі місяця.

Чублик глянув і трохи аж сторопів: перед ним справді лежала величезна двогорба диня-верблюд. Геть-чистісінько схожа на верблюда: горбокувата, м'яка шкіра і вся-вся покрита золотими ворсинками, на яких зблискувала холодна роса.

— Дружно! Взялись! — примовляв Хвороща.— Не бійтесь, їжте просто із шкуркою, із золотими ворсинками. Весь смак у тих ворсинках, в отій росі. Ах, який запах, ах, як солодко тане в роті, ви покуштуйте — уммм! Це просто сон, це щось незвичайне, я два

роки прищеплював, пересівав, поливав, щоб на ній купками, купками виросли оці духмяні золоті ворсиночки.

Він говорив, а сам відбатовував чималі скибки і кожному в руки: беріть, їжте, пригощайтесь, пригублюйте, куштуйте, благословляйте, смакуйте!

Аж не вірилось: лежала перед ними диня, як горб, а за Хворощиними примовками, за веселими його припрошеннями і не зоглянулись, як ум'яли її. Змели все, навіть шкурки з'їли.

Хвороща вкотив третю диню.

Стривайте, хіба ж це диня?

Чублик навіть рукою помацав: ніяка не диня, а великий глиняний глек.

— Правильно! Правильно, синку! — весело погоджувався Хвороща; він сміявся і в своїй папуаській пов'язці, з петрушкою за вухом аж блищав фіолетовим глянсем від радості.— Правильно, глиняний глек! Я їх тисячами виліплюю на березі і вирощую в них дині... Брате Вертутію, давайте піднімемо його і трохи стукнемо.

Вдвох ледве-ледве підняли вони глиняний глек і легенько стукнули об долівку. Глек розколовся. І коли відколупнули один черепок, а потім другий, третій... Ні, Чублик ніколи не бачив такої ніжної, такої прозоро-тонкої лимонно-жовтої шкірки у дині. Здається, вся диня була налита медом. Вся вона світилась, мов сонце, і навіть жовті насінинки (ізсередини!) теж просвічувались — їх видно було крізь товсту медову м'якоть.

— Пригощайтесь, пригощайтесь! Як кажуть: нехай вам здоров'я прибуде. У ручки, у ніжки і в животик трішки! А я вам зараз ще одну...

Хвороща вкотив четверту диню, диню-кавун. Це диво природи треба було їсти так: добре поколотити її в руках, нарізати і спочатку випити ізсередини густий-густющий сік, від якого аж злипались губи; потім вийняти червоного «діда», отого, знаєте, що весь у сріблястому морозі,— і з'їсти. А тоді вже братись за скибки, кожна як лікоть завбільшки, і кожна пахне солодощами кавуна і разом — осіннім ароматом дині.

Ще не впорались з одним добром, як Хвороща вкотив п'яту диню, вертутівку. Сказав, що такого богатиря — диню-велетня з головою, з жовтим обідком посередині і наче з руками, підпертими в боки,— він виростив у себе на погребищі і назвав на честь брата Вертутія вертутівкою. Тут же розпанахав «брата Вертутія» на товсті скибки — диня розпалась віялом і зайняла півкуреня.

З'їли півдині і тут...

— Не можу! — застогнав Вертутій.— Спасибі, любий Хворощо. Від серця спасибі, наїлись. Хоч і в мою честь названо, не лізе. Ви ж знаєте, мудро сказано: людина не скотина, більше відра не з'їсть.

— З'їсть, з'їсть! — підкладав і підкладав скибки Хвороща.— На вашу мудрість у мене є краща мудрість, послухайте: черево не дерево, роздасться.

І Хвороща вкотив ще одну диню, диню-відьму, а тоді й останнє своє диво — диню, яка виросла на груші.

— Та не можу! — вже криком закричав Вертутій.— Чуєте: на мені все тріщить! І очі рогом лізуть!

— Нічого, нічого! — припрошував невтомний Хвороща.— А ви потихеньку, а ви полегеньку, пропихайте, пропихайте в рота. Воно полізе, воно вміститься. Знаєте, в животі, як на вечорницях: де сто потісняться, знайдеться місце сто першому!

— Лопну! Ось зараз лопну! — завертів головою Вертутій, шукаючи порятунку, як той ведмідь, котрого притисли рогатиною до дерева.

Він глянув на свого онука: у бідолахи очі геть посоловіли, ще одну скибку з'їсть — і сам стане динею. А в кутку стогнав Сиз, розлігшись на соломі й розкинувши широко ноги. Він тяжко дихав і просив:

— Браття! Закуріть мені люльку! Не можу... Ніяк не підніму руки. Все тіло динями об'їлося. Сплу...

«Сплу» — то в нього так вимовилося «сплю»...

— Тікаймо, товариство,— зашепотів Вертутій, коли Хвороща побіг за новою динею.— Тікаймо зараз, хоч повзиком, хоч на чотирьох, бо тут і загинемо,— ми ж тільки прикусювали, а зараз Хвороща буде по-справжньому нас вгощати...

Хвороща котив «слона», а ногою підпихав здоровенну диню-кокос, коли раптом побачив: його милі гості, взявшись попідруки і клишоного заплутуючись у густому гудинні, бредуть баштаном до озера. От вони повернулись і вже без голосу закивали йому здалека (а очі й губи у них злипались), щось вони бурмотіли, мовляв, спасибі, дякуємо, до побачення, поспішаємо, більше анітрохи не можемо.

— Як? Та куди ж це ви? — ляснув себе по колінах Хвороща.— Ви ж голодні! Ви ж голодні! Ви ж нічого не пробували! А диня-лутовка? А диня-макітра? А ви ж не смакували ще диню з горобцями!

Він погнався за гостями, підкочуючи якусь зелену плескату диню-печерицю. Гості оглянулись і що було сил через гудиння, бур'яни, рівчак, через болото чкурнули до берега і один за одним попадали в човен.

— Ху-у!

— Хо-о!

— Ох-хо-хо...

А Хвороща стояв під місяцем, з німою образою дивився на них, до неба піднявши руки. І вже коли човен відплив, загукав:

— Та що це за людоньки? Що це за гості мені? Спішать! І куди поспішати? Ну посиділи б, погомоніли б гарненько. Чуєте? Егей, чуєте? На ту неділю у мене велике свято динь. Гуртом приїжджайте! І кличте сусідів! Отоді засядемо в курені — на цілісіньку ніч!

Хвороща зітхнув і побрів городом. «А оглядини?» — згадалося раптом йому. Отакої! Не показав гостям городу! А хотів же показати їм, та хоча б юному отрокові, де в нього ростуть дині,— на плоту, на даху, на колодязі. Одна диня залізла навіть в димар і сидить там, як сова в дуплі, а дим з корча виходить у нього крізь двері і стелиться низько городом. А ще показати, як ростуть у нього на городі дині-глечики, дині-діжки і дині-бутелі. І ви думаєте, то все? А найбільша диня-ворота, яка затулила собою увесь перелаз? А диня-піч, що залізла в хату? А жінку свою показати — Динаїду Купайлівну?

— Ого-гов! — склав долоні і крикнув Хвороща за високу піщану косу.— Повертайте сюди, сю-ди-ги! Я вам щось покажу-у!

Ка-жу! Гу-гу! Уг-гу! — розляглася луна темним лісом.

А човен плив собі далі, плив золотою доріжкою до Верхнього озера.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Дорога на Верхнє озеро. Перегук звірів у темряві. Розмови про дикого лісового приблуду. У царстві вітрячків

Коли вони попадали в човен, стара просмолена довбанка сіла у воду так, що темна поверхня озера зливалася з бортами й вигойдувала хвилю десь високо, перед самим носом у Чублика. Ще б трохи — і вони перекинулися б геть, і хтозна, чи виринули б живими з таким вантажем динь.

— Не совайтесь, не ворушіться, кхем,— тихо упрошував Вертутій.— А я легенько підгрібатиму.

Вибрались на чисте плесо, і човен важко поплив, як пливе стара бобриха, у якої виглядає з озера тільки темна спина і кінчик носа.

— Брате Сизе, у вас немає шнурка? — неголосно спитав Вертутій.

— А кого ви хочете в'язати?

— Себе. Всі гудзики на мені тріснули. Вибачайте, штани в руках держу.

— От Хвороща! Щоб йому коти мед носили! Так нагодував!

— Від щирої душі! Щоб не казали — голодні!

Сиз і Вертутій засміялись. А Чублик мовчав. Бо все у нього злиплось від густого солодкого соку — і пальці, і губи, й очі. Він подрімав трохи, та навіть дрімаючи, легенько притулившись щокою до дідової спини, пильнував за своєю коробкою: чи цілі його світлячки, чи не попливли вони знов за водою?

— О! А то що? — прокинувся й оторопіло спитав він, кліпаючи сонними очима.— Діду, гляньте! Знов у кущах... Наче два здоровецькі лампіриси...

Сиз і Вертутій повернулись на його голос.

На високому березі з темних густих кущів знов щось блимало — двома величезними голодними вогнями.

— Ти диви,— притишив голос Сиз.— Мабуть, ті самі, що ми їх із двору прогнали. Вони що, за нами біжать? І гляньте, як отой перший хижо витріщився на нас, наче от-от стрибне у воду...

У ту ж мить над озером розляглось нудне протяжне виття:

— Овв! Ов-ву! Рах, рах!

Звір (чи хтозна, що то воно) стояв над кручею і вив на місяць, на човен, на наших подорожніх. А Вертутій швидше гріб і гріб далі од того лихого місця.

І раптом з іншого берега, з-під обваленого корча, блимнули ще раз на них такі ж недобрі вогні. І знов прокотилося над водою:

— Ов-ву! Ову-во-вов! Рах, рах!

На березі, в густій темряві, немовби перегукувалися лихі голоси, передавали один одному: пильнуйте! ось вони, лісові люди! пливуть повз вас!

І наче наполохана тими зловісними голосами, тут же вирнула з темряви зозуля й низько, над самою водою облетіла човен, легенько черкнула крилом Сиза. Від кого вона застерігала його?

— Що ж то воно? Невже вовки, про які говорила Мармусія? — занепокоївся Сиз.— У наших краях давно вовків не було й не водилося. Та щось і не схоже воно на сірих, голоси зовсім не ті. Завиє, завиє, а тоді наче ножем по каменю: рах! рах!..

— А ви чули,— прогудів Вертутій і з усіх сил наліг на весла,— ви чули оту стару історію про якогось дикого лісового приблуду, що колись тут над озером...

— Та ще б не чути! Він мого діда, Сиза Стоока, просто в корчі задушив...

— Ну-ну-ну! Розкажіть, як воно було,— підсунувся ближче Чублик.

— Та було, хай би над ним ворон крякав! Отак було. Як ніч, так і стало потикатися в наших краях якесь нічне страшило. Хтозна, з яких воно хащ, з яких болі́т і трясовин приблукало. А тільки хиже й підступне — страх. Дух від нього густий, вовчий дух, а тільки придивилися — не вовк. Ходить на двох лапах, шерсть у нього кудлата, а голова — наче людська. Та найстрашніше — всіх воно в лісі душило. До чого торкнеться лапою, там і смерть. Підкрадається з темряви, зирить: дід наш сивенький гриби збирає. Воно підлізе, мацає старого за спину — і дід впав, зчорнів, обвуглився весь, мов спалений корч. Торкнеться до дерева лапищею — і дерево вклякає. Хукне з рота в дупло — і пташенята бідні гинуть. Видно, не наше воно було, приблудне. От і хропло, бігало глухими ночами в нетрях і все живе у пущі топтало. Топтало і жерло. У нас його так і називали: Мертва Паща.

— Ти диви! — сторопіло оглянувся Чублик.— І довго воно в лісі блукало?

— Та довго, сину. І лиха накоїло чимало. Одного боялося кляте — світлячків, а ще більше — великих веселих вогнищ. Все розбійницьке, воно, знаєте, любить темряву, глушину, а тут раптом серед ночі — вогник. А де вогник у лісі — там пісня, розмови веселі, життя. От він, отой лахматий приблуда, стане за деревом, одвернеться і хропе: страшно його вогонь і наші товуси дратують. Покинуть наші галявину, тоді він вискочить з темряви і давай світлячки топтати, лапами, лапами їх, а тоді землю гребе і вогонь засипає і теж лапами зверху. Страшно світляків не любив і боявся, гемон! Та цур йому, навіть на місяць зубами клацав! Як тільки місяць випливе в небо, він тоді в корчі одповзе і землю, землю гребе лапами, в небо кидає. Наче хотів і місяць погасити, щоб темно й страшно було кругом.

— Може, то болотний вовкулака? — глухо озвався Вертутій.— Кажуть, вони водяться в трясовині, в болотних прірвах, і не те що світла, а найменшої іскорки в лісі страхаються: од світла вони сліпнуть і гинуть. Візьми і ткни йому вогнем під ніс — він так і скам'яніє, замре, на трухлявий пень обернеться.

— Хто його знає,— знизав плечима Сиз.— Я ж вам казав: наші теж думали, що то вовк або вовкулака. Аж ні. Щось, брат, страшніше: якийсь нічний сліпець-душогуб. Підкрадався і, де блимав над озером вогник або хоч маленький світлячок,— хропів, топтав його лапищами, а тоді в глушині, в темряві кидався на наших...

— Хм, навіжене! — стиха буркнув Вертутій.— Що ж то воно? І що з ним приключилося? Куди воно втекло-подалося?

— Втекло!.. Таке страховидло втече! Викопали наші яму, якраз там, за Кабанячою річкою. На дно кинули драну свитку одного сивенького діда — для принади. І кажуть: «Ви, діду, тут посидьте, в холодочку. А схочете гриби збирати — збирайте собі на галявині. А ми підемо далі за річку». Пішли. Тільки діда не покинули самого, сховали в рядно. І понесли з собою. А той лахматий приблуда як почув, що дід буцімто сидить в холодочку, очі хижо заблищали, він спрожогу — стриб на свитку! І в яму! Просто в залізні кліщі — лапами! Спіймався! Побили його наші кийками, на мотлох змолотили. Кажуть: хватить йому! Вже тричі дух спустив. І що ви думаєте? На другу ніч прийшли наші до ями, глядь — і сліду нема від приблуди! Втік, забитий з ями вибрався! Тільки залишив там недобрий знак: встромив над ямою патерицю, повісив на неї клубок чорної смаленої шерсті і проткнув той клубок стрілою з очерету. Щоб на ліс, на наші озера стріла показувала!.. Як побачив той знак старий Овид Варсава (а він був мудрий стовус, і онук його, наш професор Варсава, точнісінько в діда свого вдався), як побачив той знак, стемнів увесь і каже:

— Недобра прикмета! Ви знаєте, що цим знаком передав нам той хижий душогуб?

Він, гаспид, рече: «Я прийду до вас через стонадцять років, приведу з печер нових братів-приблуд, і ми стопчемо вас і ваші ліси дотла!»

— Ну, коли-то воно було! — загув розважливо Вертутій.— Воно, може, колись і було, та давно спливло. А може, це й просто вигадка або така давня пригода, що вже вся мохом обросла. Зараз не ті часи. Отроки наші лісові в школу ходять, та й ми з вами, кхем, вже не теє... У вас музей, а в мене вітряків наплодилося, що ого-го!

— Воно, брате, не все, що старе, то й древнє,— мудро зауважив Сиз XII.— Буває давня пригода правдивіша і живучіша за теперішню. І я б думав, що все те старе й мохом побите, та от чуєте: оте нудливе виття-перегукування над озером... Щось на дуже погану пам'ять воно навертає...

Однак нічне виття віддалялось, затихало, глухло в лісах, і Чублик навіть подумав: а може, то йому спросоння здалося? Може, нічого й не було?

Вони вже підпливли до широкої греблі-загати. Похмуро здиблювалися вгору вивернуті колоди, корчі, кореневища, весь той чортолом, з якого було колись нагорнуто греблю. Між колодами ховалась принишкла темрява, і десь видзвонював струмок, збігаючи вниз під греблю.

Всі троє примовкли, обережно зійшли з човна.

Вертутій взяв довбанку на плечі і сам, крекчучи, поніс її нагору, крутим косогором у Верхнє озеро.

А ось і воно, Верхнє озеро. Ще більше, ще розлогіше за перше. І місяць тут світив ясніше, і береги розступалися ширше, а на берегах темними купами стояли верби, схиляючись гіллям до самої води.

Підпливли до мілкого піщаного берега. І здалеку почули: на березі щось рівно, басовито гуло, як гудуть бджоли на пасіці. То невтомно, день і ніч, працювало Вертутієве господарство: сотні, тисячі млинків. Вони хлюпотіли, перелопачували воду, співали, виторохкували, хурчали,— і все те зливалося в густе джмелине гудіння. Вертутій ожив, закахикав, швидше прив'язав човна і став покваплювати Сиза: ну як вам, мовляв, подобається музика в моїх володіннях?

Гарне місце вибрав для себе Вертутій! Під місяцем сяяв високий пагорб білого-білого чистого піску. І на пагорбі, який овівали вітри з усіх боків, стояв древній корч, ні з яким корчем його не можна було сплутати: на дверях, на віконницях, на димарі, на дашку — скрізь стирчали, тяглися вгору вітрячки. Були вони різні, великі й маленькі, були й зовсім мініатюрні, співали вони всі теж по-різному, бо зроблені були так: одні з дерева, інші з очерету, а ще інші — з кори, берести, червоного лубу, кленових вертлячків, засушеного листя, з жолудів. А були тут млинки навіть із черепашок, з великої риб'ячої луски, з лебединих пір'їн. І це тільки ті, якими утикав Вертутій свій зчорнілий від часу, трохи розхитаний вітрами корч.

Далі за корчем починалось царство водяних млинків. З піску Вертутій на-

мив і нагорнув під пагорбом старовинні фортеці, башти, мости, прокопав канави. З озера пустив у канали воду і поставив на протоках рівно двісті водяних млинків. Уявляєте: двісті лотоків і двісті дерев'яних коліс, які б'ють, крутять, переганяють розшумовану воду, і те лопотіння, той шум день і ніч не стихають над озером.

Нарешті, найбільша гордість Вертутія — два ряди піщаних млинків. Згори, вузькими жолобками, сиплеться на них чистий, ніби пересіяний пісок, і млинки з сухим шелестом крутяться, весело гомонять, збиваючи золотими колами дрібний піщаний пил. В повномісячну ніч любив тут посидіти Вертутій, послухати вічний шум води і піску на березі і філософськи промовити до неба: «Воно, звичайно, м-да, якщо воно, конєшно, той...» І скріпити свою думку солідним прикашлюванням: «Кхем!»

Ось тут і присіли відпочити наші подорожні.

А вони таки добре стомилися: і динями, і втечею від Хворощі, та й скупатися довелось їм в озері. Отож сіли розморено на піску і замислено слухали, як плюскотить вода у лотоках, як гудуть вітрячки на корчі.

Чумацький Віз поволеньки-поволеньки опускав своє зоряне дишло донизу, вже почало сіріти на сході. Млявість, втома огортали нашого Сиза. І тоді над головою його безшумною тінню промайнула зозуля. Сиз знав: то вона нагадує йому — треба швидше повертатися додому, до свого корча, бо скоро світатиме. Та й Вертутій бачив, що затримувати друга не можна: коли б тільки зійшло сонце, вони б тут же попадали на піску і заснули б, і вже ніщо не розбудило б їх до вечора.

Хутенько розпрощалися. Вертутій допоміг спустити човна у Нижнє озеро.

Блідли зорі у високому небі, легенький туман курився над водою, і Сиз налягав на весла, щоб до схід сонця доскочити додому.

В себе під горою він прив'язав човна. Закурив люльку. І з димком почимчикував сходами нагору. Сходи у нього повзли вгору, дуже довгі, скрипучі, з маленькими лавками для перепочинку, з різьбленими поруччями і стовпцями, на яких висіли ліхтарики. Сиз ступав неквапно, часто зупинявся, заглядав у кожний ліхтарик. «Ну що ж, пора спати!» — казав світлячкам. І ліхтарики гасли, гасли за ним, вгорталися в сиву передранкову сутінь.

Підійшов Сиз до ганку, ще раз потягнув міцного буркуну. І довгим чубуком торкнув, зупинив один вітрячок, той, що крутився за вітром, а тоді зупинив другий, що крутився проти вітру. Веселе хурчання стихло. Добрих снів побажав Сиз корчеві, вітрячкам, озерові.

Ступив на поріг і враз...

Ні, то йому не здалося! Він побачив це дуже зблизька: з темних кущів на нього блимали, за ним стежили два чиїсь хижі, насторожені очиська.

Погані прикмети: птахи й гриби тікають із лісу. Всіх збирають на раду до професора Варсави. «Ви вмієте ходити по-королівському?»

— Дорога Мармусіє,— сказав Сиз XII після важкого сну і за звичкою потягся до люльки.— Гляньте, прошу вас, що мені залізло у вухо. Щось гуде й гуде, наче там сидять жуки і тирликають на скрипці.

Мармусія взяла пінцет (пальцями вона б ніколи не дозволила собі братися за ваше вухо), відтягла волохату Сизову варяничку і заглянула. Крім восково-чистої вушної раковини з маленьким пучком волосинок вона там нічого не побачила.

Поклала пінцет і стримано, з великою гідністю попросила, щоб Сиз і їй заглянув у вухо: щось і в неї шарудить, не дає їй зовсім спати...

Сиз XII заглянув: в маленькому, як дзвіночок, вусі його рідної сестри було світло й рожево, як в чашечці яблуневої квітки.

— Дорога Мармусіє! Можу вам твердо й щиро сказати, що у вашому вусі нічого немає, крім запаху найкращих юхландських духів.

На той комплімент Мармусія холодно зімкнула вуста і спитала: чого б воно другий день їй гуло, як вітром у сопілку? Сиз і сам не знав, що то за морока. Одягнувся, вийшов з корча.

Лунав над лісом вечірній дзвін пробудження. Сонце вже сіло за гору, і темрява, голуба тиша огортали соснові бори, далекі нетрі з туманом, з сивими дідуганами-перебродами на болотах.

Але той шум, те набридливе протяжне гудіння, підвивання, перегукування... Воно чулося одну ніч, другу, третю. І докочувалося хтозна-звідки, ніби аж від Щербатих скель. Тепер Сиз не просив сестри, щоб вона заглядала йому у вухо. Вже добре чути було: все в лісі заворушилося. Попливли чорні хмари, а під хмарами низько летіли птахи, бігли зайці, тікали козулі. Хтось бачив, як перебираються на нові місця мурашки, переповзають цілою тьмою. Когось настрахав у лісі зблиск вогню, чад і якийсь протяжний, скрипучий стогін дерева. А старий Лапоня прибіг і злякано розказував усім, що він бачив он там, за березняком, як тікають ближче до озер гриби синюхи.

Важко пливли хмари, несло від Щербатих скель чимось гірким, перепаленим — і лісовий край охопила тривога.

Вже так спрадавна повелась у стовусів і тривусів: в мирну годину всі сміялися з дивака, з вченого самітника Варсави, переповідали про нього і про його парашутики безліч билиць-небилиць, а як тільки гримав грім над головою — всі збігалися до нього.

Було так і цього разу.

Мармусія спорядила брата в дорогу. Зав'язала йому тепле кашне, причесала гребінцем білі пишні вуса і провела до воротець.

Сиз XII пішов, попихкуючи люлькою, і, де траплялись на стежці ями, пеньки, присвітлював собі гниличкою-світляком. У першій гущавині він розв'язав кашне (пильне око Мармусії вже не слідкувало за ним), підкрутив вуса і сказав: «Кхе-хе, добрий буркун!» Він дивився на високі зорі, на небо і був дуже далеким думками від якогось болітця, від ковбані, де міг забруднити собі черевики, до блиску начищені Мармусією. Йшов і думав: що ж то воно гримить коло гір? Невже колись правду казав старий Варсава? Що в їхню долину вдеруться якісь дикі прибluди-розбійники, столочать всю пущу і мирні їхні корчі, чорною хмарою попелу засиплють озера? Невже таке станеться на добрій їхній землі?

Сиз нітрохи не здивувався, коли побачив у Варсавиному дворі повно народу. Тривуси й стовуси сиділи на дерев'яних лавах під березою, де, як правило, проходило заняття в школі-лунарії. Сидів тут Хвороща (і лукаво ховав у мішку рябу диню-бузівку), сидів Вертутій, за ним — сивий, тугий на вухо Лапоня, одне слово — вся лісова громада. А попереду, просто на землі, оточений учнями-лунаристами, возсідав босий професор Варсава. Перед ним стояла увіткнута в землю суха патериця-рогулька, і на ній висіло три пари окулярів. Скельця їхні зблискували під червоним світлом місяця. А ще на патериці висів пучок сухих кульбаб з білими парашутиками, і вітер гойдав траву і розносив легенький пух над головами усієї громади. Про ті парашутики якраз і

ходило найбільше легенд. Казали, буцімто професор, де б він не був — в гостях за столом, на державних засіданнях, на осінніх парадах, сидів і дуже серйозно хукав, пускав над собою парашутики. Не знаю, чи то правда, та мені здається, що вигадки, просто веселі жарти стовусів і тривусів.

Варсава терпеливо чекав, поки розсядуться всі, потім кивнув лисою головою (а голова у нього голісінька, і тільки на її вершечку стриміла тоненька китичка волосся), кивнув поважно і надав перше слово балакучому Хворощі.

— Товариство! — сказав Хвороща і войовничим жестом витяг з-за вуха петрушку.— Що я думаю про ті хмари, про те гудіння і чорне блискання серед ночі? Я думаю, що то збирається великий дощ. І хай він собі капає, хай він собі ллється, як то кажуть, стару жабу водою не злякаєш, або вірніше, де дощ, там і зав'язь, а де зав'язь, там і дині. І слухайте, що я вам скажу по секрету: завтра, себто в неділю, у мене великий день — свято динь. Уклінно запрошую вас, чуєте, всіх, запрошую малих і великих, до мене в курінь. Гуртом дружненько сядемо і причастимося до мого зілля, на те й неділя, щоб споживати це зілля...

Тут Хвороща викотив із мішка велику рябу диню-бузівку.

Під березою наче зашелестіло листя — всі заусміхалися; той переморгнувся, той стиха штовхнув сусіда в плече:

— Хто про біду, а Хвороща — про пироги на меду!

— Ага! Пришив кобилі хвіст, а в кобили і свій довгий!

Встав нахмурений Вертутій, відкахикався, прогув: не час перебавлятися смішками, гляньте — погані, недобрі прикмети на небі. І показав пальцем на ліс, який темнів, глухою стіною визубрювався під прихмареним місяцем.

— Хіба ви не чуєте, кхем? Там щось чадить, чи то пак мохом горілим тхне. Думаю, буде велика суша. Курять болотні вогні на торфах і бродах, все до нас тікає — птахи, білки, куниці...

— І дерева недобре стогнуть. Сам чув: вітру нема, а із сосни — таке тяжке, таке тягуче скрипіння.

— Я йду, а воно як зблисне чорним вогнем, просто над моєю головою! Я так і присів. Глядь, а вся сорочка на мені обсмалена,— шамотів беззубо старий дід Лапоня, і досі наляканий пригодою в лісі.— Біда насувається...

Всі примовкли, стурбовано чекали, що скаже найвченіший муж — професор Варсава.

Професор нап'яв одні окуляри, на них другі. Треті почепив аж на кінчик носа. І його учні-лунаристи одразу посуворішали, підтяглись, всі, як один, повернулись до нього, до свого вчителя. А Варсава завмер у глибокій задумі, втопивши очі в глибоке нічне небо. Потім заговорив тихим, на диво спокійним голосом, та стільки мудрості, стільки проникливості і значущості було в його неголосній мові!

— Чого пливуть хмари? Чому стогнуть дерева? Чого зблискує вогонь у лісі? Про це не знає ніхто. Коли ніхто не знає «чому», ніхто не знає і «що».

І ніби вражений його загадковою мовою, десь в нетрях лісу зблиснув гострий вогонь і гулом прокотився в темних печерах ночі; а за ним почулося важке й нудливе:

— Ов-ву!.. Ову-вов-воу! Рах, рах!

Те довге тягуче нудіння злякало присутніх.

Тривуси й стовуси посхоплювалися з лав.

Тоді й пихнув люлькою Сиз і глибокодумно промовив:

— Раз ми не знаємо «чому?», то комусь треба йти. Думаю, що саме мені. Туди! — і він ткнув люлькою в ліс, на Щербаті скелі, де й прокотився гулом гострий спалах вогню.

Більше Сиз не зронив ні слова. Пригнувся, зашнурував черевики і попрямував стежкою. В темну потривожену ніч, де щось недобре творилося.

— Дядьку Сизе! Дядьку Сизе! — загукав раптом Чублик і кинувся за ним.— Я з вами! Візьміть мене, я з вами піду!

Вся громада стояла над лавками, з лісу потягло чорним гаром, а двоє, та ще місяць над ними, погойдалися, мов човники, побрели стежкою, невисоким соснячком, а потім заглибились в пущу.

Могутні сосни стояли в лісі рядами, ніби височенні колони. Хвоя вгорі зливалася суцільним темним шатром, та все ж де-не-де пробивалося світло місяця, і тоді від сосен лягали на землю довгі рівні тіні, а Чублику здавалося, що то лежать, притаївшись, якісь лісові богатирі-воїни. Йти під соснами легко, очам відкривались широкі галявини, і Чублик, піддавшись веселому настрою, раптом спитав:

— Дядьку Сизе! А ви вмієте ходити королівським кроком?

— Як, як? Я щось не розчув.

— А ось так: парадним королівським кроком!

Без довгих розбалакувань Чублик показав: легко, мов птах, застрибав на стежці; одну ногу він високо підкидав вгору, а другою робив два причовги:

— Оп-ля-ля! Оп-ля-ля! Спробуйте! Тіло саме летить у повітрі!

— Хе-хе!.. Спробую. Як той казав: втік не втік, а побігти можна. Ану, ану ж: оп! Ні, не з тої ноги почав: оп-ля!.. Хе! Оп-ля-ля!

— Давайте вдвох! Вашу руку: оп-ля-ля! Оп-ля-ля!

— Диви! Я й не знав — наче крила виростають за спиною!

— Оп-ля-ля!

— Оп-ля-ля!

Вони взялись за руки і полетіли, застрибали стежкою, один молодий і щупленький, як кібчик, а другий — товстий, з білими пишними вусами, натоптаний чоловічок, в кашне, в ступаках, як гриб моховик.

— Оп-ля-ля! Оп-ля-ля! Ви знаєте, ми всі в Лунарії ходимо королівським кроком. І професора Варсаву навчили! Тепер він підбігає до нас тільки так: оп-ля-ля! Оп-ля-ля!

— Ну годі. Я трохи стомився! Ху-у!..

Почимчикували повільніше. Сиз зняв кашне, і щоб воно не заважало йому, прив'язав бантом до ноги.

— Славно ми пройшлись! Аж упрів я, їй-право! А скажи, Чублику, професор Варсава, він теє... Що він показує вам на тих парашутиках?

— О-о-о! — загув Чублик і очі поставив гострими сливками.— Наш професор!.. Ви бачили сухі козельці? Парашутики у них довгі-довгі. Ну от, ви пускаєте один парашутик, а місяць вам світить, а ви йдете між деревами, а він летить над вами, летить чубком вгору, рівно, тихо летить і сідає неодмінно там, де вогка земля, і неодмінно зернятком у землю. Хитрий, шилохвіст! А тепер візьміть парашутик-крилатку із клена. Цей просто падає вниз додолу. Падає і швидко-швидко вертиться, як млинок, і описує, так вам і так викручує сліди. А візьміть з липи — цей штопором в землю, а з гірчака — летить і підскакує, а з тополі — ого, на той край світу може полетіти за вітром.

— Ну добре. От ви ходите за Варсавою і хукаєте на білий пух, всі пускаєте парашутики і щось там шепочете до місяця: мовляв, лети, лети понад лісом. І як? Що воно вам показує?

— Ну-у-у! — ще більше здивувався Чублик.— Воно нам показує таке, воно таке нам показує, що голова обертом іде! Слухайте! От ми дмухнули разом — і хмарка парашутиків злетіла до місяця і тут... Падають, падають, крутяться перед оком... І так завертять, закрутять, заплутають свої сліди, що я сам, бувало, закручусь, впаду і думаю: як же його розплутати? А ви питаєте!

— Ага, Чублику! Ми, здається, теж заплутались, збились з дороги. Десь тут повинна бути стежка до Кабанячої річки. Стій, я зараз присвічу.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Обвуглені дерева. Страшна зграя, що пробиває собі дорогу в хащах лобами. Втеча, погоня, підводна мандрівка.

Сиз витяг з кисета гниличку, присвітив над землею. В густі кущі, вниз вела не дуже помітна стежка, протоптана дикими кабанами до річки. Вони пригнулись, продерлись крізь кущі, забрели в якесь болото. Добре, що буря чи вітер повалили старе трухляве дерево. І по гнилій колоді вони перейшли Кабанячу річку, а далі вступили в глухий, дикий ліс, куди стовуси й тривуси не дуже любили потикатися. Тут в болотах і хащах пропала не одна безневинна душа.

Густіший, похмуріший ставав ліс, більше бурелому траплялося на землі, все тут лежало безладно і давно обросло товстим шаром моху.

— Не біжи,— попросив Чублика Сиз.— Мені щось натерло ногу.

Старий сперся рукою на стовбур сосни, хотів глянути, що йому нестерпно муляє в п'ятку. І раптом... Висока сосна (від легкого доторку!) посипалась на землю, як порох. Сиз не повірив своїм очам. Так і стояв з простягнутою рукою, впираючись у темну порожнечу. А сосна рухнула на землю, осіла, на її місці виросла купа чорного згару. Та ще гіркий перепалений пил хмарою висів над ними. Обом задряпало в горлі, вони переглянулись: що за притичина? І тільки зараз помітили якийсь дивний ліс. Ніби всохлий. Ніби він закам'янів, чи що.

Стовуси прекрасно бачать вночі, а слух у них гостріший, ніж у сови. Коли вони пробирались до річки, Чублик не раз вигукував: «О! Там, чуєте? В гнізді! П'ятеро пташенят проснулося!» Потім біг далі й насторожувався: кажан пролетів! Тріснула лялечка під корою! Павук упав з гілки на свій плетений гамак і тихо вигойдувався. Ліс жив своїм одновічним, прихованим, невсипущим життям. А зараз щось у ньому спинилося, заклякло. Дерева стояли густо, як завжди. Але птахів не чути. Не ворушилися в дуплах дятли. Не точили кору деревоїди. Мабуть, саме звідси все повтікало з лісу — навіть гусінь, навіть гриби.

— Дядечку Сизе, гляньте,— прошепотів Чублик.— Он в тому дуплі... білченята... вони неживі... хтось їх спалив.

Чублику одразу згадалися давні-давні розмови про якогось страшного приблуду з мертвою пащею, про те, як він хукав у дупло — і гинули одразу пташенята, як торкався лапою до дерева — і дерево вмить всихало і клякло. Невже то правда?

Вдвох вони підступили до тієї осики, в якій чорніло дупло. Осика стояла як осика — з живою корою, з розлогими гілками, з дрібним листом, яке і без вітру стиха тріпотіло. Сиз обережно торкнув її рукою — осика з сухим шелестом повалилась додолу. І вони побачили: вся середина вигоріла. Так випалює дерево удар блискавки — вогонь пронизує стовбурище від верхівки до низу; все нутро вигорає, хоч дерево стоїть і здалеку здається живим.

Довго блукали Сиз і Чублик цим страховидним лісом. До чого б вони не торкалися — до липи, ліщини, клена,— все осипалось, диміло, лягало вугільно-чорним попелом.

— Марення, чорний сон,— шепотів Сиз.— Хто випалив дерева? І залишив ліс, щоб так він стояв, тільки аби на ногах. І навіть листя висить — зелене, а торкнись — сиплеться.

«Кр-р.. Ку-а-а!» — раптом закричала над ними чорна птиця, швидко пронеслась вгорі, між обвугленими соснами.

Сиз від того наглого крику стрепенувся, став напружено згадувати: де він бачив, де він чув таку птицю? Щось йому промерехтіло в пам'яті — оцей зловісний крик, оцей розмах сильних і хижих крил... Так, так, здається, там було, в джунглях — Куа, вогні в темряві, голос з пітьми. Нічна птиця, передвісниця лиха...

Сиз пригнувшись стояв, а Чублик нетерпляче заторсав, засіпав його:

— Дядьку, дядьку, гляньте туди. Хтось підкрадається... до нас!

Між вигорілими деревами — з того боку, куди полетіла птиця,— перебігали розпатлані тіні. Промайнула одна тінь, за нею друга, потім ще. Стали, притаїлись за стовбурами. І раптом Чублик зиркнув і вкляк: просто до них чалапало високе довготелесе страшило. Ведмідь не ведмідь, ніби з людською головою. Воно чимось бренькнуло, кинуло щось від себе — і в ту єдину живу сосну, під якою вони стояли, з тріском ударилась стріла. Бризнув чорний вогонь, загоготіло по-

лум'я, і наче закрутився, завертівся пекельний бурав, виїдаючи всю серцевину сосни — від її вершечка до кореня. Сосна загула і вклякла. Вона стала тверда, як графіт. Хвоя на ній дзвеніла дротом.

Сиз відчув, що і на ньому сорочка трохи підсмалилась.

— Ага, ось де вони, двоє карликів,— зареготав один страшило.— Сховались під деревом! Як руді миші! Ловіть їх! Ловіть їх! Зараз ми їх підсмажимо на вогні!

Страшило махнув рукою — і десяток чи два волохатих здоровил, важко переступаючи ногами, посунули до них. Видно, вони хотіли взяти Чублика й Сиза живцем. Сухе, вигоріле паліччя на землі тріщало у них під лаписьками.

Чублик і Сиз з жахом дивились, як наближаються страховиська, і не в силі були поворушитися. А навкруг тріщало. Приблуди обходили, оточували їх.

— Дядьку Сизе, тікаймо! Вони ж нас з'їдять!

Хтозна, чи Чублик вигукнув, чи просто подумав про це, та раптом їх шарпнуло вбік. Вони зірвались з ніг і вдвох, мов зайці, кинулись в кущі, запетляли, спрожогу перестрибували через пеньки й колоди. Сухе й колюче гілля било й хльостало їм в обличчя, обривало на них одежину. А страховиська з криком і диким виттям гналися за ними.

І що за мана!

Тут же, просто на очах, вони міняли подобу. То бігли, наче ведмеді, то раптом перевдягалися — і гнались вже як гурт воїнів-кочівників в шкурах-накидках, з луками й стрілами за плечима. Як, звідки вони взялись в цьому доброму грибному лісі? З якого темного царства виповзли?

Сиз упав, Чублик ще пробіг трохи і провалився в яму. Він і не додивився як слід, що то воно за яма — дощова вибоїна чи, може, барліг. Він лише подумав: «Сиза сюди! Швидше! Тут порятунок!» Видерся, намацав Сиза, та підняти не міг, не подужав, просто покотив його, звалив у схованку.

Тільки попадали вони й влипли в землю, як над ними затріщало. Здоровила в шкурах-накидках один за одним перестрибували через рів і мчали далі. Бух! Бух! — важкий гул котився лісом. То волохаті розбійники — лобами! — били з розгону в дерева, і спалені стовбурища падали ниць, наче їх валив хтось величезною довбнею.

Дика зграя бігла, і кожний проламував за собою цілу просіку, нищив і топтав усе під собою.

— Де вони? Де? Ми їх загубили! — страшним риком озвався один воїн-страшило, найбільший в усій компанії.— Ану, всі назад! Перенюхайте землю, а щоб знайшли їх!

Волохаті мамули повернулися і всі, як бики, загребли лапами землю, закопитили, занюхали вогке листя.

Добре, що греблись вони в гущині, за деревами і не бачили двох нещасних, які притаїлися в ямі.

— Дядечку, десь тут річка, давайте туди... під воду.

— Ох, не можу, Чублику. Ногу... Ногу я підвернув.

— А ви хоч повзком. Спирайтесь на мене. І швидше, дядьку, чуєте!

Він підсадив Сиза — і вони поповзли. Рівчаком, попід колючими батогами ожини, яка впивалася в їхнє тіло, через якесь грузьке болітце. Важкий кругленький Сиз постогнував, за щось зачіпався, казав — не дотягнеться. Та от в корчах туго забилась, захлюпотіла річка, і вони порачкували скоріше.

— Пригинайтесь, дядьку, пролазьте осьде, під цими колодами...

— Лови їх! Десь вони тут! Чуєте! Грибоїдним духом тхне!

— І динями! — рикнув патлатий мамула.

А за корчем — вода, порятунок! Ще трохи повзком, ще трохи пролізти... А там з високого підмитого берега — хлюповсь у воду! Боком, незграбно вони звалилися в річку. Попадали, і обидва зникли.

Здоровили стовпились над берегом, роззявивши свої верші.

— Де вони? Куди вони щезли? Втопились?

— Нюхайте, нюхайте воду, мамули! Шукайте їх!

Чублик знав: лісова річка вся в корчах, в гнилих сучкуватих корінняхх; треба згорнутися калачиком, руки й ноги підібрати під себе — і хай течія несе, поки не зачепить за щось, а там — виплутався, хапнув повітря — і далі пливи. Якщо

треба, Чублик міг взяти очеретину і притаїтись на дні, дихати через трубочку, він умів це робити. А от дядько Сиз...

Чублика несло під водою, як равлика, а Сиз XII зачепився за першого ж пенька на дні. Виліз до пояса з води, заборсався. І тоді знов над його головою (хтозна, звідки вона взялась) страшним криком прокричала Куа.

— Ага! Вони там! — заревли мамули.— Доганяйте! Ловіть їх!

І знов почулося: бух! бух! Волохаті лобами збивали дерева і неслись напролом понад берегом.

Сиз XII цмокнув мокру люльку, виплюнув воду, яка набралась йому в чубук, і сказав: «Пірнаю! Раз, два!» Склав на животі руки, заплющив очі і пірнув. Його понесло водою, як бочечку, погойдувало і перекидало — то боком, то вниз головою, то догори ногами, як прийдеться. З води раз у раз виглядали або його черевики (вгору підошвами), або настовбурчені вуса, або кругла, надута пухирем сорочка.

Куа летіла над ним і пронизливо каркала, а берегом тупотіли, неслись ватагою здоровили, збиваючи на шляху дерева.

Добрий десяток їх, упрівши, кинулись на ходу до малого озерця, щоб напитись води. Та от страшна дивовижа: чистої води вони сахались, не хотіли пити. Захропли, сипонули чорної сажі у воду — і от озеро стало густим і темним, як дьоготь. Мамули і захлебтали разом цю чорну воду, утерлись лапами, а тоді бігом над річкою за двома нещасними.

Сиз ніби здогадався, що їх і в воді переслідують. Він раптом зник, не перевертався більше, притонув на дні. По воді плив тільки якийсь невеликий темний сучок, із котрого дрібненькими бульбашками виступало повітря. Ніхто з мамул і не догадався (та й темно було), що то Сиз пливе собі і дихає через люльку.

Птиця ще разів зо два пронеслась над річкою, із свистом розсікаючи повітря. Щось крикнула на волохатих потвор, і ті гуртом повернули у хащі.

А лісова річка бігла й бігла далі, ставала потроху ширшою, спокійнішою, світлішою під берегами. Ліс розступився, відкривались широкі галявини, повні місячного сяйва. Дихнули росою і нічним туманом луги, і ген вже близько — під червоним місяцем — заблищало перше озеро, Нижнє.

...Між осокою, на піщаній відмілині, сидів у човні старий глухенький стовус Лапоня і дрімав над вудкою. Не клювало. Діда пробирав холодок, дрімота — видно, місяць скоро сховається, і короткій літній ночі кінець. А улову нема... Та раптом крізь сон він почув: щось важко бовтнуло і погнало хвилю на берег. Розплющив очі. Із води ліз (і не просто ліз, а на чотирьох лапах) величезний сомисько. З вусами, з чорно-зеленим хвостом — і відпирхувався: «І-і-іх!» У старого затряслось все тіло: той сомисько став на рівні ноги і почалапав піском на сухе.

Лапоня кинув вудку, стрибнув на мілину і, збовтуючи воду босими ногами та примовляючи: «Згинь, згинь!..» — пустився в густі очерети.

— Дядьку Сизе! Дядьку Сизе! Дивіться, як ми старого Лапоню налякали! Він, мабуть, думав, що ми голопуцьки.

Чублик упав на пісок і, як риба, важко заглипав ротом. Бо що не кажіть, а через очеретину у воді не дуже надихаєшся. Упав коло Чублика і Сиз XII. Мокрі його вуса одразу вгорнулися качалочками в білий пісок. Він дихав ще важче, і туге черевце у нього то опускалося, то підіймалося подушечкою.

Сиз лежав і злякано думав: що то за потвори, що то за спалений ліс, звідки взялась та хижа птиця? Він був у полоні цих невеселих думок, а Чублик копилив губи, дивився на Сиза і раптом зачмихав:

— Діду! Ви коли впали в яму, ви й тоді не випускали люльку. В зубах, ось так держали! Ви що, і в воді смоктали її?

— І в воді.

— А як же ви дихали?

— А так і дихав. Через люльку. У мене чубук он який довгий!

Сиз цмокнув її з гордістю. І знов зашкварчала, потекла йому в рот руда водичка. Він спересердя сплюнув.

— Гайда додому, бо скоро світатиме! Треба наших оповістити: біда. Якісь розбійники об'явилися в пущі!

Вони встали й пішли понад річкою, в широкі луги, на місячне сяйво, яке коливалось, вигравало на озері. Почались рідні місця — гайки, ліщинники, світлі поляни, де тривуси й стовуси збирають гриби і ягоди. Сиз підкручував вуса і накульгував менше, казав, що в холодній воді, на джерелах, йому трохи відпустило ногу. А скоро вони загледіли таку до щему рідну картину: темний берег, човник на прив'язі, довгі дерев'яні поручні, над якими горіли світлячки-ліхтарики. І там, коло ворітець, стояла висока самотня постать у чорному, склавши руки на грудях, і когось чекала з лісу. У Сиза швидко-швидко забилося серце: то виглядала його мила й добра Мармусія!

Вони підходили до корча, коли знов — у котре за цю ніч! — пронеслась над ними чорнодзьоба птиця і крикнула:

— К-к-куа!

Повернула, кинулась на них з неба. Здавалось, хижим оком вона хотіла заглянути їм у вічі, щоб запам'ятати обох їх навіки. Круто неслась згори, розгорнувши сильні крила, як раптом щось кинулось їй назустріч. Кинулась Сизова зозуля, маленька й темна, як грудочка. «Зімне, зітре її Куа»,— подумав Чублик. А зозуля неслась, як скам'яніла грудочка, цілячись собою в саме серце Куа. І хижа птиця перед ударом зозулі раптом шмигнула вбік, скрикнула і, наче зламавши лет, різко знялась вгору.

«Втекла, втекла, гемонська птиця!» — радів Чублик, радів і не вірив собі. Зозуля, така маленька, прогнала геть якусь здоровенну люту гаргару! І Сиз був радий, він і гадки не мав, що коли Куа провела їх до самого дому, то так просто вже не відчепиться.

Дивний гість-відвідувач, з якого зробилося дванадцять. Напад і нагле викрадення Сиза

Після важкого лісового походу Сиз упав на диван і одразу ж неспокійно заснув. Та й уві сні ввижалися йому страшні волохаті потвори, била крилом над ним чорна птиця.

Сиз прокинувся. Перед ним на килимі стояли, задерши носки вгору і ніби кличучи його в дорогу, навакси черевики. Сорочка, штани, підтяжки, кашне — все було випране, висушене і дбайливою рукою Мармусії складено на більце ліжка. Ніхто б не сказав, що той одяг був учора весь в багні, в піску, в річковому мулі, а до того ж ще й трохи підсмалений в лісі вогнем.

Сиз кахикнув, закурив люльку і невесело замугикав пісню:

Коли король збирається в похід,
Жона втирає сльози...

Одчинив музей, запалив над входом один і другий ліхтарики і глянув на зорі, на небо, на ліс. З темного лісу заходили хмари, тривожно гули дерева, і низько летіли три пташки, тонким писком перекликаючись між собою. Вони тікали і ніби ще когось, тихо й жалібно, звали за собою.

«Кхем, знов там гуляють розбійники!» — сказав Сиз про ліс. Одначе йому подумалось, що той гул і чорний вогонь прокотяться десь далеко, за скелями, і до їхніх домівок не повернуть. Стовуси нікому в світі лиха не заподіяли, то хто і з якого дива буде нападати на них?

З такою думкою Сиз XII запалив світло в музеї, і от глядь — перед ним стояв уже перший гість. Виріс наче з-під землі. Видно, гість далекий і одягнений трохи незвично — в чорному плащі-накидці. Високий комір і насунутий низько берет закривали майже все лице, так що очі його визирали тільки у вузеньку щілинку.

«Ти диви, він ще в бер-р-реті!» — різко, по-пташиному прошепотіло щось Сизові на вухо. Сиз повернувся, але нікого коло себе не побачив. І зозулі поблизу ніде не видно було.

Натоптав люльку і сказав:

— Прошу! Перший зал. Світлячки, які трапляються нам у лісі просто на землі.

Довгим чубуком, як указкою, він почав показувати гостеві свої скарби — гнилички, трухляві корінці й кору, перетлілу серцевину пнів. Але що це? Низом так і тягло, так і віяло холодом — і ніби від гостя. Гість стояв оддалік, чорний і надто високий; він кивав головою, казав: «Рах, рах! Чудово, чудово!» — але слова його були якісь холодні.

— Мармусіє, принесіть мені, прошу вас, теплі капці, бо мені щось морозить ноги.

Сиз XII показував далі, він потроху захоплювався, забував на мить і про тривогу в лісі. Однак почув за спиною твердий крок: то ступив до нього гість. Війнуло ще дужче холодом, і тоді над Сизом, а вірніше, між Сизом і гостем, як тінь, пролетіла зозуля.

— Прошу вас, другий зал,— запрошував Сиз.— Підземні світлячки: личинки, дуже симпатичні хробачки, виключно цікаві сімейки черв'ячків...

Сиз оглянувся. І прикусив люльку. Замість одного гостя — стояло вже два! Однаковісінькі, в чорних плащах-накидках. І руки обидва ховали однаково за спиною! Ніби один розділився на два або Сизові двоїлося в очах. Ходили двійники в ногу, один за одним, ступали ніби й тихо за Сизом, але кроки їхні твердо й дерев'яно відлунювали в коридорах.

— Третій зал, жуки-світлячки...

Сиз повернувся: з одного гостя — вже три. Що за мана! Три однаковісінькі високі кабальєро. Стоять вони в потилицю один одному. Чорні накидки, руки за спиною, а в очах якийсь швидкий притаємний переблиск. Здається, вони перемовлялися між собою.

В четвертому залі — чотири! Так, так, з одного вже стало їх аж чотири!

Сиз присів, щоб показати їм рибу з хитрим ліхтариком на носі, як раптом — в чотири ноги — стукнули за спиною кроки. Четверо в плащах-накид-

ках майже схилились над Сизом, в очах — спалах і гострий переблиск. І тут, як посвист коси, пронеслась між ними зозуля. Четверо враз відхилились і застигли в позах королівських стражників: не гості, а холодна увага й суворість!

В п'ятому залі їх стало п'ять!

В шостому — шість!

В сьомому — сім!

Як, звідки вони вигулькували, може, вони подвоювалися чи повторювалися, Сиз не міг охопити оком. Тільки одвертався — і вже стояв новий гість, в потилицю першим. І не холодом, а вже морозом тягло від них.

В останньому залі, дванадцятому, їх стояло за спиною Сиза рівно дванадцять. Чорні плащі, берети, мов забрала, опущені до брів, руки у всіх за спиною.

Добрий славний наш Сиз і не знав, яка небезпека зависла над ним! Він спокійнесенько розпалив люльку, пустив дим кільцями і підвів гостей до того кальмара, який викидає у воду хмарку світла:

— Дозволю звернути вашу високу увагу...

Ці слова так і застрягли в його горлі. Бо раптом — хоп! — дванадцять ка-

бальєро разом ступили до нього і вмить накинули йому на голову чорний мішок. Що вони приклали перед тим Сизові до носа, важко сказати. Щось дали понюхати йому блекотно-солодке, клубок вогкої вати чи моху, і від того дурманного зілля Сиз одразу провалився в глибокий сон. Правда, сон був якийсь химерний: він спав, а проте все добре чув. Дванадцять кабальєро сказали: «Рах! Рах! Звалюйте його на плечі! Понесли! Тихо, щоб не почули стовуси!»

Та все ж, як тихо не намагались вони ступати, в підземних коридорах лунав грюкіт їхніх дерев'яних підборів. Сиза взяли на плечі і кудись понесли — в зав'язаному мішку, головою вперед. «Ану ж бо... гукнути Мармусію... Або шарпнутись, вирватись і навтікача — до своїх!..» Він подумав про це мляво, холодно й байдуже, бо все спало у ньому — і тіло, й думки. От лише слух... Сиза несли, а він — на якомусь повороті в коридорі — відчув: щось легенько ворушиться коло нього в мішку. Просто перед самісіньким його лицем, губами можна торкнутись — крило, м'яке лагідно-тепле пір'я... Зозуля! «Ти й тут зі мною, моя сиза голубко! Ну що ж, помандруємо вдвох». А ще він подумав: «Ех, буркунцю б мені крихту та закурити! Бо дорога, видно, невесела й нелегка буде».

Він поцмокав уві сні губами, відчуваючи смак диму, а його несли далі зв'язаного в мішку, як лялечку.

«Гуп, гуп, гуп!» — дванадцятеро нападників підіймалися вгору з музею. Зараз вони проходили, мабуть, кімнату Сиза, де стояв м'який диванчик і де валялися древні книги. «Рах!» — сказав один із нападників і збив рукою ліхтарик над входом, а заодно і млинок з корча. По-злодійському оглядаючись, рушили вони з Сизом на плечах до ворітець, загупотіли сходами до озера. Далі, за всіма прикметами, подались понад берегом, бо під ногами у них на дванадцять голосів заскрипів пісок.

Тепер повернули, без сумніву, до лісу. Сиз почув над головою шум, а скоро тріск — дванадцятеро дерлись напролом, валяючи дубки й берези. Коли вони перекидали Сиза з плеча на плече, тривожно билась у мішку зозуля й опускала крила, ніби тим затуляла Сизові очі, мудрістю яких вона завжди захоплювалася.

Ще минула якась година, і от пролунав збоку дуже знайомий міцний голосок:

— Кха-кхем! Ану, Чублику, потримай пакунок, я хотів подарувати Варсаві цей новий млинок. Тримай! Диви: що то за голубчики? Несуть! Звідки, куди несете? Стійте, замри, вам кажу! Гля, що робиться: серед темної ночі грабують! Мабуть, дині в Хворощі обнесли, га! Ану, витрушуй мішок! Зараз, кому я сказав! Чублику, гукни наших людей з галявини.

Чулося, як Вертутій виламав сирого дубця і, грізно кахикнувши, хмаркою рушив на них. А Чублик метнувся гукати своїх.

Дванадцятеро, що на якусь мить принишкли, одразу вдарили підборами в землю і так замолотили ногами — смуга лягла за ними! Боялися, боялися вони гурту стовусів! Тріщали кущі, бився мішок об дерева, падали під ноги колоди, а вони гнали, гнали вперед, як стадо бізонів.

— Стій! Лови їх! — гримів здалеку голос Вертутія.

Дванадцятеро бігло запекло, і мішок то сповзав, то аж підстрибував у них на плечах. «Ага,— міркував сонний Сиз.— Скільки вони гуль мені наліпили? От на лобі — раз, два... п'ять, таких, як груша завбільшки. Один синяк на носі, одна гуля за вухом... Ай! Щоб ви скисли — ще одну бараболю вліпили!»

Мішок труснуло і вдарило об корч і тут же підкинуло вгору. Сиз простогнав і захвилювався: чи не придушили його бідну птаху? Зозуля легенько поворушила крилом. «Ага, ти ще жива, моя сиза голубко! От і добре, поїхали!»

Несли їх довго. Через якусь річку й болото, через місток, а далі загромохкало під ногами каміння, і мішок тягли кудись на скелю, а може, на круте узгір'я. Та найстрашніше було для Сиза, коли його розгойдали і він думав, що вже смерть йому, що зараз кинуть його з кручі вниз головою. А мішок розгойдали і жбурнули кудись в небо, і хтозна-де, за широкою розщелиною, з реготом спіймали інші лапи. Ще трохи пронесли попід скелею, і тут запахло таким противним духом, що Сиз і сонний чхнув.

Видно, тут був табір або стійбище отих патлатих мамул-розбишак.

Прокочувався трубний гомін, скрегіт каміння під ногами. Десь далі, було чути, веселилась брава компанія, там дружно гоготіли й обгризали кістки і пробували на все горло затягти пісню:

Хто в горах — рах, рах!
Валить скелі в прах, прах!
Ми!

Сизові одразу згадались обгорілі дерева, мертві білченята в дуплах і на землі. «Трапезують, гемони!» — невесело подумав він.

Раптом все стихло. Гуркнули кам'яні ворота, з димом і шипінням в пазах одчинилися.

— Рах! Рах! — пролунало в ущелинах грізне.

Дванадцятеро виструнчилися, вдарили підборами в кам'яну підлогу і понесли Сиза на витягнутих руках.

— Стій! Хто йде? — грізно перепиняли їх на кожному кроці.

— Рах! Рах! — відповідали дванадцятеро, і їх пропускали далі, в чорні кам'яні печери.

Та от вони кинули мішок на землю, мабуть, комусь під ноги («Щоб вас трясця кидала!» — застогнав Сиз), і один із дванадцяти, як із гармати, випалив:

— О великий сокрушитель скель і спалитель лісів, найсильніший і найхоробріший цар під землею і на землі, наш безсмертний Магава Перший! Твоє повеління ми виконали: ось коло твоїх ніг той жалюгідний карлик, що хотів розвідати «чому?»

— Рах! Рах! — наче залізом зашкребло об камінь.

Хтось тяжко звівся і вп'явся очима у своїх підданих.

— А де той менший карлик, який теж осмілився ступити з ним за річку, в мої володіння? — гримнуло кремінним голосом.

Неважко було зрозуміти, що то озвався у гніві не хто інший, як сам Магава Перший.

Довго-довго висіла грізна мовчанка, аж камінь закришився під поглядом Магави. Знов рахнуло й зашкребло над головами, і на гнівний жест вождя гурт дванадцяти швидко забелькотів про те, що вони, недостойні піддані, все зробили, щоб виконати повеління сокрушителя: сімнадцять разів оббігли круг озера, хотіли враз і негайно схопити меншого карлика, та схопити його не можна було ніяк: він сидів на воді, в довбанці.

А вода...

І тут Сиз почув про воду щось дуже химерне. Виходить, «сокрушителі» найбільше бояться живої води, бояться її, як лихий вогню. Бо колись їм прамати, якась печерна Гаргара, що викрадала людей, сказала: «О мої любі кам'яні діти! Ніколи й ніде не підступайте до води — вода для вас небезпечна, вона вас проковтне й втопить. Ніколи й ніде не торкайтесь живого вогню, він вас спалить. Ходіте сушею, ходіте скелями і лісами, несіть на стрілах чорний вогонь, а в серці печерну безстрашність — і вас ніколи й ніхто не поборе ні під землею, ні на землі».

Сиз хоч і спав, та тут нашорошив вуха і став потихеньку накручувати собі

на вус про ту живу воду і страшний для них білий вогонь. А що воно за «сокрушителі», що то за лиха сила і як від неї спекатися,— про все це ще треба було гарненько помислити й поміркувати.

Одне слово, виходило, що меншого карлика (а Сиз догадався, що то мова про Чублика) розбійники так і не спіймали.

Магава Перший довго й грізно дихав, ганяючи перед собою вітер.

Нарешті повелів:

— Киньте його в темну яму-печеру, розв'яжіть його і пильнуйте у два ока, щоб було рах-рах! А завтра — на допит.

— Рах! Рах! — відповіли дванадцятеро.

Сиза потягли у мішку і кинули в якусь чорну яму. «А розв'язати? — забурчав сонний Сиз.— Що ж ви, гемони, не виконуєте повеління свого ж ідола?»

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Сиз в ямі. Розмова двох стражників — болотного і печерного. Дещо цікаве про Магаву і його одноплемінців

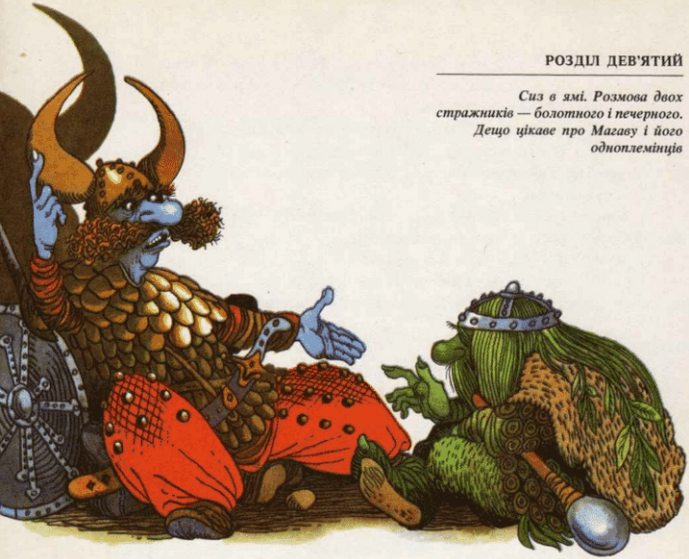

— Та ну його к лиху! Не будемо розв'язувати. Хай так посидить, спокійніше нам буде. Не втече,— сказав один з підданих, той, що кидав Сиза в яму.

Чулося, як вони прикотили дві здоровенні каменюки, затулили скраю вхід і всілися тут же вартувати.

Один із них позіхнув, аж захрустіли кісточки: видно, добряче хотів спати!

— Слухай, Квасило,— позіхнув тепер другий.— А з якої ти бочки наливав сонного зілля? З дубової чи з березової?

— А кат його зна! Темно було, і я налив з тої, яку намацав у печері.

— Та ти що?! Ти знаєш, що ти наробив, рябий телепню! Треба ж з дубової було, там зілля всипляє і слух одбирає. А з березової — навпаки, спиш і все чистісінько чуєш.

Тут вартовий перейшов на тихий шепіт і настрахано вимовив:

— Рах-рах... Якщо з березової ти налив і вусатий карлик все чистісінько чув і підслухав наші секретні розмови — пропали наші голови, Квасило... Тільки взнає Магава, тут нам і капець!

— А ти не будь дурнем, от що, Дригайло! Прикуси язика, то й не взнає.

Вони примовкли. І спершу один, а потім другий завзято зашкребли потилиці: видно, дуже їм засвербіло в потилицях і дуже було жаль розлучатися з такими добрими головами!

— Давай краще розв'яжемо вусатого, бо ще ударить чолом на нас.

— І на кий біс ми забились у ці гибельні ліси! От скажи: був я чесний болотний страшило. Батько мій звався Квасило, і я звався Квасило. Ловили ми собі жаб — свіженьких рябух і кумок, стрибали з куща на кущ, пускали носом тумани і от... Ех, не життя було — рай! А тут... Послухав дурнів, найнявся, нап'яв на себе вашу печерну шкуру і тепер... Ганяй лісом, як пес, валяй головою дерева і когось там лови круг озера. Що він тут шукає, ваш сокрушитель? Що йому треба на цих поганих озерах? Га, Дригайло?

— А ти що, не знаєш?

— Не знаю! От не знаю і все!

— Темний ти, Квасило, як ваше болото! Може, ти нічого не чув про наше печерне царство і про наші великі походи в підземних катакомбах?

— Та щось трохи чув.

— Щось трохи! Слухай, Квасило, я тобі відкрию великі секрети. Тільки ж дивись — нікому ані телень. Добре? Ну от, слухай: під скелями, на страшній глибині, куди ніхто не потикався з вашого білого світу, народилися ми, печерні сокрушителі. І тільки ми народились, тільки сп'ялись на лапи, як одразу стали під стяги, зімкнулись в грізні полки. А ти помацай мене, Квасило, ти попробуй, які ми дужі й кріпкі: шерсть у нас дротяна, тіло — з печерного каменю, а зуби крем'яні: рах, рах! І їсти ми страшно хочемо — аж скелі гриземо! З'їли ми під землею всіх хробаків, з'їли печерний мох, з'їли все чисто, і тоді Магава провів нас у гроти Сліпого кажана — і ми там добре лапи погріли: всіх кажанів подушили й посмажили! А воно тільки почни, воно ще більше хочеться, дух завойовницький нас розпирає! І ми посунули глибше, в пекельні прірви, де ховаються чорні сови й двоголові упирі. Ох і погуляли ми там, ох і одвели свою душу — все обдерли й понищили, все зрівняли й засипали камінням. І коли в нашому царстві, в печерах, стало тихо й глухо, ми раптом завили од страху й голоду: їсти!.. А кругом — чорно й пусто, стоптано все.

Не ми, а вже наче пекло завило, загула тьма. І тоді грізно крикнув на нас Магава. Він сказав: «Рах, рах! Не вийте, печерні! Я поведу вас вгору, під скелі, у новий, верхній світ. Там побував мій брат-кремнезуб, його звали Мертвою Пащею, він давно розвідав для нас: за Щербатими скелями є долина, в тій долині живуть лісові чоловічки, і ростуть там зелені дерева, і птахів безліч водиться. Там буде для нас їжі й землі — за сто віків не столочимо!»

«А вода, а білий вогонь?» — тихо спитали ми і настовбурчили шерсть. Бо кому з печер, з вічної темряви хочеться лізти у воду або під сліпучий вогонь, щоб знайти собі наглу загибель? Ти ж чув, брат Квасило: нас, печерних, вода одразу тягне на дно, а вогонь сліпить вмент!

— А що ж Магава? — спитав простодушний Квасило і вухо наставив до свого балакучого друга Дригайла.

— Магава! «Не бійтесь! — крикнув на нас Магава.— Що нам жива вода? Де зупинить нас ріка, там дістанемо ворога списами. А буде у них білий вогонь... На їхній білий вогонь ми знайдемо чорний!»

Магава вдарив у долоні — і ось привели до нього наймудріших магів. А ти знаєш, брат Квасило, які в нас маги,— вони все вміють. Візьмуть нашого брата, печерного, і обернуть його на що завгодно — на пень, на колоду, на маленького підкам'яного таргана.

Послав Магава у глиб печер магів, туди, де гримлять підземні громи і де кипить смола. І принесли вони чорний вогонь — той, що горить в печерах і від нього ще темніше і ще холодніше стає. Ти бачив, Квасило, наш огонь. Він — як чорна блискавка, він все крушить — гори й скелі, він дерева палить, а тільки не світить і не розганяє темряву. Це вогонь для нас, для печерних. І коли ми озброїлись, коли взяли той вогонь на кінчики списів, Магава сказав:

— Вперед, печерні! Я поведу вас в долину, на нові землі. Ми спалимо ліс і житла-корчі. І там, де зараз пуща й озера, ми зробимо чорну обвуглену скелю! І буде там ніч, і будуть наші володіння. А щоб ні місяць, ні зорі нас не сліпили, по той бік долини ми поставимо високі гори, вони затулять все небо! І буде там царство тьми і печер, і буде глуха найчорніша ніч — навіки-віків! За мною, страшили!

Ми загриміли в барабани і вже рушили полками з печер, але тут... Що тоді стряслося, я й досі боюсь згадати. Тремчу!..

— Ну кажи, кажи, Квасило, не бійся, я ж коло тебе сиджу.

— Слухай. Тільки ми розвернулись в печерах, тільки крикнули «рах!», коли раптом... Блим-блим над нами! Блим-блим сліпучим вогнем! Як він залетів під землю, як він проник в наше чорне царство, де тиша й тьма?..

— Хто, вітер?

— Та ну, який вітер! Злий передвісник нашої гибелі — світлячок, ось хто прилетів! З того верхнього світу, од сонця й лісу до нас прокрався. І так спокійно, поволеньки запурхав у печері над нами, над бойовими нашими полками, наче хотів розвідати: хто ми такі, в яких безоднях засіли і якими ходами збираємося вилазити нагору, щоб напасти на ліс і на їхні житла-корчі.

— А може, він просто залетів? З доброї і щирої цікавості? — спитав Квасило.— Побачив печеру і думає: дай подивлюсь...

— Ага, просто залетів! А чого він, вражий, коли угледів нас, не чкурнув назад, а знаєш, що зробив? Він пурхнув прямісінько до Магави. І як блисне над його головою! Ні, ти уяви собі: в глухій печерній темряві як блисне над сокрушителем — Магава ніколи не бачив такого світла, очі в нього вмить засліпли, він аж упав, затремтів увесь од страху, а військо наше в гвалт: «Рах, рах!» Всі ми кинулись хто куди, в печери, в нори, в прірви.

«Стій, назад! — гримнув на нас Магава і став завертати військо.— Бийте! Бийте його камінням!»

Він перший кинув уламок скелі. І тоді всі ми стали крушити каміння і кидати в того зухвальця, в зловісного вогника. А він кружляв над нами під стелею, блискав і сліпив нам очі. Од граду стріл і каміння він кинувся геть, тільки не до виходу, а навпаки, в глибші печери. І військо погналось за ним. Тисячі страшил — за одним світлячком. Загула, загриміла гора! Загуркотіло каміння! І хтось таки влучив — упав білий вогонь, упав на землю, затріпотів крильцями. Тоді найхоробріші воїни налетіли на нього, стали затоптувати ногами.

— Ну да, це ви вмієте,— засопів Квасило.— Ви і наше болото, і кушир мій з кумками... лапами своїми топтали...

— Цить, Квасило! Не дратуй, не перебивай мене, бо ти не знаєш страшнішого. Слухай! Світлячок був не один. За ним прилетів другий, видно, його побратим. Він був ще зухвальший! Він пурхав просто над нами, блискав нам вогнем межи очі, і тікав, і манив нас далі, аж у гроти Сліпого кажана. А там холод страшенний і кістки валяються! «О, печерні! — крикнув Магава.— Хіба ви не бачите: наші вороги, злі й підступні світлячки, навмисне, мабуть, завели нас сюди, в глибокі печери. Вони хочуть, щоб ми заблудились, заплутались в катакомбах і не знайшли дороги назад. Не бути цьому!»

Ми крикнули «рах!», навалились гуртом і вбили світлячка. І повернули назад. Два тижні блукали, злі й голодні, в темних печерах, аж поки вийшли сюди, до Щербатих гір. І тоді сказав Магава:

«Я спалю не тільки Щербаті гори, а й весь ліс, всю долину — з грибами, з птахами, з лісовими чоловічками. І зроблю чорну скелю до самого океану — для наших великих парадів. Рах! За мною, печерні!»

І ми повалили з кам'яних нір і тьмою, бойовими полками рушили в долину. А ти питаєш, Квасило, чого ми тут і який нас дідько, мовляв, привів сюди, до цих поганих озер.

— Так-то воно, так,— почухав потилицю Квасило.— Тільки я не втямлю: ну добре — трощимо ми лобами ліс, а навіщо нам отой товстенький стовус, якого принесли наші розбишаки в мішку?

— А ти що, не чув? Ох темнота! В того стовуса в глибоких погребах, щоб ти знав, захована тьма-тьмуща живих світлячків. Він, мабуть, ото й послав своїх темних розвідників у наше підземне царство, в печери, щоб взнати, хто ми такі і куди війною рушаємо. А Магава тепер потрусить вусатого, попитає його добре, а тоді підсмажить на печерному вогні.

Стражники знов позіхнули, почухали потилиці. І любенько вляглись на землі, притулившись один до одного головою. Видно, вони б ще довго говорили, багато страшних і несподіваних таємниць відкрили, та ось...

Мов грім серед тиші, раптом пролунало:

— Чхи! Чхи! — і курявою вдарило з ями.

Стражники так і підскочили.

— Диви! Він! Вусатий, мабуть, проснувся! Одпустило йому зілля!

— О! Шкребеться в мішку, ворушиться! Чуєш!

Буваліший стражник, якого друг називав Дригайлом, оглянувся і зашепотів напарникові на вухо:

— Лізь, Квасило, та розв'яжи його. Бо ще скаже нашому сокрушителю, що тримали його в мішку зв'язаного,— не обберешся біди. Магава, він такий: або щоб наказ виконав, або голову з пліч!

Квасило одним оком глянув у яму, де, як йому здалося, стояла бездонна тьма, і сказав:

— Давай краще вдвох. Ти перший, Дригайло, а я за тобою.

— Ні, давай — ти перший, тоді я за тобою.

— Давай разом, брате. Ось так, на пузі, поїхали! Бух! Гуп!

З розгону вони впали на бідного Сиза, який лежав у мішку скорчившись. «А щоб вам гнила колода, а вашій мамі гарбуз!» — пробурмотів Сиз, бо йому ще одну гулю посадили на лобі.

Мішок розв'язали, і хоробріший вояка, печерний, грізно попередив Сиза:

— Ти лежи в мішку, чуєш? Лежи тихо, поки ми не виліземо з ями. Бо як той, ми зразу списа наставимо!

Вони хапливо поповзли, штовхаючись і стягуючи один одного в яму. Заковзали колінами по вогкій печерній стінці і тільки вже там, нагорі, гукнули:

— А тепер вилазь!

Одне слово, звільнили Сиза. І вчасно. Бо скоро прогриміли під землею голоси — від сторожі до сторожі, все ближче й ближче:

— Рах! Рах! Бранця, вусатого діда — до ніг сокрушителя!

Сизу оточили з усіх боків і повели під мечами. Нарешті власними очима він міг оглянути, де він, куди потрапив.

Вели його темною кам'яною печерою. Двох стражників, Квасила й Дригайла, чомусь залишили коло ями, тепер охорону й конвоювання взяли на себе печерні збройносці — ті ж волохаті здоровили, які ганялися за Сизом і Чубликом в лісі. Це були грізні й безстрашні воїни. У ведмежих плащах-накидках, товстолапі, з суворими, бородатими лицями.

Сиз ішов між ними, посмоктуючи порожню люльку. Він помітив, як за ним, під високою стелею печери, пролітає невидима тінь — його добра сердечна зозуля.

Довго тяглись темні катакомби. І от вступили вони в перший грот, і Сиз побачив картину, од якої у нього аж настовбурчилося волосся: здавалося, тут відбулося недавно побоїще — на підлозі, на кам'яних плитах покотом, впритул лежали немолоді вже, бородаті воїни і завзято хропли. «Це болотні приблудинайманці, вони серед воїнства — найбільш плохенькі»,— почув Сиз над вухом пташиний голос. «Ого! — подумав Сиз,— добре мені плохенькі. Ведмедя кулаком повалять!»

Маленька зозулина тінь летіла під стелею, ніхто її не помічав, крім Сиза. А його вели вже другим гротом, ще більшим за перший. І тут картина повального сну й хропіння. Воїнство вихропувало так, аж дрижали стіни кам'яного підземелля. «Це печерні кулачні бійці, їм найбільше довіряє Магава»,— почувся пташиний голос над Сизовим вухом.

Щільніше обступили печерні воїни Сиза і повели його в третій грот. То був величезний підземний зал, стеля якого губилася десь високо в темряві. І якщо там, де спали воїни, чулося оглушливе хропіння, то тут панувала абсолютна тиша. І ще... Ось він, той чорний вогонь, про який говорили стражники. Справді, то було дивовижне видовисько, від якого здригнувся Сиз: посеред залу, на камені, палахкотів червоною смужкою жар, жар такий, як від добрих дров. А от полум'я!.. Воно здіймалося вгору двома чорними крилами, і якщо дивитися на жар, на полум'я, то виростав, виростав на очах з вогню хижий чорний ворон, змахував, розвівав крилами, і від жару несло не теплом, а морозним холодом.

Тут же помітив Сиз: під чорним вогнем сидів якийсь маленький згорблений дідище. Весь він заріс, заплутався чорною бородою. Здавалося, сиділа на землі сама борода, і крізь неї, крізь пасма густої бороди холодним блиском дивилися на вогонь маленькі очі. Дідисько щось таємниче шептав і розтирав попіл на кам'яній плащі. «Оце він і є, головний їхній маг»,— знову пролунав тихо пташиний голос. Минули і третій зал. І тут згори, немовби із самих кам'яних склепінь, загримів:

— Нижче голови! Входимо до його могутності сокрушителя скель і повелителя підземних громів!

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Сиз перед ликом Магави Першого. Білий кінь. Сльози старого Лапоні. Треба рятуватися!

Сиза привели в найглухішу печеру, в похмурий, ніби обкурений димом палац. І тільки Сиз ступив за поріг... Він і не помітив, як один маленький чаклун, що стояв за кам'яними дверима, нишком ударив у долоні. І в палаці, який був вирубаний у чорній підземній скелі, раптом спалахнуло світло — якесь дивне світло. Для печерного воїнства все тут залишалося таким, як було, все тонуло в глухій підземній темряві. А Сизові здавалося, що з кам'яних стін лилося нібито нічне, сизувате, меркле світло. Правда, від нього, як від ядучого диму, чомусь сльозилися очі.

Сиз трохи покліпав, протер очі і побачив: під стіною, на розкішному кріслі, сидів могутній витязь у дорогій царській одежі, гаптованій шовком і коштовним камінням. Однією рукою він спирався на спис, другою — на лев'ячу спинку підлокітника. Над ним стояв, закусивши вудила, білий, з пишною гривою кінь, а ще вище, на кам'яному карнизі печери, сиділа й хижо дивилась униз — хто ви думаєте? — вже знайома нам птиця Куа.

(Сиз тільки зиркнув у її кров'яні зіниці і враз одвернув голову.)

Штовхнули Сиза в спину, стиха понукуючи:

— Падай, падай на коліна!..

Сиз стояв. Він тільки міцніше прикусив люльку.

Могутній витязь легенько махнув рукою і повелів:

— Не треба, ми дозволяємо. Хай бранець підійде ближче до нас і стане біля нашого крісла. Ми уміємо гостинно обходитися навіть з ворогами, з тими, хто хотів нам заподіяти зло. Підведіть його сюди, хай стане по праву руку.

Сиза штовхнули в спину і притикнули якраз під білим конем, довга розчесана грива якого спускалася Сизові на голову.

Сиз поморщився: йому стало чогось страшенно холодно, просто морозило спину. Він повів оком по долівці і — о леле! Оце так фокус! З-під гаптованої накидки витязя виглядали... товсті лапи з гострими кігтями. І усмішка витязя... Він так мило й ласкаво дивився на Сиза, дозволяв собі навіть усміхатися, а тільки за його усмішкою проглядало щось таємно приховане, наче два гострих ікла. І Сиз одразу згадав розмови стражників про те, як уміють печерні маги заклинати і обертати своїх воїнів на що завгодно, навіть на таргана, на дерево, на ка-'яну колоду.

«Цікаво, а кінь? Справжній він чи теж перевертень? Не погано було б перевірити». Сиз витяг з рота люльку і гострим чубуком (у себе за спиною) раз, а тоді ще раз, тихенько штрикнув коня під бік. І от!.. З-під білої гриви швидко вихопи-

лась важка лапа і хлиснула Сиза по голові. «Я тобі дам, я тобі штрикну, пуголовок! Стій смирно перед його світлістю!» Ці слова, здається, ніхто й не промовив, та Сиз їх добре почув.

Н-да, тут треба бути пильним! Куди не ткни — все в перевернутій подобі! Підземний витязь моргнув коневі і повів дуже тонку мову:

— Скажіть йому, що ми знаємо про його злі й таємні наміри. Він хотів розвідати «чому?» Він (і не сам, а ще з одним карликом, якого сьогодні ж буде спіймано і приведено сюди) насмілився ступити за річку, в наші землі. Та мої хоробрі вивідники стежили за ними від самого озера, а потім глухими нетрями супроводжували їх і в лісі. Навіть тоді, коли вони вдвох почали чаклувати і виконувати войовничий танець шулік: «Оп-ля-ля!» Отже, вони хотіли таємно проникнути в наш бойовий табір і вивідати, хто ми такі. Так я зрозумів їх?

Кінь-перевертень мотнув головою:

— Так, ваша сокрушительська світлість!

— Ну що ж, зараз ми покажемо, хто ми такі.

Витязь сплеснув у долоні:

— Лук і стріли мені, рах-рах!

В печерному залі, де перед тим ніби лилося сизувато-біле світло, враз почало смеркати, все огорнулось важкою грозливою млою.

Два воїни подали Магаві лук і стріли. (Сиз одразу догадався, що білий витязь і є великий Магава.) Бородатий дідисько маг вніс кам'яну чашу, в якій кипіло густе й чорне варево, що скидалося на смолу.

Змах рукою — і перед Магавою на всю височенну стіну виросло могутнє дерево з дуплом, з червоними яблуками-райками, з пурханням метеликів над зеленим листям. Здавалося, дерево тут же й росло, тільки Сиз його раніше не помічав.

Магава вмочив стрілу в чашу. В очах його спалахнуло злорадне торжество, коли він проносив над головою Сиза чорний шипучий вогонь, який витанцьовував на кінчику стріли.

Натягнув лук. Не пролетіла, а джухнула стріла, вп'ялась в дерево. І тут — вибух грому, загоготів вогонь, задимів ядучим гадом, пожираючи все нутро яблуні, гілок і навіть листя. За мить дерево стояло мертве, не дерево, а чорний кістяк з порохна, обтягнутий потрісканою корою.

Один із воїнів ступив уперед і змахнув мечем — яблуня посипалась на землю, наче вона була виліплена з попелу. Так падали дерева і в лісі, але тільки зараз Сиз побачив, від чого, від якого вогню гинуть дерева.

Гордо посміхався Магава, і в його посмішці ще більше зблиснули кінчики іклів. Він глянув згори на Сиза:

— Одного пучка стріл нам вистачить сповна, щоб спалити всі ваші житла-корчі, всі — з вітряками, з динями, з човнами і світлячками. І ми спалимо їх, якщо ви таїтимете в серці ворожі й підступні наміри. Та ми, печерні воїни, ми не

носимо помсти на кінчику списів. Ми можемо дарувати вам життя. Тільки за однієї умови: ти, недостойний бранче, що хотів розвідати «чому?» (і посилав до нас своїх таємних підглядачів-світлячків), ти вернешся в поселення і приведеш усіх ваших стовусів і тривусів сюди, за так звану Кабанячу річку, до скелі. Я хочу сам, через свого брата,— він кивнув на коня-перевертня,— говорити з вашим лісовим народом і при вашій добрій згоді й волі запропонувати вам мирне сусідство і поділити межі на полювання. Вам будуть озеро й корчі, а нам — долина, і ліс, і та земля, що за долиною і за лісом, аж до Дивонських гір. Мудро я кажу?

Кінь мотнув головою:

— Рах! Рах! Мудро, ваша сокрушительська світлість!

Магава знов заговорив до Сиза:

— Скажи своїм землякам: я жду вас завтра рівно опівночі, коли місяць повисне над пущею. Передай своїм: нас, печерних воїнів, незліченна сила, нас тьма, тисяча і ще мільйон. Полками виходимо ми наверх, ми з'являємося будь-де, через нори й ущелини, де тільки є гори й скелі. Отож передай своїм: якщо ви тільки поворухнете пальцем супроти нас, якщо не прийдете в долину, ми зразу ж...

Він ще раз натягнув лук і випустив стрілу — просто в стіну кам'яної печери. І знов — чорний спалах, гуркіт вибуху, завирувало полум'я, охопило вогнем всю стіну; розпечене каміння тріснуло, обвалилося, і Сиз побачив: за тим обвалом, в чорній стіні відкривалась висока брама, і десять чи двадцять ватаг списоносців широким кроком вступили в зал.

Хтозна-чого, від згарища чи від тьми списоносців, в залі враз спохмурніло, та й все навкруг зблякло, змінилось, злиняло на очах: Магава одразу став зловісно-сірим, а кінь його — бурим і волохатим, як старий ведмідь.

Така ж важка мла й тиша повисла і над Сизом.

— Мені треба подумати,— сказав Сиз.

Він поліз у кишеню, витяг кисета і хотів було закурити (а люльку він завжди розпалював світлячком). Та тільки намацав гниличку, як Магава раптом відсахнувся, кінь його важко пирхнув, і в печері прокотився голос:

— Назад! Не треба! Сховайте!

«Хм, чого це вони? — здивувався Сиз. І тут же майнула здогадка.— Ага, світлячка мого, гемони, злякалися!»

Три списоносці хутко ступили до Сиза, щоб негайно одвести до ями. І вони б його повели, та раптом у всіх над головами різко й пронизливо крикнула птиця:

— Кр-р-р! Куа!..

Магава здригнувся, хижо занюхав повітря:

— Дух, дух, дух!.. Тут був ще один чужий дух! Чужий, зловорожий дух — чуєте?!

Не підводячи брів, Сиз кліпнув одним оком вгору і помітив: в гіркому чаду, під стелею тривожно промайнула і сховалась тінь його вірної доброї зозулі.

Кінь замотав головою, запирхав, посопуючи ніздрями. А Магава важко тупав ногами:

— Хто тут був ще? Хто? Облазьте, обнюхайте, обнишпорте всі кутки!

Воїни стукнули списами і мерщій повели Сиза. В останню хвилину Сиз повернувся і не впізнав великої печери: вона стала вузька й чорна, а на кріслі сидів закутаний в чорний плащ худий роздратований гайворон-воїн (з-під плаща виглядали його ноги з кігтями-шпорами), а над ним стояв увесь огорнутий димом вороний, як ніч, дикий кінь-тарпан.

«Дурман! Химородство! — дивувався Сиз.— Тут все несправжнє, все перевертається, все міняє свою подобу!»

Сиза кинули не в яму, а в темну бокову нору-заглибину.

Тут йому було краще: видно, що робилося в ближніх підземеллях. Проти його нори відкривалася темна печера, вся прокурена димом, як кузня. На дні її два печерних страшили розкладали вогонь. А хтось маленький, сивий сидів під стіною в кутку і плакав, гірко схлипуючи.

Сиз витягнув шию, придивився — та так і завмер. Бо в кутку сидів... сивий і глухенький дід Лапоня. Як, коли, яким побитом він потрапив під землю? Спіймали його, притягли живосилом? І що з ним робитимуть?

Дід сидів, розплутував на колінах своє немудре рибальське начиння — волосінь, гачки, поплавки. Розплутував і плакав. А печерні приблуди дмухали у вогонь, реготали і вихвалювалися: зараз ми будемо, діду, підсмалювати вам п'яти!

Сиз XII зіп'явся навшпиньки, не вірилось йому: невже вони знущатимуться над глухеньким, безпомічним дідом?

Лапоня плакав, рукавом утирав невтішні старечі сльози і розплутував, а може, ще більше заплутував клубок ниток і волосінь з гачками. Видно, оте розплутування було для нього зараз найважливішою справою, ніби на тих нитках, на тій волосіні трималося все його життя. Печерні реготали і обсмалювали кінці жердини, щоб потім загострити їх. З сміхом вони вже примірювалися, показували, як будуть поціляти в діда.

Забилась зозуля над Сизовою головою, і ще дужче заметушилися думки в його голові: як рятувати себе і Лапоню? Що робити? Хоч криком кричі! Але ж це печера, хтозна-яка глибина під землею!

Тут почулися кроки, гучні голоси. Ті ж два стражники, Квасило і Дригайло, знову прикотили чималі каменюки, затулили вхід до нори і вляглись.

— Ну що, брате Квасило, ти чув, як наш Магава настрахав отого малого вусаня?

— Та чув. І сам я добре злякався, коли Магава бухнув стрілою просто в стіну, над моєю головою...

— А чув, як наш сокрушитель хитро й тонко обвів його круг пальця? Мовляв, приведи свій народ сюди, в долину, будемо володіння ділити.

— А навіщо все те? Я слухав, слухав — і хоч лусни — не втямлю.

— Як? Ти не второпав? От темнота! Та він хоче виманити лісових чоловічків до скель, далі від озер і від корчів, і тут на рівному всіх їх подушити. Розтрощить їх, спалить корчі дотла, а тоді воздвигне гори, і буде тут царство тьми і повний порядок: гуляй в печерній темряві і души собі живих пташенят!

«Ага, он воно що! Ви прийшли до нас трощити й палити землю! — подумав Сиз.— Ах він чума, ваш сокрушитель! Ах він гаспид печерний! А ще молов мені про наші злі й підступні наміри. І про те, що я таємно посилав своїх світляків у ваші розбійницькі кубла! От де брехня й підступність — світ такої не бачив!»

Сиз встав, трохи відсунув камінь. «Ну, тепер я буду діяти! Де мій вогонь?» — він витяг кисет, а з кисета — дупляну гниличку, яку завжди носив при собі. В чорній підземній темряві гниличка спалахнула, як живий веселий жар. На дорогу для вдачі Сиз розпалив люльку (і в ту же мить настрахано затріпотіла крильми зозуля, в'ючись під стелею, бо знала, що зараз стрясеться в печерах)...

Сиз просунувся між двома каменюками (добре, що сторожа притулила їх тільки скраю). Глянув: Квасило й Дригайло мирненько лежали, склавши голови один одному на плечі, і прихропували. Потихеньку, обережно Сиз просунув вогонь і ткнув їм під самі пики. Леле моя! Як вони підскочили, як витріщили очі, який жах застиг на їхніх перекошених мимрах! Сиз і не думав, що блиск вогню — живого, білого вогню! — так ошелешить їх, одбере язика, і вони вирячаться, задки відступатимуть, не в силі видавити із себе ні звуку.

А Сиз наступав, наступав на них, присвітлював їм жаром в очі. Вони, німі од жаху, відходили, відступали в темряву, в глибину вузької печери. Сиз не спускав з них світла, а сам тим часом бокував, бокував, підкрадався ближче до Лапоні.

Два печерних страшила, які стояли спиною до нього, вже загострили свої жердини і тепер прицілювалися, весело відштовхували один одного, мовляв, хто перший кине в старого.

Та перший встиг Сиз. Він затурсав старого Лапоню в плече:

— Діду, швидше за мною! Тікаймо!

— Га? — глухувато озвався дід.

— Бігом! З печер! За мною!

— Що каєте? — перепитував дід.

Він узявся за своє начиння, навіть мотнув невдоволено головою: мовляв, ет, не заважайте мені, тут так заплуталось!.. Мутненькі сльози блищали на його старечих очах.

Може, дідові дали якогось забудь-зілля, бо він Сиза не впізнав. І Сиз сердито підхопив його на руки, крикнув в саме вухо: — Тікайте! Чуєте?.. Вас тут знищать!

Шарпнув і потяг його за собою.

Побігли якоюсь глухою печерою, вниз, вниз, кудись в глибину. Сиз цупив старого за руку, а той стогнав, тряс бородою:

— Ой, задихаюсь... не можу, пусти!

«Стій! — звелів собі Сиз.— Куди ж його бігти?» Печера вела круто вниз, ніби до вулканів. «Якраз! Втекли!.. Тут стільки підземних ходів, що все життя блукатимеш і на білий світ не вийдеш!» В запалі Сиз і не помітив, що зозуля давно в'ється перед ним, кружляє, повертає крилом назад.

Ага, треба бігти за нею! Вона знає дорогу!

Повернули назад.

І тут гул, тупіт, важке сопіння прокотилося під землею. Бігли ті двоє з жердинами, і каміння сипалось у них під ногами. «От! — вилаяв себе Сиз.— Забув їх полохнути вогнем. Забув у тій метушні, забув, старий забувайло! І якщо вони гукнули, позвали за собою печерних — все! Пропали ми вдвох, ще й зозуля з нами!»

— Ну що, діду Лапоню, попрощаємось? Загребуть нас тут страхолюди!

— Га? — прохрипів Лапоня. Він, видно, й досі не второпав, де він і що з ним діється.

— Ось зараз буде нам га, буде й кочерга. Ховайтесь, діду, сюди, за цей кам'янистий пристінок...

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Гра в печерні піжмурки. Куди пропав Лапоня? Куа нападає на втікачів. Ще одна втрата

Вони сховались за високий гранітний пристінок, а згори покотилося до них каміння, потім з гуркотом і ревом ввірвались у темний закапелок два печерних страшила; чулося, що за ними вихекують, біжать інші.

— Де вони, де? — занюхали разом повітря.

Кинулися в усі кутки і от — просто на Сиза. Сиз докурив люльку, сказав: «Кхе, добрий буркун!» — і живим вогнем їм усім під носа.

Знов — та ж картина жаху і панічного сахання. З криком «рах!» і ще раз — «рах! рах!» печерні сипонули нагору, а тоді в бокові печери, тільки щебінь та іскри випорскували з-під лап.

Сиз підштовхнув Лапоню, і вони побігли крутою підземною розщелиною, поміж завалами глею й камінням, куди їх вела зозуля. Крики, голоси котилися всіма переходами й печерами, вся величезна гора, покопана до самого споду норами, як мурашник, забігала, заворушилася, заходила ходором. Тепер втеча Сиза і Лапоні нагадувала смертельну гру в піжмурки. Вони кидались в один тунель — і натикались на страшил. Сиз відсахував їх вогнем і біг з Лапонею в інший бік, аж гульк — вивалювались з якоїсь печери нові переслідувачі. Дерлись вузьким лазом, тікали далі від гулу й тупоту — і знов натикалися на мечі. Печерне воїн-

ство трохи отямилось, загрозливо ревло, кидало на них каміння, а дехто жбурляв списи, довбаючи стіни печер. Піжмурки ставали страшнішими, ще трохи — і їх заб'ють, не врятує і вогонь. Мабуть, це найкраще розуміла зозуля: вона кидалась під стелю, вела їх то вгору, то вниз (а все це відбувалось у темряві), і от несподіванка — пропав Лапоня! Він, бідолашний, стогнав, задихався, беззтямно трусив, крутив бородою — і раптом щез. Хтозна, може, його підбили каменем, може, прикололи списом, а може, він упав, провалився в підземну яму. Сиз став і крикнув з відчаєм:

— Діду! Діду! Де ви?

Дарма. Глуха кам'яна гора, глухий на два вуха дід. Голос полинув кудись у темряву й зник.

Ще раз оглянувся, ще погукав Сиз, роздратовано подумав: «Ну, де він? Пропаде ж старий лунь!» А зозуля билася, кликала Сиза — скоріше, скоріше, он обступають нас з усіх боків!

І Сиз кинувся за зозулею.

Біг він такими заплутаними лабіринтами, то повертався назад, то пролазив кам'яними стінами-брилами, то перебігав карнизом над страшними проваллями, що якби не зозуля, його добра провідниця, ніколи б не вибрався живий із цього печерного царства. Разів зо п'ять його оточували, завалювали дорогу уламками скель, кидали списами і відбатували йому добру половину сорочки — всю полу аж під пахви, та зозуля кожного разу знаходила якусь хоч маленьку, хоч ледь-ледь помітну шпаринку, виводила Сиза з небезпеки.

Гвалт, перегуки, метушня залишилися десь глибоко внизу, а Сиз тупотів потихеньку нагорі і от побачив оддалеки якесь сіре мерехтіння. В печері ніби розвиднялося, світлішало, стало видно похмурі, зазубрені обриси стін; ще нижче, здавалось, нависали над ним важкі кам'яні склепіння, і раптом — он, он попереду! — заголубіло кругле віконце, отвір, вихід з проклятих печер! «Ага, сиза голубко! Живемо! Вибираємося на вільний світ!» Сиз, обірваний, подряпаний Сиз, хоч і був до знемоги стомлений, хоч і дуже пришкандибував, бо розбив собі коліно, а тут не втримався, підкрутив вуса і, якби трохи більше йому сил, так і пройшовся б королівським кроком, як вчив його Чублик: оп-ля-ля!

Вискочив з печери.

Небо, місяць, зорі — живий, рідний світ розкинувся перед ним!

Одним позирком Сиз охопив увесь широкий простір, що лежав перед ним у розлогій долині. Ліс, глуха темна пуща, Кабаняча річка, а за нею далеко — нічне мерехтіння озер. Там домівка!

Сиз відхилив кущ, який затуляв вхід під землю, і кивнув зозулі: «Ну що ж, гайда, сивенька, полетіли — навпростець, через ліс!»

Тільки він ступив крок, як над головою каркнуло:

— К-р-р! Куа-а!

Де вона взялась? Звідки? Зловісна птиця немовби сиділа тут над вухом і з

хижим нетерпінням чекала їх. Сиз не встиг і пригнутись, як вона крикнула, кинулась згори, залопотіла крилами. Вихором пронеслась над самісінькою головою, мало не ввігнавши йому пазурі в тіло. Сиз відхилився, а Куа джухнула каменем вниз, а потім здибила крила сторчма і різко шугнула вгору. Знову розправила крила й крикнула з неба.

А в цей час...

Зозуля, така маленька наполохана грудочка, як вона билась, як кружляла над Сизовою головою, наче заклинала, відганяла собою загрозливу тінь хижої птиці — геть, геть, щезни, йди хробакам на поживу!

Та Куа летіла, падала вниз. І тоді, як було те над корчем, зозуля метнулась їй назустріч.

Вони зустрілись над скелею, в небі, і тут почалось.

Хижа могутня птаха і маленька зозуля, вони вихором замелькали в небі. Куа насідала, скрикувала, розчепірювала пазурі, вона гнала зозулю до скелі, до гострого стрімчака. Та в останню мить над скелею зозуля виверталася, а за нею — тріск і злостивий клекіт. Куа з розмаху билась грудьми в стрімчак, пір'я летіло додолу, і скрапувала кров на камінь. Куа ще зліше нападала на грудочку-птаху, збивала її вітром, діставала пазурами, захльостувала клекотом.

Сиз бачив з землі: біда! Знемагає його рятівниця! Крило одне зламане, і якийсь смертельний відчай у її останніх стрепетах.

І тут пазурі настигли бідну пташину. З тихим писком-прощанням зозуля кинулась вниз, просто на скелю, захоплюючи з собою і хижака.

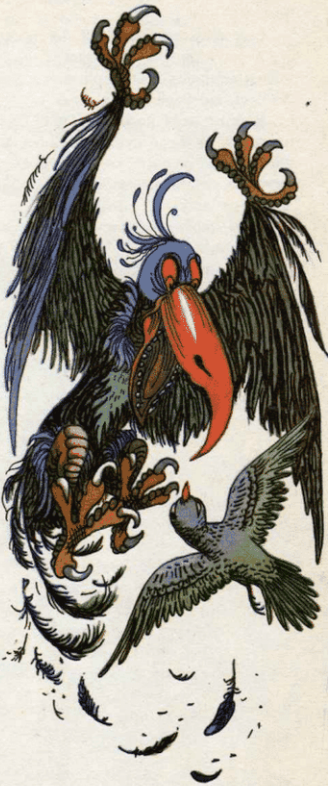

З тяжким свистом Куа ударилась об камінь. І вже не здригнула більше крилом.

Сиз знав: треба тікати, бігти скоріше з цього місця.

А небо ширшало, блідло, місяць котився за гору, віяло з долини свіжим ранковим вітерцем. І Сиз подумав з тривогою: не встигну! Скоро зійде сонце і тоді... Хтозна, що тоді буде з ним.

Вже не вела його зозуля (і ніколи не прилетить вона, добра безсонна його пташина, не буде кувати, будити його надвечір). Біг, тупотів з гори, постогнував (боліло розбите коліно), зажмурював очі від страху, коли перескакував над крутими урвищами, знов падав і обдирав собі ноги, та не спинявся, хотів скоріше дістатись лісу.

Гора нарешті кінчилась, і він сказав собі: «Ну ще трошки! А там — у кущі, під дерева!»

Він був такий стомлений, що голова падала з плеч. Однак підвів очі, глянув на далеку рівнину. Із-за синьої смужки лісу вставало сонце. Воно було сліпучо-ясне й червоне.

Затулившись долонею, Сиз побіг лісом, і щось миготіло йому під ногами, потріскувало, він добре й не розбирав дороги, біг навмання. Довго шуміло йому над вухом, і він спочатку не втямив, чи то гуде все тіло від утоми, чи щось видзвонює в лісі. Прислу́хався. Здається, хлюпотіла за корчами вода. Невже річка? О, так он же чорні спалені сосни, а за ними — Кабаняча річка!

У Сиза ще вистачило сил дотягтись до берега, і тут він впав на мох. Його звалила втома, непереборна сонна розмореність.

Зійшло сонце, заснувався туман між деревами.

Сиз спав, а проте настороженим вухом чув: хтось брюхкається, стогне у воді, вичалапує на берег. Може, дикі кабани? Лось? Ледь-ледь розтулив повіки.

З води ліз на берег мокрий, весь обшарпаний дід Лапоня.

— Діду? Це ви? Звідки ви, як?!

Лапоня теж загледів когось живого, простяг руки, хрипко заблагав:

— Сину, допоможи, витягни...

Сиза він, видно, не впізнав, та й взагалі анічогісінького не бачив під сліпучим сонцем. Сперся на Сизове плече, пошкутильгав, незграбно поліз на крутий берег. Вилізли вдвох на мох і, вкрай знесилені, впали.

— Діду, як ви тут опинились? Яким духом?

— О сину,— прохрипів дід,— зі мною таке було! Сидів я на березі, розплутував сіті на рибу. Коли «рах!» — вискочили з кущів якісь потвори, лантух мені на голову і понесли в печери. Ганяли мене там, ганяли, аж поки не впав я, не провалився в ущелину. Бовтнувся — і по шию пірнув у річку! Та добре, що я старий і легкий, мов сухі коноплі, вода й понесла мене, понесла під кам'яними челюстями і вже аж тутоньки, за соснами, викинула на світло.

В сонній голові Сизові майнуло: «Лапоня... Печери... Давно стовуси казали,

що Кабаняча річка справді витікає з-під гір. Може, вона й винесла діда Лапоню з печер, який впав отоді в підземне русло, в ручай».

Згадка про страшні печери розбудила Сиза. Не хотів, та примусив себе підвести голову. Довго кліпав, протирав невидющі на сонці очі і от розгледів: на тій горі, де билась його зозуля з хижим птахом, вилітали один за одним з печер патлаті страшила в накидках. Трясли списами й горлали в долину:

— Рах! Рах!..

Зараз вони кинуться обнюхувати землю, нападуть на Сизів слід і помчать лісом — в погоню! •

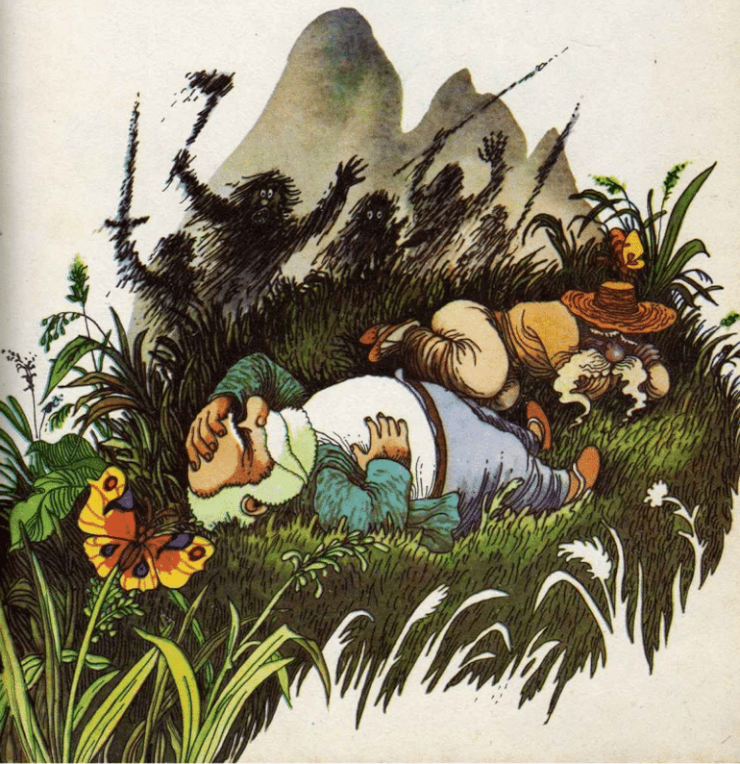

Треба було вставати, тікати, рятуватися.

Та голова сама липла до м'якого моху. А зморений Лапоня, він спав непробудно, згорнувшись сивим клубочком. Сиз тільки подумав: «Де Вертутій, де Чублик, вони б не дали загинути». Та ще згадалось йому:

«Ех, якби це чашку кави, щоб Мармусія своєю рукою... Ко-ро-хоро... два ковточки всього... Вони б враз підняли на ноги, вони б влили такої живлючої сили».

І поки він чмокав, сонний, облизував губи, гурт здоровил уже котився з гори, оглушуючи ліс дикими криками.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

Мармусія з веслом на озері. Троє на човнах. Хто швидше — ті чи вони?

Мармусія приготувала дві чашечки кави і внесла в кабінет:

— Прошу вас, Сизе Дванадцятий. Сьогодні питимете каву з маленьким сюрпризом: я вам всипала трішечки молотого насіння настурції. Покуштуйте, аромат надзвичайно тонкий.

Глянула — Сиза в кріслі не було. Не диміла, як завжди, його люлька, і голубі кільця диму не вились над головою.

Мармусія холодно й здивовано повела бровою. Вона любила точність: саме зараз Сиз XII випивав дві чашечки коро-хоро.

— Сизе, де ви? Кава холоне.

Виглянула в коридор. Всі двері в музейних залах були відчинені, німо й відчужено горіли в глибині самотні ліхтарики і віяло з довгих темних галерей якоюсь настороженою пусткою.

Мармусія спохмурніла. Її охопили недобрі передчуття. Вона швидко пройшлась коридорами, заглянула в один зал, в другий.

Ніде нічого не було.

Тільки валявся на підлозі розчавлений шматок березового пенька-гнилички. Чому на підлозі, чому він розчавлений? А то що? Вона пригнулась і от — не що

інше, як хтось потоптався, хтось залишив латки — сліди величезних підошв.

Мармусія захвилювалась дужче, хоч і вміла (бо так була замолоду вихована) стримувати свої почуття.

Напнула чорну хустку і, ніби ще вища у довгому, строго пошитому платті, вийшла з корча. А тут — нова оказія. Лежав на землі розбитий ліхтарик, і хтось притоптав млинок. Не хотіла, а воно само пригадалось їй: спалений ліс, гурти диких заброд, що никають, ховаються в темних хащах і чигають на стовусів.

Взяла весло й пішла. З твердим наміром — позвати Вертутія, він чимось зарадить.

Зацокали її каблучки на сходах до озера. Ніч була темна, притуманена, однак Мармусія здалеку помітила якусь незграбну постать біля перил. Тонким загостреним нюхом (а кропилась вона найкращими духами з Юхландії) вона відчула: той, хто стоїть біля перил і понуро дивиться на озеро, пахне нечесаною шерстю і ще чимось смаленим.

«Це він! Печерний заброда!» — здогадалась Мармусія.

Та вона була настільки вихована, що не могла просто так підійти й сказати: «Геть звідси!» Ні, вона гордо й холодно зронила: «Що вам треба тут, непроханий гостю?» — і лише після цих ввічливих слів навернула його веслом.

Понурий стовбило стрибнув одразу вище перил.

«Вай, вай! Рах!» — зайшовся таким дурним криком, що ніч стрепенулася від його галасу, а він мелькнув, перевернувся в повітрі і так чкурнув під гору, аж смуга лягла за ним.

Мармусія витерла хусточкою руки, швиденько покропила себе духами й сказала: «Фу, який нечупара! Видно, сто зим не вмивався!» — і гордо пішла до озера.

Підібрала плаття, сіла в човен і з тим же гордим виразом попливла.

Місяць рано сідав за гору, ночі стояли тихі, мерклі, і вода тьмяним блиском відсявала в затоках.

Попливли очерети, киваючи їй мітлицями-султанами, гукнув тривожно бугай, крякнула наполохана качка. І тоді Мармусія почула, як хтось ніби хропе над берегом, біжить, мне осоку, не відстає від човна. Ось воно, на березі, стало в очеретах, блимнуло на воду двома голодними блимаками і нудливо затягло:

— Ову-ову-у, рах, рах!

«Диви! Одного весла тобі мало, непроханий гостю!»

Спинила човна.

— Слухайте! — сказала неголосно Мармусія.— Чи не могли б ви краще піти під три шуми добром, щоб я не кропила собі руки ще раз?

Вона підняла весло.

Блиск весла нагадував зухвальцю щось дуже неприємне: в очеретах вайкнуло, як від розпеченого жигала, і з тріскотом погнало в густі чагарі.

Мармусія взялась за весло і попливла швидше, та, навіть гребучи, вона не згинала своєї гордо випрямленої спини.

Веслувала широкими й сильними гребками, дивилась вперед, думала про Сиза, як думає мати про малу дитину: «Як же він там? Без кави, без подушки... і навіть шарфик забув?..»

Попереду засіріла гребля, випинаючись в небо крутим горбом. І хтось йшов з греблі, гомонів, спускався до води, чулося два чи три голоси. Один голос був юнацький, швидкий і веселий, другий — дуже солідний, гучний, з добродушним рокотанням в горлі. Ні, йшли таки двоє: спускалися до Нижнього озера, несли на собі човна. От вони поставили довбанку на пісок, передихнули, і тоді солідніший кивнув на озеро:

— Кхе-кхам... А глянь, Чублику, хто то підгрібає до нас?

Тепер Мармусія впізнала: Вертутій!

От як воно буває: добре серце само чує, коли хтось із ближніх в біді. Мармусія пливла сюди, а Вертутій з Чубликом — до Мармусії, і от вони зустрілися на півдорозі.

— Ну що там у вас? — запитав Вертутій.— Мені щось так мулько й погано було на душі, прокинувся, вухо підставив до вікна, чую: е-е, навіть млинки зовсім не тими голосами гудуть. Коли б не гроза, думаю. І оті крадіжники не дають мені спокою: що вони тягли берегом, куди тікали? Сіли ми з Чубликом, попливли до вас. А як ви там, що на вашому боці, Мармусіє?

Вертутію дуже не сподобалось те, що він почув од Мармусії. Хто ж то розбив ліхтар, зламав його млинок (і ще який млинок — той, що крутиться навпаки, проти вітру!), а потім понуро стовбичив на темних сходах, кого він підглядав?

Вони погомоніли трохи й домовились: їхати разом до Варсави.

Гребли тепер чоловіки, бо вже розвиднялося, треба було поспішати. Ніч розступалася широко, прокидалися птахи, зорі гасли й канули в безвісті (або, як казали стовуси: світає, он півні вже склювали все золоте пшоно на небі).

Вони гребли й гребли без перепочинку; ліс одступився, вже стелились перед ними широкі луги, де снувався над травамиріденький туман, і тоді Чублик змахнув рукою:

— А то що, дивіться!

На піску лежав перекинутий човен діда Лапоні. Хтось поламав і весло, і дідові вудлища; хтось, видно, вдарив, надвоє розбив об камінь і його дерев'яний шаплик.

Вертутій вистрибнув на берег.

Е-е, та тут теж якісь сліди, наче проходили страхолюди.

Чублик гукнув діда, показав: треба не до Варсави, а швидше пливти до Кабанячої річки, он в той бік, куди плетуться сліди!

Мармусія підмінила Чублика і гребла з такою силою, що сам Вертутій упрів, аби встигати за нею. А втім, було чого поквапльовати: оці зухвалі сліди розбою в корчі-музеї і тут над озером! Хіба можна терпіти — у себе дома, на своїй землі! А ще — ранок, який от-от мав нагрянути, розмореним сном стулити їм очі.

Круто розвернулися, пропустили вперед Вертутія і погнали довбанки Кабанячою річкою, проти напористої течії. Тут все нагадувало Чублику про його недавні пригоди: як вони тікали з Сизом крізь спалений ліс, як рятувалися під водою, як налякали в човні того ж таки діда Лапоню.

Хоч і дуже квапились, та ранок випереджував їх. Заголубіло небо, світліш, просторіше стало в долині, червоні півні крилами змахували на сході, розганяючи останні пасма темряви. І от із-за лісу викотилося велике, сліпучо-яре сонце.

Мармусія одразу напнула на лице чорну хустку, стала неприступна, як мавританка. Чублик і Вертутій затулились од сонця долонями. Гребти стало важко: сон, розмореність, втома гнітили, страшною вагою налягали їм на плечі й руки, і Чублик не помічав, як він, уже зовсім сонний, хилився, клював носом у коліно. Він тут би й заснув, та щось — чуже й настрашливе — розбудило його.

Силою, просто силоміць розтулив собі повіки.

Вертутій і Мармусія ще гребли (важко, наосліп, раз по раз тикаючись довбанками в береги), та от і їх щось насторожило.

З гори, від Щербатих скель гулом, луною котились в долину дикі перегуки, рев, тупотіння. Чублик знав, що все те означає: з таким галасом починали погоню оті лісові приблуди.

— Це вони! — сказав Чублик.— Ті, що ганялися за нами!

Тепер всі троє побачили: здоровили в кошлатих плащах-накидках летіли, стрибали через кущі, неслись долиною до Кабанячої річки. Видно, щось їх дуже приманювало там, на березі. Печерні мчали навперейми, аж розривалися.

— Туди! — сказав Вертутій.

Він сів за весло, а Мармусія тут же вихопила з-під хустки якийсь маленький вузлик, і на долоні її спалахнули яскраво-червоні ягоди.

— Хутко! Пожуйте трохи! — вона тикала кожному в рот своїми м'якими пучками.— Це ягоди нашого лісового лимонника, вони геть відганяють сон і вертають сили.

Чублик, ще сонний, мляво поплямкав губами, а проте — гляди! Кислий, терпкуватий сік наче розлився по всьому тілі, очі в нього розплющились, в думках і в цілому світі враз йому посвітлішало.

— Давайте я погребу!

Він тепер бачив: хтось лежав на березі головою в корчі і спав собі безтурботно, ні про які лиха, мабуть, не відаючи. Ні, навіть не один лежав, а двоє, і до них мчав згори гурт здоровил, погрожував дрюками й списами.

Здоровили помітили одного, а потім і другого човна, ревнули дужче і кинулись навперейми, щоб загородити дорогу до сонних. Почалася страшна гонитва — хто швидше! Чублику аж потемнішало в очах, він став на весь зріст, гріб і гріб веслом, гріб шалено й безпам'ятно, сухий вогонь обпікав йому руки й лице, а тут рев і тріск, який наближався, а тут крик Вертутія:

— Сину, давай! Давай, сину! Кхем!

Мабуть, ревисько й навальний тупіт розбудили одного із тих, що спав над річкою. Той в солодкій дрімоті підняв голову, невидюще втупився в небо. Хто б не впізнав тепер нашого доброго знайомого — білі вуса серпом і люлька, яка звисала аж на груди!

— Діду, то ж Сиз! То наш Сиз, діду! — закричав і в сльозах засміявся Чублик.

— Давай, сину! Давай, в пень і в колоду їх! — зціплював зуби Вертутій.

Вони гребли з усіх сил, довбанки аж підстрибували на воді, та видно було: здоровили обженуть їх, випередять, першими кинуться до тих, до двох сонних.

І тоді сталося щось несподіване.

На повному ходу Мармусія — блискавично! — перемахнула із човна на берег. Це був чудовий стрибок, таким стрибком міг би все життя пишатися її відчайдушний лицар-тарзанник Чуй-Голован. Мармусія не тільки перелетіла в повітрі на крутий берег, війнувши над водою чорним платтям, а й встигла вихопити у Чублика весло й гукнути їм:

— Берегом, берегом тягніть човни! Рятуйте двох нещасних! А я тут погомоню з ними!

Вийшла трохи вперед і стала на лузі.

Закутана в темне плаття, з хусткою на очах, вона була сувора і високо тримала над собою весло.

Чубликові здавалося: ватага здоровил зараз налетить на неї, зітре, затопче, а тоді — навалою буйволів — рине до річки. Гвалт, ревисько неслись лугом і якраз хижою стіною на неї. Попереду вистрибував страшний здоровило, кудлата накидка на ньому стовбурчилась, як шерсть на розлюченому тигрові. Хтозна, може, це був той самий приблуда, якого вона вже огріла веслом коло свого двору. Він гнав на неї грудьми, ще трохи — і збив би з ніг. Та от біля самісінької неї вайкнув (може, від блиску весла), крутнув з розгону вбік, аж землю вихром продерло, і, наче зірване колесо, помчав косим вистрибом-вихилясом все далі й далі під гору. За ним всі воїни-приблуди повторили той же дикунський стрибок перед Мармусією: вайкнувши, вони відскакували геть і мчали роз'яреним стадом слід у слід за першим здоровилом.

Видно, так у них було заведено здавна: повторювати все, що робить старший, навіть якби той, перший, стрибав у вогонь чи в прірву. Правда, один стовбило вирвався з хижого кола, близько, майже впритул погнав на Мармусію.

— Фу! — сказала Мармусія.— І від тебе смаленим тхне! Йди причешись, безсоромнику!

Вона тріснула його веслом межи вуха. Цей вайкнув не так, як всі, а на повну пащу. Та й стрибнув він, як обпечений, вище Мармусії і з усіх лап пустився доганяти своїх.

Поки Мармусія вгощала одного, а за ним ще двох здоровил, а потім духмяною хусточкою витирала руки й бридливо морщилась: «Фу, фу, які нечупари!» — Вертутій і Чублик не гайнували ані хвилини: вони перетягли в човен Сиза, вклали його в сіно, тоді понесли на руках непритомного діда Лапоню.

Забрали Мармусію і скоріш попливли.

Річка їх швидко несла вниз до озера, гнала й кидала човни на вузьких перекатах, але хутко отямились і печерники. Одні повернули і лісом помчали до стовусівських жител, збиваючи на шляху дерева. А інші розлюченою чередою кинулись понад берегом за човнами. Вони бігли, хекали, видзвонювали шпорами, пускали списи й стріли, і Мармусії не раз доводилось показувати їм золоте соснове весло, блиск якого одразу відлякував увесь здичавілий табун.

Стовуси пливли та все з більшою й більшою тривогою поглядали на далекий ліс: там, над озером, де їхні оселі, вставали й закручувались у небо попелясто-чорні дими.

— У нас щось горить в селищі! — прошепотів до краю вражений Чублик; губи у нього запеклись від спраги, від всього пережитого за сьогодні.

71164-8

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

Сліди розбою над озером. Друга нарада у Варсави. Мудре й повчальне слово професора. Сиз: «Треба готувати кручу!»

Лісова річка винесла довбанки в озеро, а над озерними плесами ще дужче тягло димом і згариськом. Здалеку доносились вигуки, безладне перекрикування, чужі голоси.

Вертутій нахмурився, звелів швидше гребти до Сизового подвір'я; йому здавалося, що саме там коїться щось погане.

Густий дим, справді, вився над Сизовим корчем. Важку темну хмару несло над чистою водою, і світла вода затягувалась сизою шкірочкою попелу, натрушеного з неба.

Тим часом...

Сиз плив собі на дні човна, як в сповитку. Та от усім єством, і слухом, і кінчиками вусів відчув, що близько його домівка і що там, в найрідніших стінах, корчиться і сичить від огню живе дерево й кора.

Сиз прокинувся, тривожно спитав: «Де моя люлька?» Люлька стирчала в нього в зубах. (Тому й питав про неї шепеляво, одною половинкою рота.) Підхопився, став у човні на ноги і ще з примруженими очима, ніби через хатній поріг, ступив з човна просто у воду. Добре, що вони підпливли до берега. В якомусь засліпленні, мілиною Сиз побрів через воду на берег, за ним стрибнула Мармусія, і вони вдвох, все швидше й тривожніше, затупотіли сходами до корча.

В Сиза так і спалахнуло перед очима: «Світлячки... світлячки... музей... найбільша, найдорожча у світі колекція!»

Та диво: корч стояв цілий. Він тільки трохи пожух, зверху де-не-де взявся сизуватими латками згару.

Сиз машинально, без ніякої думки торкнувся до стіни чубуком. І корч рухнув. Весь одразу осів на землю — з сухим шелестом. А з попелу, як нічний привид, встала хмарка диму і довго стояла, заглядаючи стовусам у вічі. І вони, остовпівши, теж дивились на хмарку, на її змієсті коси, ніби чекали від неї ще якогось з'явиська. Мовчки стояли Сиз , Вертутій, Чублик, Мармусія. Їм усім запорошило щоки отим сухим порохном.

Хмарка сіла — і стало видно обгорілий вхід під землю. Темну яму, присипану свіжим попелом.

Добре, що спальня і музей у Сиза були сховані на глибині, під крутим піщаним берегом.

Стріла з чорним вогнем якогось заброди влучила в корч, і стара яворина вигоріла вся дотла, до найглибшого пракоріння в піску. Та спальню й підземні галереї вогонь не дістав — обкурені, потріскані при вході, вони залишились все-таки цілі.

«Де вони взялись на нашу голову? — думав про волохатих страховиськ Чублик.— Ми так добре жили собі над нашими озерами. Дядько Хвороща садив на городі свої дині, дядько Сиз вирощував світлячків, а мій дід збирався зробити такий млинок, щоб він крутився в повній тиші, без найменшого вітерця. І от вони вдерлись до нас, оці дикі, оці страшні потвори. Що їм треба тут?.. Мабуть, у тих печерних приблуд так заведено: де сила, вони обминають, де бачать, що подужають,— туди всією ордою. Та хіба ми слабкіші за них?»

Сиз, Вертутій, Мармусія дивились на спалений корч, на хмару-змію, яка присіла й сховалась у купі попелу, і тривожні думки снувались на їхніх стривожених обличчях.

Мармусія перша отямилась і рішуче сказала: до вас, Вертутію! Коли б і там, у вас, не походили оці брудні лаписька!

Давно такого не було на озерах: день стояв у розпалі, з неба смалило яре сонце, а дві купки стовусів і тривусів, замість того щоб відсипатися у прохолодних корчах, як їм призначено самою природою, вимахували веслами, надривалися, гнали човнами до Верхнього озера.

Гострий, засліплений переблиск води, гребля, піщаний берег Вертутія...

Те, що вони побачили на сірих кучугурах піску, не можна передати словом. Млинки були поламані, потрощені, втоптані в пісок; видно, для сміху якийсь стовбило позбивав найспівучіші вітряки, а на палиці порозвішував старі Вертутієві черевики», брилі, решета, казанки... Пісок було розтоптано й перекопано, лише затінені канали з водою і високу піщану фортецю, оточену теж поясом води, дикий гурт обминув.

Хто-хто, а Сиз XII знов собі зауважив в думках: бояться, смертельно бояться печерні забродити навіть калюжки...

Не варт казати, як посірів, згорбився Вертутій, коли ходив потрощеним своїм царством, серед паліччя вмовклих вітряків, де колись він так розкошував. Він грізно відкашлювався і щось бурмотів стиха: «Кхем!.. В пень і колоду, це їм так не минеться!»

За Вертутієм ходила Мармусія й гнівно обурювалась:

— Фу, фу! Який дух вони вам залишили тут! Ах, нечесані! Ах, невмивані дикуни! Давайте, Вертутію, я вас трохи покроплю своїми духами.

— Не тре,— похмуро відвертався Вертутій.— Залиште. Ми їх покропимо, цих розбійників.

Зовсім іншу картину застали вони в Хворощі.

Веселий, невгамовний Хвороща саме вгощав — кого б ви думали? — одного з волохатих страшил. Як він його вп'ймав, не можу сказати. А тільки добре обкрутив вірьовкою, прив'язав сидьма до дерева — тут же, на баштані. І прикотив цілу гору динь. І зараз вгощав, просто в рота напихав йому соковитої м'якоті.

— Їж, їж, вражий гостоньку, призвоняйся! Нічого, не стогни, не одвертайся, мій кирпатунчик, послухай краще мене: черево не дерево, роздасться. Ось ми тобі солодкої, оцієї, слонової диньки. Будеш знати, як з вогнем вриватися на баштан!..

Печерний сопів і мукав од страху, до вух заліплений динею, беззтямно крутив головою. Очі у нього лізли рогом. А світлий медовий сік капав з язика і струмочками біг на волохате пузо.

Вертутій не став дивитися на цю стравоїдну муку. Ножем розрубав туго затягнуту вірьовку, відпустив Хворощевого гостя, давши йому доброго стусана на дорогу. Звільнений розбійник з динею в зубах так припустив з баштану, що, здається, біг не по землі, а просто летів у повітрі.

Погомоніли й пристали на думку Сиза — їхати до Варсави, там гуртом порадитись.

Видно, у Варсави вже зібралися і ще хтось мав надійти, бо під березою стояла дерев'яна табличка з написом: «Ласкаво прошу, заходьте до мого корча!»

«Він просто молодець,— подумав про Варсаву Сиз, спускаючись в знамениті підземні катакомби професора.— Ми всі стомились, ми геть розморились від сонця і, якби ще посидіти там нагорі... А тут, в підземному затишку, та ще такому, як в професора, хоч трохи відпочинеш».

Мармусію пропустили вперед — крутими сходами вниз, а потім зайшли Хвороща, Вертутій, Чублик і Сиз.

Не помилились: у Варсави сиділи майже всі стовуси й тривуси, дорослі й малі, не кажучи вже про його учнів-лунаристів. Лихо — воно збирає докупи людей.

Тут, очевидно, довгенько вже точилась серйозна розмова. І коли Сиз пройшов між рядами до стіни і сів на м'який диванчик, він зразу розстебнув комірця, блаженно зітхнув і сказав: «Ну от і все — як дома!» Справді, в цьому розкішному підземеллі (професор називав його — «Лунарний зал») все нагадувало Сизові рідний музей: на стінах горіли світлячки, його світлячки, які він подарував колись професорові на день народження. Величезний купол залу губився в темряві, десь над головою, а внизу, якраз посередині, відливало чистою синьо-голубою водою невелике підземне озеро. На озері був острівець, до нього з берега нависав дерев'яний місток. Професор Варсава у своїй білій мантії, босий проходив скрипучим містком на той острівець, сідав на лавчині під високим горіхом (а живий волоський горіх ріс на цьому ж острові) і звідси починав свої знамениті повчання, звернені до розуму й сердець стовусів-отроків, тобто, простіше кажучи, починав заняття з лунаристами.

Зараз все було, як на тих підземних уроках. Трохи замкнутий, таємничий Варсава сидів на своєму острівці (а ще він любив, щоб коло нього палало невелике лагідне вогнище), на стінах горіли лісові світлячки, в залі стояла тиша, було прохолодно й сутінно, тільки сиділи перед професором не самі отроки-лунаристи, а все населення Довгих озер.

Велась тяжка рада: як боронити себе від навали печерних?

З новоприбулих першим вихопився знов-таки Хвороща. Він став коло висячого містка — у тій же папуаській пов'язці, з великою перчиною за вухом. (Під пахвою він ховав для чогось опецькувату диню.) Підняв руку, звертаючись до острова, себто до професора Варсави, котрий слухав усіх уважно, кутаючись в білу мантію і замислено розглядаючи свої босі ноги.

— Шановна громадо! — вигукнув Хвороща.— Що я пропоную при сій не-

добрій оказії? Коли нападає на нас ворог, не дратуйте, не зліть його, краще пригостіть від щирого серця. Бо ворог стане ще більшим вашим ворогом, якщо ви візьмете найсолодшу диню і ось так, як сьогодні я, просто в рота вражому гостеві...

Хвороща, мабуть, різкувато повернувся, бо диня випорснула з-під руки і з мокрим пришльопом упала додолу, розбилась на купу жовтої кваші.

— Ото й вся твоя рада! Луснула! — буркнув сердито Вертутій.

— Нє, синочки мої, нє! — піднявся за Хворощу дід Лапоня. Він, мабуть, геть не чув, про що тут ведеться мова; він щось мав своє на думці, дуже хвилювався (і «синочки» вимовляв, як «шиночки»).— Тут, я вам скажу, зовсім не в тім заковика, не в тім, шиночки. Як перед судом признаюсь, послухайте: тяжко я нагрішив у житті. Дуже тяжко. Я ловив рибу, велику й малу, їв її з кісточками... А воно з води і підглядало за мною, підглядало, а тоді мокрий лантух мені на голову і в печери...

Всі терпляче слухали Лапоню, хоч і малому було видно: не туди котить воза дід.

Професор Варсава подав знак — хай скажуть своє слово Сиз і Чублик, вони бачили розбійників зблизька, вони рятувались від них.

Встали Сиз і Чублик, разом ступили до містка.

Тепер Варсава — крізь три пари окулярів — дивився на них з острова, а вони з берега — на Варсаву, на його спокійне незгасаюче вогнище під горіхом.

Сиз і Чублик почали з того, як вони королівським кроком йшли через ліс і як над головою у них з громом і гулом блиснув чорний вогонь і як заскрипіло усім болючим нутром загибле дерево.

Тут професор (при слові чорний вогонь) зняв першу пару окулярів і для чогось протер їх.

Далі йшла розповідь про те, як вони рятувалися під водою і як ватага печерних бігла сушею понад берегом, а до річки боялася підступитися. (Професор зняв другу пару окулярів і сказав: «Ага!») Ну й нарешті Сиз повідав про свої не вельми веселі пригоди в підземних катакомбах і про те, як він лякав розбійників живим вогнем свого світлячка. Тут професор ляснув себе по коліну, зняв треті окуляри і голосно вимовив: «Ага! Я так і думав!»

Професор швидко встав, напнув білу мантію і тихим, але врочистим голосом звернувся до лісового народу, до всіх стовусів і тривусів, які в глибокій мовчанці сиділи перед ним по той бік озера:

— Чому так ведеться в лісі, чому так буває на зелених лугах? — почав казати Варсава.— Гляньте видющим оком: кульбаба народжує сто пушинок, в кожній голівці по сто пушинок, і посилає їх великими хмарами за вітром. Біла тополя народжує тисячі пушинок, в кожній пучці тисяча тисяч пушинок, і посилає їх ще більшою хмарою за вітром. А настає весна, і на лузі — з білої пухової заметілі! — народжується тільки одна кульбаба і тільки одна або дві-три тополинки.

Чому так густо плодить восени, надміру перебавлено й густо, і чому весною сходить так мало, розумно мало, щоб кожне стебло вільно овівалося вітром? Чому так буває в лузі, чому так ведеться в лісі? Гляньте видющим оком!

Варсава дмухнув на білу голівку кульбаби, пух злетів над ним густою хмаркою і маленькими парашутиками понісся, погойдався над його острівцем. І тут мовчазні стовуси й тривуси побачили: розлітаючись, пух завертав до вогнища, ніби його тягло туди силою і вкручувало в гарячі язики полум'я. А вся хмарка полинула, погойдалася далі до озера і встелила білими пушинками воду, де їх тут же виловлювала якась дрібна підземна риба. І лише зовсім небагато парашутиків, мабуть, із найважчими зернятами, не полетіли далеко, а сіли тут же на острівці, щоб зійти весною, якщо буде їм вогко й тепло, новими ясно-жовтими квітами.

— Про що нам промовляє правічна мати-кульбаба? — звернувся до мовчазного товариства Варсава.— Вона промовляє до нас: все, що виплоджується зайве, все надмірне в лісі і на зеленому лузі гине або в глибокій воді,— він показав на озеро,— або на суші,— він показав на втоптану стежку,— або у чистому вогнищі.

— Мудро! — вигукнув Сиз.— Мудро ви сказали, вчителю! (Сиз, як ви знаєте, трохи ревниво ставився до професора, не забував його так чи інакше легенько підколупнути, а то й висміяти при нагоді. Але зараз... Не та була нагода, та й схвилював його Варсава своїми мудрими словами.) — Я зрозумів вас, вчителю! І от що я придумав: кручу! Кручу для ворогів! І облогу з живого вогню! Після вечірнього дзвону хай всі приходять до озера! Всі, всі збираймось гуртом, всім лісовим народом!

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Стовуси й тривуси готують кручу. Сиз і Чублик у засідці. Парадний вихід Магави. Картина жорстокої страти

Довго, тривожно лунав над лісом вечірній дзвін. Сонце сіло в багряні хмари, і одразу впала на землю важка темрява. То тут, то там поскрипували двері, стовуси й тривуси прокидалися, брали з собою лопати й ломики і, як було домовлено, гуртами тяглись до озера. Бамкав, кликав дзвін, а до Сиза вже не залітала в корч зозуля, не чистила дзьоба, не милувалась його білими пишними вусами, не кувала йому дванадцять разів. Сиз підскочив сам, намацав люльку. Мармусія вже стояла коло нього з чашечкою кави, теплий пахкий душок розносився по всій кімнаті. Коли Сиз випив каву, Мармусія подала йому кашне, холодно й рішуче сказала:

— Як ви собі хочете, Сизе, але я не відпущу вас одного. Я піду з вами. Так, так, не ображайтесь, я вам скажу більше. Ви мені нагадуєте знаєте кого? Ви нагадуєте мале нетямуще дитя. Ви самі не знаєте, куди вас понесуть ноги. Ви йдете до озера, та от в лісі, в темряві, ви бачите таємничий вогник і повертаєте раптом туди і летите на світло, на ту принаду, як безтурботний метелик. Хоч знаєте, що можете обпалити собі крила. Скільки разів ви обіцяли мені, що будете обережні? І скільки разів ви тонули, падали з круч, були на краєчку смерті?.. Отож! Як собі знаєте, а я беру лопату і йду з вами!

Сиз буркнув, хотів заперечити, що грабарка — не для її жіночих рук, однак Мармусія холодно стисла губи і на очах Сиза, з рішучим викликом, надягла великі парусинові рукавиці, взяла лопату і сперлась на неї в застиглій промовистій позі: от! Не Мармусія, а справжній копач!

Сиз тільки прикахикнув і люлькою пошкріб потилицю. Знав: сестру не схитнеш, коли вона щось взяла собі в голову!

Вийшли разом на вулицю.

За порогом Сиз пустив кільцями дим і глянув на небо: хмарило. Темна буде ніч, темна й душнувата, і коли б ті хмари не принесли дощу з грозою.

«Кхе!» — сказав Сиз і покликав Мармусію, щоб допомогла йому нагребти сухого листя папороті. Там, де стояв їхній корч, тепер зяяв круглий тунель — вхід під землю. Вони вдвох нагребли купу листя і гарненько затулили тунель, примаскували його від непроханих гостей з лісу. І вдвох пішли понад озером, Мармусія попереду, а за нею Сиз.

Важка душнувата ніч висіла над землею. Ліс наче підступився до самого берега, весь заповнений тишею й похмурою млою. Мовчало небо, і десь внизу ледь-ледь зблимувало озеро.

Пройшли піскуваті горби й побачили: над озером зібралося повно лісового народу, хто з лопатами, хто з грабарками, а хто прикотив і тачки. Народ глухо гомонів і товпився, а в темряві здавалося — ворушиться мурашник.

Розступилися і пропустили Сиза до гурту. Чіпким оком Сиз оглянув берег: саме те місце, що треба! З лісу вела сюди велика галявина-луговина, трава тут стелилася рівною скатертиною до самого озера, і тільки над водою берег круто обривався вниз. Правда, стіна кручі була неширока, з двох боків обвалена і зсунута так, що можна було на пологих обвалах і зсувах легенько з'їхати до води. От Сиз і намислив: вирівняти стіну, засадити її на краю кущами, щоб коли хто вискочив з лісу, то не бачив, де обривається земля і де западає вона під ногами глибоченним зривиськом.

Словом, закипіла робота.

Чублик одразу кинувся до тачки, а дід Вертутій вирівнював кручу, обрушував землю, і, коли візок був повний, Чублик з веселим присвистом відкочував землю геть і звалював її у ямище. Мармусія... О, треба було бачити, як працювала серед гурту Мармусія! Делікатно, з гордовитою некваплівістю ставила вона туфельку на лопату, притупувала ногою, і мов не землю — пригорщу золота набирала на штих і зсипала з кручі. Все це вона робила, як на врочистому бал-маскараді. Ніхто б не подумав зараз, що Мармусія, коли треба, тією ж лопатою може любесенько вгріти по загривку волохатого заброду з лісу. Сиз — той тягав зелені кущі барбарису, йому допомагав глухий Лапоня. А ще плутався коло них, весело встрявав у балачку, всім показував і усіх напучував невгамовний Хвороща. Він говорив, що треба сюди не кущі, а гудину з бочками-динями, от вони, вражі гостоньки, і пурхнуть тоді з лісу сюди, як круки на заячий потрох.

Робота кипіла, а хмари сунули, сунули з пущі, чорною поволокою закривали небо. І щось гримкотіло під хмарами. Стовуси й тривуси думали, що то грім. Аж ні, погримувало, вибивало в бубон десь збоку, коло Щербатих скель. Якийсь шум, якісь глухі удари, виторохкування, тріскотнеча наростали, від скель перекочувалися до лісу.

Всі кинули роботу і напружено прислухалися.

— Чуєте? Як в трубу гуде...

— Може, там похорон?

— Та ні, це ті самі, з печер...

В гурті перемовлялися, і спершу ніхто й не помітив, що Сизa коло них уже нема. Його повело. Так, так, Сизa повели ноги! Він приклав руку до вуха, вслухався в гул із темряви, а ноги самі переступали, намацували стежку і швидше, швидше витупували — туди, на гул з ночі.

Огледілась першою Мармусія.

— Сизе, ви що? Ви куди? А наша розмова!

Сиз раптом став, сам здивувався, що так далеко занесли його ноги від гурту.

Мармусія кинула лопату на плече, в один змиг опинилася коло брата. Чублик теж взяв грабарку, як ратище, і виріс на стежці третім.

Сиз тільки розвів руками: що з вами робити, га?

Осміхнувся, потискав за плечі доброго й славного Чублика, а Мармусії сказав:

— Ми підемо вдвох, з Чубликом. В нього дуже щасливі ноги в дорозі. А тебе прошу — стережи музей. Вони, оті печерні, страх бояться твого весла. Збережи, послухай мене, Мармусіє, наші світлячки! Без них,— Сиз одвернувся, ніби добираючи слова, і стиха додав: — Без них і життя мені вгасне, ти знаєш...

Весь гурт залишився над озером докінчувати кручу, а двоє пішли, пошурхотіли стежкою, перебралися через луг, де, ніби чорна вода, стояла темрява пізньої ночі, і вглибилися в ліс.

Ніколи, здається, не було так похмуро в лісі, як зараз. Хвоя, хмарне небо, гущина. Тільки зіркі очі стовусів могли в цій непроглядній пітьмі знаходити зарубки на деревах й вибирати дорогу. Чублик тихо ступав за Сизом і озирався: вітру не було, душно й вогко під густою кроною, проте ліс не мовчав. То щось тріснe, то прошелестить в листі, а то раптом десь за спиною, на їхніх слідах...

— О, чуєте? Хтось наче йде за нами назирці!

— Може, то страшили?

Сиз став, показав Чубликові пальцем:

— Т-с-с!..

От воно... десь позаду. Ніби крався за ними якийсь обережний нічний звір.

Вони йшли далі, а ті шелестіння й звуки настирливо супроводжували їх. В якусь мить Сизові здалося: війнуло, донесло із темряви знайомим ароматом. Тонко-тонко запахло ранньою фіалкою. Так могли пахнути лише улюблені духи

Мармусії, але цур — Мармусія вже, видно, повернулася додому і стерегла його скарб.

Йшли знайомими стежками, через вигорілий ліс, через місток-колоду на Кабанячій річці, через заболочену низовину. І скрадливий тріск супроводжував їх, одного разу навіть почулося за деревами глухувате прикашлювання. Хто крався за ними? Може, притаєний вивідник печерних? Та скоро Сиз і Чублик забули про ті звуки. Чим далі пробиралися вони за річку, тим сильніше вибубнювало і вигримувало десь там біля скель.

Сиз обережніше, тихіше прокрався густим чагарем. Залягли вони перед широкою галявиною і зовсім близько побачили щось приголомшливе.

З печер виходили полчиська в шкурах-накидках. Попереду грізно ступав сам Магава Перший в чорному шоломі й кольчузі. За ним вели вороного коня... Та ні, коня не вели! То привиділось в темряві. Два списоносці несли над Магавою конячу голову, а маленький дідок-маг ніс чорну мітлу, вимахував нею, як довгим хвостом або гривою. За сокрушителем виходили з печер полки, одні в подобі воїнів-списоносців, інші в подобі кулачних бійців, з великими каменюками, шестоперами в руках.

Полчиська розверталися, стали півмісяцем на галявині... Магава в оточенні мага і двох списоносців, які несли над ним конячу голову, грізно оглянув полки і виступив насередину. Загриміли шкури буйволів, натягнуті на тугі обручі. Сокрушитель гір виголосив коротку промову. Він сказав, що два стражники порушили закон печер: заснули на посту й випустили на волю одного, а потім другого бранця-ворога. За це вони будуть покарані на смерть — чорним вогнем. Рах, рах!

Знов загриміли шкури буйволів, на галявину виштурхали двох нещасних. Сиз їх одразу впізнав: це були ті стражники, які стерегли його в печерах,— Квасило й Дригайло. Бідолахи навіть не опиралися, бо перед тим їм добре підсмалили п'яти. Ось два воїни-здоровила каменем забили в землю кілки, прив'язали до них болотного і печерного. Двоє нещасних стояли приречено, звівши голову. Магава натягнув свій лук.

— Диви, що він робить! Я свисну,— прошепотів Чублик.

Та першою свиснула в повітрі одна, за нею друга стріла. Зблиснув серед ночі чорний вогонь, полум'я глухим гулом пронизало обоє тіл. Ні Сиз, ні Чублик не встигли й отямитися, як замість болотного й печерного на галявині стояли вже два обгорілих чорних стовпи.

— Мій вогонь залишає скам'янілу подобу і виїдає все нутро,— холодно й злорадно вимовив Магава, пронизуючи хижим поглядом своє воїнство.— А тепер ми рушимо на ліс. Я спалю його дотла, спалю мох і землю, випущу камінь з глибин, і завтра тут, на рівному, не будь я сокрушителем, стоятимуть гори з печерами. Та зараз ми рушимо далі, на Довгі озера, чорним вогнем я змету всі корчі стовусів.

Полки розвернулись і важким кроком пройшли галявиною, майже перед самим носом Чублика й Сиза, які лежали в кущах завмерши. Бойовими лавами воїнство рушило вниз до річки; чорна тьма, хмари низько пливли над ними. І от почулося: бух! гу-гу!.. Тріск і скрип гілок... Печерні палили на своєму шляху перші дерева.

Ще проходили перед Сизом останні ватаги печерних, а він заворушився неспокійно, забідкався: ну як їх затримати? Кого послати в селище до Вертутія?

— Я піду! — почувся за їхніми спинами жіночий голос.

Сиз і Чублик лежали, ніби прип'яті до землі. Не вірили — Мармусія! Як, звідки вона взялась? Аби впала з неба, і то менше здивувалися б вони!

Мармусія вийшла з темряви, відразливо поморщилась:

— Фу, фу! Яким духом вони вас обкурили! — витягла носову хусточку і помахала перед собою, як легеньким віялом.

Тільки тепер Чублик втямив, хто прокрадався за ними лісом, від кого так тонко-тонко пахло духами.

Сиз і здивувався цій несподіваній з'яві, і зрадів.

— Мармусіє, біда ти моя, вертайся хутчіше лісом, лети як птах — прямими

стежками, передай одразу Вертутію — хай готує вогні, а ми виведемо Магаву на кручу.

Нечутно Мармусія зникла в темряві. А низом, понад річкою, гули й тріщали дерева — печерні проламували собі дорогу. Там, де вони проходили, вигорав мох, з-під землі справді виступали сухі й потріскані скелі.

Чублик і Сиз кралися збоку, серед чорного каміння, і одна думка непокоїла Сиза: чи встигне Мармусія?

•

Таємничі приготування стовусів і тривусів. Гул і чорні блискавки котяться до озера. Де Чублик?

З темряви один за одним виходили стовуси. Вони стиха перемовлялися.

— Тут,— казав глухо Вертутій.— Кхе!

Старі й малі підходили і в бочку, над якою стояв нахмурений Вертутій, вмочали віхтики, клоччя, ганчір'я, настромлене на стругані палички. Від бочки сильно пахло нагрітою смолою, і Вертутій поквапльовав тих, що підходили, коротко кидав їм:

— Отам залягайте, в ровах. З двох боків луговини...

А Мармусія кожному вручала вогник-світлячок, і стовуси обережно несли їх в долонях; видно було, як ті вогники легенько, немов жаринки, зблискували серед темряви. Стовуси й тривуси виринали і виринали з ночі, втоплювали свої віхтики в смолу, ховали в долонях світлячки, а в лісі робилося щось моторошне.

Тріщали й гули дерева, раз по раз зблискували чорні блискавки, якась дика сила продиралася крізь пущу, все знищувала на своєму шляху. Полки печерних були вже близько, вони виходили до озера, і Мармусія кидалась від гурту до гурту, всім втлумачувала, де залягти, де притаїтися, що робити з вогниками-жаринками, морщила носа й казала: «Фу, фу, як несе з лісу!»

Вона підійшла останньою до бочки, вмочила весло, на кінці якого висіла прив'язана довга конопляна куделя, і знов зникла в темряві.

Вертутій покотив бочку на той бік луговини, поставив коло неї варту — професора Варсаву з двома лунаристами.

— Спокійно, спокійно лежіть,— вмовляла Мармусія.— Ми їх добре пригостимо.

Та хіба всидиш спокійно у засідці, коли на тебе, на твоє живе й тепле тіло котилося щось дике й нещадне! Ревисько, войовничі вигуки вже пробивали останню стіну лісу і гулом вивалювалися на широкий луг. І от стовуси й тривуси, які залягали з двох боків низовини-галявини, побачили неймовірну картину.

Летіло полчисько, а попереду бігли розхристані Сиз і Чублик. За ними двома, юнаком і вусатим, гнався величезний гурт, Магава з усім своїм почтом, з лучником і списоносцями. Гвалт, хижий захват, Магава грізно прикрикував:

— Живими! Живими! Живими ловіть їх!

І печерні вояки, щоб збити, видно, Сиза й Чублика з ніг, кидали услід їм каміння й дровеняки. Як загнані тарпани, Сиз і Чублик уже цілу годину металися по лісу, відтягували, заводили в хащі полчиська печерних, щоб тільки Мармусія встигла, щоб тільки приготували тут вогні. Тепер печерна армія валила за ними лугом, мчала просто на кручу.

Сиз біг скривавлений, йому поранили плече. Чублик задихався, гнав навздогад, не бачив перед собою дороги. За ним, піднявши над головою здоровенну колоду, по п'ятах біг волохатий воїн-страшило й кричав: «Рах! Рах!»

Стогін, вигук жаху прокотився з рову серед принишклих стовусів і тривусів. Аби воля, всі кинулися б рятувати Чублика, а бідолаха промчав перед ними, обливаючись потом.

Та, мабуть, саме так задумав Сиз: він одірвав Магаву від решти війська, він заманював його до озера, на кручу. І сокрушитель, до нестями захоплений погонею, рвався вперед з своїми поплічниками, коняча голова вигопкувала перед ним, а маленький чорноволосий дідисько-маг котився у них під ногами, підстрибував, як старий моховий пень.

З шумом і гвалтом проскочили вони рів, де залягли стовуси й тривуси. На Мармусію повіяло нечесаною шерстю, крутим печерним запахом.

І тоді в темряві прокричала сова. Встала Мармусія і гукнула:

— Запалюйте вогні! Відсікайте їх від полчиськ!

Серед ночі спалахнули раптом десятки, сотні яскравих вогників. Спалахнули з обох боків лугу. З квачами, віхтями, з куделями, вмоченими в смолу, з факелами, які горіли і розсипали додолу багряні іскри, кинулись стовуси й тривуси напереріз, назустріч один одному. Звідси вела громаду Мармусія, а з того боку Вертутій.

Ні, довго ще не забудуть стовуси крику і гвалту тієї ночі!

Магава з верховодами вихором промчав до кручі. І от за спиною у нього, відсікаючи армію, вихопилися з темряви живі, гарячі, білі вогні, яких найбільше жахаються печерні. Дві довгі низки вогнів замкнулися позаду. То стовуси й тривуси з відчайдушним, тріумфуючим криком злилися докупи, збіглись, вогняним півколом оточили печерних, притисли їх до озера.

Великий безсмертний Магава, сокрушитель гір, затупцював на місці. Він тепер задкував, він вилуплював очі; мабуть, не в силі був збагнути: де, звідки взялась ця облога, ця навала вогню? Всі верховоди його відступали, відходили до кручі, а найхоробріші не здавалися — кидали списами й стрілами в лаву тих вогнів, що наближались до них. Тісною, стовпленою купою печерні й Магава відступали, відступали до самого краю, ось вони за кущами, ось у повітрі їхні ноги, і раптом — зривисько!

Чути було, як з диким вереском і гвалтом Магава і всі верховоди полетіли з кручі в темну яму, в живу й бездонну глибінь озера. Чути було, як вони глухо сплескували, кричали і тут же тонули, захлинаючись, бо жива й чиста вода приймала їх, печерних грабіжників, мов звалисько каміння,— й одразу тягла їх на дно. Якби хто вмів розуміти хлюпіт і зітхання хвилі, яка билася в берег, то почув би: «Зла сила випустила вас з-під землі, кам'яні приблуди, то ідіть собі в темну прірву».

Їх вже затягувало мулом.

А нагорі вирувало страшне побоїще.

Відтиснуті полки не зупинилися. Вони рвалися крізь облогу вогню, вони ще сподівалися врятувати свого сокруши-

теля. Стріли й списи хмарою летіли на стовусів. Мармусія гукала своїм: «Квачами, квачами відлякуйте їх!» — і сама носилася з веслом, на якому горів конопляний віхоть.

А тим часом професор Варсава запалив бочку з смолою, і два лунаристи легенько штовхнули її з пагорка. Бочка покотилася, застрибала, полетіла просто в гущу печерних, неслась за нею заграва іскор та вогню. «Рах! Рах!» — з гвалтом розбігалося військо; виск, паніка, обсмалені воїни кинулися в усі боки навтікача.

Вертутій з Мармусією переймали їх, відганяли од лісу. Бігав тут і Хвороща, він теж войовничо вигукував і тикав під ніс волохатим свого квача з гудини. Отямившись, допомагав громаді і Сиз; йому дали смолоскипа на довгій жердині, і він, як і всі, махав жарким вогнем, з якого капала смола, відлякував печерних, гнав їх під три шуми, туди, в хащі лісу.

— А де Чублик? — зупинився Сиз.

В метушні, в гуках побоїща він загубив його.

— Де Чублик? Ви не бачили Чублика? Де він? — пронеслося лугом, в рядах стовусів і тривусів.

Всі оглядалися, шукали очима, з більшою і більшою тривогою перепитували один одного. А Чублика не було.

...В ту загрозливу мить, коли гнався за ним здоровило з важкою дровенякою в руках, Чублик добіг до кручі і над самим зривиськом, над краєм, шмигнув одразу вбік. Впав у канаву. Чув, як з усього розгону полетів і хряснувся у воду той страховид з дровенякою. А Чублик лежав і ніяк не міг віддихатися, втихомирити своє серце, яке шалено калатало в грудях. Може, саме тому, що він не метнувся відразу в купу, в з'юрмлене побоїсько, він побачив те, чого ніхто спочатку не загледів.

Поки стовуси билися на лугу, великий гурт печерних, а з ними болотні найманці, потай, по-злодійському кинулися в темряву, до стовусівських жител. Ось вони, на скаку натягуючи луки, пустили стріли з отим чорним вогнем — і спалахнули крайні корчі в поселенні. Горів над озером трухлявий корч діда Лапоні, горіли берези й лави перед школою-лунарієм, горіли човни-довбанки...

— Що ж ви робите? Ану геть від наших корчів! Геть від школи! — закричав услід їм Чублик і сам, без нікого побіг переймати розбишак.

Йому страшно було уявити, що ці потвори влітають, вриваються в підземну школу, в Лунарний зал, де все для Чублика було найсвятіше і найдорожче — і озеро, і зелений дідище-горіх, і місток на острів, і світлячки-ліхтарики, і голос мудрого Варсави, голос, який звучав, линув, як здавалося Чубликові, із самих склепінь підземелля... Чублик сказав: «Не пущу їх!»

Та хоч би взяв жмутик вогню, який рятує стовусів од печерних, а то нічого не взяв, біг з голими руками, тільки підхватив на дорозі дубовий кілок і з тим кілком, відчайдушно розхристаний, влетів в юрбу печерних і загамселив їх дрюком по спинах, по головах, по ведмежих п'ятах. Печерні відсахнулися, а потім вилупили очі: один! Без вогню! Сам лізе в лапи!

— Рах! Рах! — галаснуло з одного боку.— Рах! Рах! — галаснуло з другого.

Дружно, з гиком і сопінням, страшили навалились на Чублика, а він вирився, молотив їх кілком, бив ногами. Та що він міг зробити один проти дикої юрми, проти печерників, які відчули запах тіла і всі, купою, один поверх одного навалились на нього!

Жаль, не було вже зозулі, не було рятівниці. Вона б полетіла до Сиза, до Вертутія, вона б наполоханою тінню своєю промовила їм: «Визволяйте Чублика! Біда, нещастя спостигли його!» ...Від грізних полчищ не лишилося й сліду. З лугу виганяли останніх, недосмалених приблуд. Вже гасли смолоскипи, вже гуртами сходились стовуси й тривуси, стомлено й весело перегукуючись. Підійшов Сиз, витер спітніле чоло і раптом...

— Вертутію! А що то за купа товчеться? Он! Трохи нижче школи-лунарію?

— Ага, ага. Там, по-моєму, б'ються. Може, там Чублик?

І звідти, від школи, почувся здавлений, хрипкий, повний туги юнацький голос:

— Ді-і-ду-у!!!

— Чублику, я зараз! Держись! Держись, Чублику!

Вертутій, а за ним Сиз і ще півсотні стовусів кинулись з вогнями до школи. Вони бігли над озером, під важкими хмарами, і багряні полиски вогнів тривожно освітлювали їхні обличчя. Виринали, виринали з темряви смолоскипи, гнівом і помстою палали очі стовусів, і печерна зграя, яка громила корчі, не стала затримуватися над берегом — один перед одним дременули розбійники в чагарі, в ліс, в глуху ніч, простеляючи собі дорогу димом і тупотом.

Важко добіг Вертутій, всім серцем відчуваючи недобре. Ось тут воно було, живе звалисько... Спізнився! На сірому піску, переритому ногами, лежав загиблий Чублик.

Вертутій, який ніколи в житті не плакав, упав на коліна, уткнувся в груди захололого Чублика і глухо заридав...

Тяглась довга сумна процесія до кручі. Ніч догорала, густий смолокурний дим, який стояв на галявині, на місці недавнього побоїща, спливав за вітром в долину. Чублика несли на зв'язаних веслах. То тут, то там блукали тіні на тем-

ному лузі, хтось підбирав згублені у сутичці факели, хтось переносив непритомних і поранених на дорогу. Мармусія зібрала молодих стовусівок і тихо передала: збирайте всі, що є, смолоскипи, запалюйте їх і передавайте наперед.

Чублика супроводжували вогнями до озера.

Ось підігнали човни. В перший сіли Вертутій і Сиз, їм обережно передали тіло Чублика. Довбанка тихо, ніби сама, покинула берег. За нею попливли ще десяток, ще півсотні човнів; все далі й далі розтягувались вони в чорній імлі. І на темному прихмареному озері загойдалися, поринули в ніч дві довгі низки вогників на човнах, які з берега здавалися маленькими дупляними світлячками.

Поховали Чублика на високому пагорбі, недалеко від вцілілих млинків Вертутія.

Вже повертало на світанок, та темрява ще огортала землю, і стовуси йшли і йшли при світлі факелів, похиливши голови. За давнім звичаєм, дорослі й малі несли в шапках, в пригорщах, в подолах, у вузликах жменю-дві піску і висипали на могилу. Потроху росла, росла могила, на очах ставала невеликим курганом.

На вершечку його Вертутій поставив берестяний вітрячок, і коли всі стовуси пройшли, коли могила сама забовваніла на голому пустельному березі, вітрячок зворухнувся і затягнув сумну журавлину пісню.

Крізь хмари й туман пробивався на сході млистий світанок, стовуси й тривуси покваплювались додому, з човнів їм видно було: на всьому піщаному березі сіріє два горбочки — висока могила і чиясь важка зсутулена постать.

То сидів Вертутій, зім'явши п'ятірнею лице, і слухав, слухав сумну пісню вітрячка. Отой крик: «Ді-і-ду-у!» — і досі пронизував йому груди.

Останній, який підтверджує древню істину: все йде, все минає, а добра кава коро-хоро і світлячки залишаються на землі

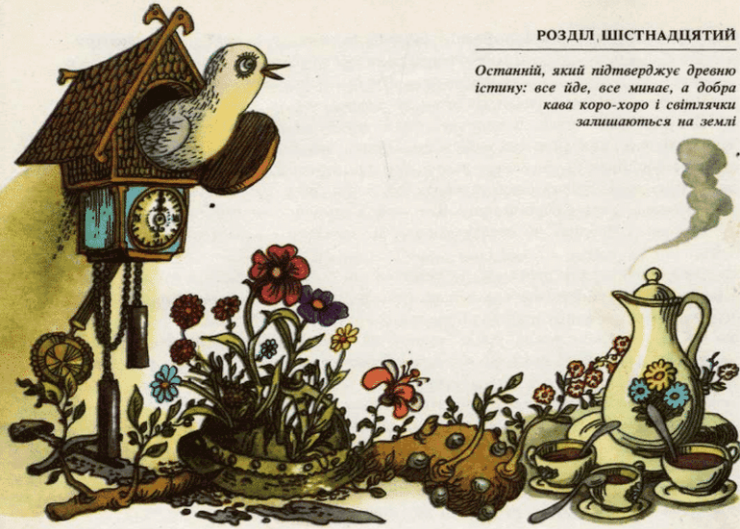

Прийшли і пішли печерні, згинули, як гниле хворостиння під весняною водою. Після них залишилися тільки голі потріскані скелі на тих місцях, де були колись грибні галявини. Стовуси й тривуси знов зібралися до професора Варсави на раду: що робити, як заховати скелі, як запнути чорне каміння мохом і лісом? Професор, за своїм звичаєм, виступив у підземному лунарії з глибокомудрими словами. На очах земляків він взяв суху соснову шишку, вилущив із неї півдесятка зернят — отих плоскобоких, з червонястими хвостами-крилатками. Дмухнув на долоню — і соснові зерна штопором полетіли вниз, ніби вгвинчуючись у землю, силою буравлячи суху твердь. «Ось так треба — живим буравом!» — закінчив професор. Одне слово, стовуси й тривуси вийшли гуртом у ліс і засіяли скелі гірською сосною. Малі сосненята дуже погано приживилися на голому камінні, на стрімчаках. А поодинокі печерні розбійники, які ще блукали тоді в болотних хащах, виповзали і крадькома, на зло, виривали з корінням деревця. Війна ця тривала два літа, аж до грози, до бурхливої зливи. Хтозна, чи то сама буря, чи, може, професор Варсава так зробив з своїми учнями: від удару блискавки затряслись гори, і обвалом засипало всі виходи з печер. З того дня диких розбійників більше не бачили в цих краях.

А ліс, озера й пуща — все жило своїм одвічним, своїм невсипущим життям. Заходило сонце, і знов лунав над світом врочистий вечірній дзвін:

Бом, бом, бом!

Сторож лісу сповіщав усім стовусам і тривусам, що день закінчився і що пора їм прокидатися — їх ждуть великі й малі клопоти.

Сиз блаженно потягнувся, ніжився у м'яких подушках. Він дозволив собі ще придрімнути, ну бодай одну крапелиночку. Він і не помітив, як в його кімнату, де безладно лежали товсті вчені книги, влетіла якась маленька грудочка. Влетіла, швидко промайнула під стелю і сіла на високий комод.

К-у-ку, кук! — і вмовкла.

Сиз розплющив сонне око. Ти диви — чудасія! На комоді сиділо — ви ніколи не здогадаєтесь що — сіреньке мале зозуленятко. Воно два рази кукнуло, на більше у нього не хватило голосу.

— Ах ти, моє голуб'я! — засміявся Сиз і потягся до люльки.— Це, видно, тобі сказала колись про мене стара й добра моя зозуля. Правда? Ну що ж, давай знайомитися: я Сиз Дванадцятий, а ти ким будеш моїй вартівниці, сином чи дочкою?

Сиз простяг руки — і на долоню йому сіло мале пташеня. Воно, мабуть, не дуже давно вилетіло із чужого гнізда: пір'ячко на ньому стирчало коротке, а коло дзьоба лежали два жовті кружечки заїдів. Весело і трохи ніби лукаво глянуло зозуленя на господаря: мовляв, а де ваші пухленькі п'яти, якими так часто хвалилася моя мати?

Сиз не був гордий. Сказав добродушно: «Кхе!» — і потяг на себе ковдру, показав малому свої чисті, свої золоті від блиску п'яти.

Засміявся.

— Рости! — сказав весело.— Набирайся голосу! Як ввіб'єшся в колодочки, сріблом та росою прополощеш собі горлечко на лугах, тоді прилітай. Будеш кувати мені рівно дванадцять разів.

Зозуленя пурхнуло з долоні у вікно, легко й непомітно, наче його й зовсім тут не було. Сиз опустив ноги з ліжка. Знав, що теплі капці, кашне, сорочку, підтяжки — все йому наготовили турботливі руки Мармусії.

Закурив і, примовляючи: «Кхе! Добрий буркун, хай би йому лихо!» — з кільцями диму в вусах потупав на вулицю.

Став на ворітцях, глянув, що воно робиться в світі.

І знов, як у давні добрі часи, повний місяць висів над лісом. Десь на лугах сумно й замріяно виводила пісню стовусівка, так тихо й лунко було на землі, і зорі, незліченні зорі, мов пучки червоної калини, дивилися з неба!

А Сизів корч? О, тепер у Сиза був новий корч, ще кращий, ніж стояв колись. Його зладнали всією громадою. З міцного свіжого дерева, добре вистругваний, він кожною дошкою світився проти місяця — отим теплим, золотим блиском, яким відливає стругана сосна й живиця. А на корчі... Сиз глянув і підсмикнув

схвильовано вус. На корчі стояло не два, а три вітрячки. І всі нові. Їх приніс Вертутій. «Один хай гомонить тобі за мене,— сказав брат Вертутій,— другий за Чублика, а третій, на зло всім нашим ворогам, хай крутиться проти вітру!»

Сиз попихкав люлькою і торкнув чубуком вітряки. Всі три вони весело завертілися: один лагідно замуркотів, як кіт на припічку, другий сухо, кленовим голосом виторохкував, а третій шпарив крилами проти вітру. Словом, вели свою пісню три вітрячки, ще раз нагадували всім, що в країні Довгих озер по-справжньому настала тепла літня ніч.

— Кхе! Добре пахне сосною! — сказав Сиз і понюхав: з лісу несло свіжою, чистою прохолодою, густо-густо настояною на сосновій хвої.

Дехто вже й забув, як два роки тому тягло з пущі важким димом. Було, було таке, краще не згадувати! Стовуси, малі й дорослі, гуртами ходили в ліс, збирали грузді й опеньки. Ото, бувало, гребеться хтось хворостиною, розгортає купи листя, бо опеньки дуже люблять ховатися під сухим дубовим падолистом, аж ось — якась колода насподі, чорна, звуглена...

Стовуси з німим страхом відходили геть, шукали чистих галявин, та десь знов натикалися на обвуглену колоду, присипану листям.

— Ет! — сказав Сиз, відганяючи недобрі згадки; така благодать стояти під зорями, а йому спливає на пам'ять хтозна-що!

Вже ліпше згадати, як він блукав недавно за Кабанячою річкою, стомився, сів, зморений, у затінку під деревом. Витяг буркунцю, кахикнув, оглянувся. Диви, щось дуже знайома місцина! Атож! Ось тут вони залягли тоді з Чубликом, притаїлися, а з печер виводили полки, розверталися...

Сиз випалив люльку й пішов одчиняти ворітця. Потім рукавом протер мідну табличку, похукав на неї, старовинні літери ще дужче заблищали, і місяць теж задивився на промовисту об'яву:

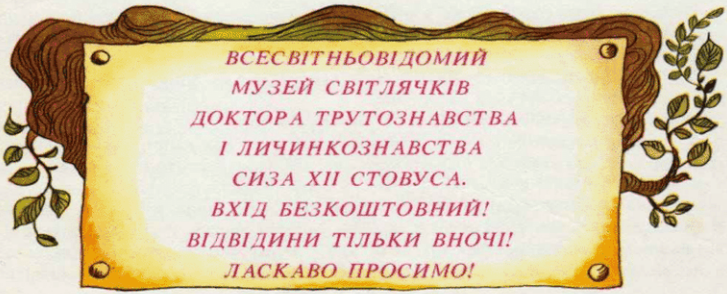

А внизу було дописано: «Заходьте тільки королівським кроком. Оп-ля-ля!» Зараз він постояв при дверях, відчинив підземний музей і тут почув на сходах чиїсь кроки. Від озера йшло двоє: Вертутій і малий, але дуже статечний тривусик років семи-восьми. Ага! То Вертутій вів свого меншого онука. Та гляньте лишень: він як дві краплі води був схожий на Чублика! Такий же білоголовий, такий же стриманий погляд з-під брів і така цікавість до всього.

— Мармусіє! — загукав у вітальню Сиз.— Відчиняйте всі зали й галереї, ми зустрічаємо найдорожчих гостей! І не забудьте поставити нам три чашечки кави коро-хоро!

Перед тим як зайти в корч, Сиз ще раз глянув на темний ліс, і серце у нього аж стислося від радості: от воно, почалось! Увесь ліс, вся його м'яка, волохата вогка темрява світилась, горіла, переливалася синьо-білими, голубими, зеленкуватими світлячками. Так, так, почалась пора світлячків!

Зараз у лісі куди не ступи — диво! Кожна гниличка, кожен корінець, хворостинка горить, ворушиться, сяє в темряві.

Сеї ночі обов'язково туди — в ліс! Оглянуть швиденько музей і всі гуртом,— Мармусія, Вертутій, онук його і Сиз,— почимчикують у залитий сяйвом ліс.

Повні кошики назбирають світляків — для музею, для всіх стовусів; хай у кожному корчі палахкотить маленьке диво ночі: живий теплий вогник, який розцвітає в лісі тільки на добру погоду і всім, хто потримає його в руках, приносить щастя.

1977—1978 рр.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Сиз XII, він же від роду Стовус, відчиняє двері свого знаменитого музею і запрошує вас у гості 5

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Сиз XII веде гостей в підземелля і показує свої найдорожчі скарби. «Коси русалок» і «Риба-мішкорот» 10

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Сиз XII знайомить нас з рідною сестрою Мармусією, замовляє три чашечки кави коро-хоро і висловлює кілька мудрих думок. Під кінець він обмінюється з Вертутієм цікавими подарунками 18

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Сиз XII, Вертутій і Чублик пливуть до Верхнього озера. «Не пущу! Веслуйте сюди!» — гукає з берега Хворощ. У царстві дивь 24

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Дорога на Верхнє озеро. Перегук звірів у темряві. Розмови про дикого лісового привидуру. У царстві вітрячків 35

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Погані прикмети: птахи й гриби тікають із лісу. Всі збираються на раду до професора Варсави. «Ви вмієте ходити по-королівському?» 40

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Обвуглені дерева. Страшна зграя, що пробиває собі дорогу в хащах лобами. Втеча, погоня, підводна мандрівка 45

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Дивний гість-відвідувач, з якого зробилося дванадцять. Напад і нагле викрадення Сиза 52

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Сиз в ямі. Розмова двох стражників — болотного і печерного. Дещо цікаве про Магаву і його одноплемінців 60

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Сиз перед ликом Магави Першого. Білий кінь. Сльози старого Лапоні. Треба рятуватися! 67

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Гра в печерні піжмурки. Куди пропав Лапоня? Куа нападає на втікачів. Ще одна втрата 76

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

Мармусія з веслом на озері. Троє на човнах. Хто швидше — ті чи вони? 83

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

Сліди розбою над озером. Друга нарада у Варсави. Мудре й повчальне слово професора. «Сиз: «Треба готувати кручу!» 90

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Стовуси й тривуси готують кручу. Сиз і Чублик у засідці. Парадний вихід Магави. Картина жорстокої страти 97

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

Таємничі приготування стовусів і тривусів. Гул і чорні блискавки котяться до озера. Де Чублик? 104

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

Останній, який підтверджує древню істину: все йде, все минає, а добра кава коро-хоро і світлячки залишаються на землі 112

Литературно-
художественное издание

Близнец Виктор Семенович

ЗЕМЛЯ СВЕТЛЯЧКОВ

Повесть-сказка
(На украинском языке)
Для младшего школьного возраста

Художник
Вышинский Игорь Аркадьевич

Киев «Веселка»

Художній редактор
Д. П. Присяжнюк
Технічний редактор
Л. В. Маслова.
Коректор
Л. В. Островська

ИБ № 5179

Здано на виробництво 03.08.88. Підписано до друку 24.04.89. Формат 84×108/16. Папір офсетний №1. Гарнітура таймс. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 12,6. Умовн фарб.-відб. 52,08. Обл.-вид. арк. 11,62. Тираж 100 000 пр. Зам. № 1164—8. Ціна в оправі типу 7 — 1 крб. 30 к. (10 000 пр.), в обкладинці — 80 к. (90 000 пр.)

Ордена Дружби народів видавництво «Веселка», 252655, Київ, МСП, Мельникова, 63.

Львівська книжкова фабрика «Атлас», 290005, Львів-5, Зелена 20.

80 к.